

1 Achtergrond en inhoud van onderzoek

De aanleiding voor het project met de 'officiële' titel 'Maatschappelijk vertrouwen in de veehouderij, in het bijzonder in de varkenshouderij' is het topsectordocument *Agro & Food: De Nederlandse groeidiamant* (2011). Hierin wordt gesteld dat maatschappelijk draagvlak van wezenlijk belang is voor de Agro & Foodsector. Het idee is dat technische oplossingen, zoals nieuwe stalsystemen, kunnen bijdragen aan het creëren van een positief beeld van de sector, maar waarschijnlijk niet voldoende zijn voor het herstel van maatschappelijk vertrouwen in de Agro & Foodsector in het algemeen en de varkenshouderij in het bijzonder.

Maatschappelijk ver- en wantrouwen in voedsel en voedselproductie is vandaag de dag onverminderd actueel. De paardenvleesaffaire en de doorgaande stroom van berichten in de media dat er met voedsel wordt gefraudeerd, illustreren dit. Dat de Onderzoekraad voor Veiligheid momenteel onderzoek doet naar voedselveiligheidsrisico's in de vleesverwerkende industrie is eveneens tekenend. Maar het vraagstuk van maatschappelijk vertrouwen is niet nieuw. Het is een issue dat al langere tijd speelt. Mede met het oog hierop is veel geïnvesteerd in betere stalsystemen en regelgeving en zijn er diverse commissies en dialogen geweest. Toch is en blijft maatschappelijk vertrouwen en draagvlak delicaat en gebrekkig. Dit wordt door de sector als problematisch ervaren.

Aan Wageningen UR is gevraagd een onderzoek te doen naar het maatschappelijk vertrouwen van de veehouderij, met de toespitsing op de varkenshouderij. Het onderzoek is tweeledig van karakter. Enerzijds gaat het om diagnose die tot doel heeft meer te begrijpen van maatschappelijk vertrouwen en van de mechanismen die tot wantrouwen of tot vertrouwen leiden. Op basis hiervan heeft dit onderzoek, anderzijds, tot doel voorstellen te doen over (het ontwikkelen van) interventies die bijdragen aan verbetering van maatschappelijk vertrouwen.

Voor beide elementen geldt dat maatschappelijke vertrouwen een breed en moeilijk te definiëren begrip is. Vertrouwen krijgt om verschillende (subjectieve) redenen inhoud en invulling door verschillende groepen van mensen (burgers, politici, ondernemers, belanghebbenden): wat voor de een reden tot vertrouwen geeft interpreteert de ander heel anders en leidt tot wantrouwen. Vertrouwen kan verschillend gericht zijn: concreet op een ander persoon ('de varkenshouder') of op iets abstracts zoals 'de politiek', 'de sector' of 'een stalsysteem'. Veelal wordt er onderscheid gemaakt tussen wantrouwen in personen (trust) en wantrouwen in instituties (confidence), zoals 'het rechtssysteem', of 'de sector'. Vertrouwen gaat over verwachtingen. Zijn die gunstig en stabiel, dan is er vertrouwen. Zijn de verwachtingen ongunstig en onzeker, dan is er sprake van wantrouwen. Waardering duidt op de positieve dan wel negatieve beoordeling van bedrijf of sector. In het algemeen is het wel zo dat wanneer de waardering stijgt, het vertrouwen ook zal toenemen. Vertrouwen en wantrouwen zijn menselijke interpretaties. Mensen maken afwegingen en inschattingen over wie of wat te vertrouwen dan wel te wantrouwen is op basis van kennis, ervaringen en gevoelens, zowel van henzelf als van degenen met wie ze omgaan. Hoe ingewikkeld vertrouwen als concept ook is, in de praktijk zijn er tenminste een paar eenvoudige regels op van toepassing: vertrouwen komt te voet en gaat te paard. De moeilijkheid van het winnen van vertrouwen en het gemak waarmee vertrouwen verloren gaat, zijn twee zijden van de medaille die allebei relevantie en importantie hebben voor de varkenshouderij heden ten dage. Een bijkomende complicatie is dat praten over vertrouwen vaak al een slecht teken is. Mensen agenderen vertrouwenskwesaties pas op het moment dat vertrouwen niet meer vanzelfsprekend is en wantrouwen op de loer licht. Omdat vervolgens alles

wat aandacht krijgt groeit, is terughoudendheid vereist met het expliciet vragen om vertrouwen of wensen dat vertrouwen toeneemt. Als afgeleide geldt dit ook voor het uitgesproken benoemen van vertrouwen als onderwerp van onderzoek.

Het onderzoek is onderverdeeld in drie analyses: media-analyse, literatuuranalyse en interviewanalyse. Van elke analyse is verslag gedaan in de bij dit project behorende deelstudies 2, 3 en 4. De resultaten zijn besproken in twee workshops (29 mei en 10 juni 2013), één met relatieve buitenstaanders en één met diverse betrokkenen uit de sector. In dit deel 1 beperken we ons tot een beknopte samenvatting van deze delen en de belangrijkste bevindingen en conclusies van het project als geheel.

2 Media-analyse (deel 2)

Discussies over de intensieve varkenshouderij in de nationale en lokale media verschillen zozeer dat er sprake is van twee verschillende debatten die bijdragen aan het negatieve beeld van de sector. De nationale media laten in 2006 en 2007 een piek in aandacht zien. Centraal staan vooral dierenwelzijn en de bestrijding van dierziekten waarbij dan vaak wordt teruggegrepen op de beelden van de varkenspest (1997) en de mond-en-klauwzeer (2001). Dierziekten en dierenwelzijn vormen op nationaal niveau het terugkerende argument voor een herbezinning over de toekomst en bestaansrecht van de sector. In de lokale media ligt de piek van aandacht tussen 2010 en 2011. Zij schrijven over de directe overlast die vooral megastallen veroorzaken. Het gaat daarbij over stallen die niet in het landschap passen, stank veroorzaken en een gevaar vormen voor de volksgezondheid vanwege zoönosen, de uitstoot van fijn stof en de MRSA-bacterie. Uiteraard staan beide discussies niet los van elkaar. Het lokale praktische vraagstuk is ook een nationaal vraagstuk over de toekomst van de sector en omgekeerd.

Met de Q-koorts en de megastalendiscussies is er een momentum van verhoogde aandacht ontstaan waarin verschillende initiatieven zijn genomen die tot herbezinning en concrete acties moeten leiden (met name de commissies-Alders en -Van Doorn). Dit mechanisme zagen we al eerder: elke uitbraak van een dierziekte lijkt tot herbezinningsinitiatieven te leiden, maar zodra de crisis voorbij is, ebt vaak de intentie om concrete maatregelen te nemen weg. Deze hypegevoeligheid voor de op- en neergang van aandacht lijkt nu minder vanwege het toegenomen risico voor de volksgezondheid van de sector (MRSA-bacterie, antibiotica en zoönosen). Het valt daarom te verwachten dat de sector veel langer in de politieke en publieke belangstelling zal blijven.

3 Literatuuranalyse (deel 3)

Vertrouwen bouwen vergt kennis over de achtergrond van belanghebbenden en de maatschappelijk context. Tegen deze achtergrond is gezocht naar studies over de veehouderij in het algemeen en de (Brabantse) varkenshouderij in het bijzonder waarin de oriëntatie op mens en maatschappij duidelijk aanwezig is. Een inventarisatie van Nederlandse onderzoeksrapporten levert op dat vooral in de jaren 2001 en 2011 relevante studies zijn verschenen met een speciale belangstelling voor het maatschappelijke perspectief. De tussenliggende jaren worden gekenmerkt door een bescheiden en oppervlakkige onderzoeks-aandacht voor de sociale

dimensies en context van de vee- en varkenshouderij. Dit is opvallend omdat Denktanks rond de eeuwwisseling zich duidelijk hebben uitgesproken over de crisispositie van de vee- en varkenshouderij in maatschappelijk opzicht. Hun boodschap om maatschappelijke kanten mee te nemen omdat de Nederlandse vee- en varkenshouderij geen voortbestaan heeft zonder support vanuit de samenleving, heeft in onderzoeksland weinig gehoor gevonden: de aangetroffen hoeveelheid onderzoeksrapporten in het tijdvak 2002-2010 geven nauwelijks blijk deze boodschap goed verstaan te hebben. De afgelopen jaren is er pas weer een aantal studies verschenen dat meer in het verlengde ligt van de uitgezette lijn rond de eeuwwisseling. Deze hebben wel oog heeft voor de varkenshouderij in maatschappelijk opzicht en samenhangende sociale aspecten voor boer en burger. Hopelijk zetten deze aan tot verdergaand onderzoek naar het peilen en begrijpen van de maatschappelijke omgeving van de vee- en varkenshouderij, zodanig dat dit inzichten biedt die helpen bij het bouwen van vertrouwen.

4 Interviewanalyse (deel 4)

Interviewkandidaten geven aan dat de maatschappelijke waardering van de varkenshouderijsector, zowel in de lokale context als op landelijk niveau, laag is. Hoe heeft deze situatie kunnen ontstaan? Een uitgebreide analyse van de interviewtranscripten schetst een beeld van vier dominante karakterisering van de varkenshouderijsector die hebben bijgedragen aan de huidige situatie. Deze vier karakterisering zijn: (a) Een traditie van issues niet integraal benaderen – waardoor er naar technisch oplossingen wordt gegrepen die negatieve bijeffecten met zich mee kunnen brengen (voorbeelden zijn de luchtwassers en de uitloopbox); (b) Het continu werken aan een efficiëntere en kosteneffectievere sector – waardoor de afhankelijkheid tussen de specifieke onderdelen hoog is en er weinig flexibiliteit is; (c) Naar binnen gericht en zwijgzaam – waardoor signalen van buitenstaanders onvoldoende worden opgepikt en in sommige situaties zelfs niet serieus worden genomen; (d) Het missen van een collectieve aanjager met wenkend perspectief – waardoor het lastig is de gehele varkenshouderijsector in beweging te krijgen.

Naast het hierboven geschetste pessimistisch beeld vertelden de geïnterviewden ook over positieve ontwikkelingen. Een deel van de gesprekken ging over kantelingen, herijkingen, doorbroken taboes en initiatieven die ambiëren een transitie te bewerkstelligen. Voorbeelden van taboes die lijken te zijn doorbroken, zijn: (a) het aanspreken van varkenshouders die achterblijven (onvoldoende presteren); (b) het bespreken van sanering en het verminderen van het aantal dieren in (delen van) Nederland. Maar ook de positie van de omwonende burger en de positie van de boer zijn steeds vaker onderwerp van gesprek. Initiatieven die nu worden ondernomen om de varkenshouderijsector in beweging te krijgen zijn, boeren met de burens (participatieve aanpak op lokale schaal), het Verbond van Den Bosch (waarbij de retail de leveringsvoorwaarde opschreeft) en de Uitvoeringsagenda Duurzame Veehouderij (waarbij radicale innovatieve projecten ondersteuning krijgen).

5 Diagnose

Na de media- en literatuuranalyse, het houden van uitvoerige interviews met 19 personen, het bijwonen van twee (semi)publieke bijeenkomsten over de varkenshouderij in Brabant, en het houden van twee workshops, is onze diagnose dat er ten minste drie elementen van belang en betekenis zijn als we het hebben over vertrouwen en varkenshouderij. Behalve afzonderlijke elementen, grijpen ze ook op elkaar in, zoals raderwieltjes (zie figuur 1).

Figuur 1: Drie 'radertjes' in de varkenshouderijsector die vertrouwen in de weg staan

Institutioneel wantrouwen

De eerste factor van betekenis betreft het 'institutioneel wantrouwen in de varkenshouderijsector'. Hier is het wantrouwen gericht op het geheel van publieke (ministerie, provincie, gemeente) en private instituties (bedrijven in de keten, landbouworganisaties) die de varkenssector representeren. Institutioneel wantrouwen gaat niet alleen over de vraag of instituties verwachtingen kunnen waarmaken, maar vooral of deze 'integer, onpartijdig en competent' zijn, omdat zij volgens bepaalde regels werken, die zij controleren en ook sanctioneren.

Dat maatschappelijk wantrouwen op deze wijze institutioneel gericht is op zowel overheid als sector vereist bijstelling van het idee dat de overheid niet bij 'de sector' hoort en van het professionele beeld dat de sector een pluriform geheel is en geen eenheidsworst. Dit moge in werkelijkheid zo zijn, de maatschappelijke interpretatie – en daarmee basis voor vertrouwen – is een andere.

Institutioneel wantrouwen wordt gevoed door beelden die personen hebben over het handelen en de houding van personen of organisaties die zij beschouwen als onderdeel van 'de sector'. De belangrijke voedingsbronnen voor institutioneel wantrouwen in de varkenshouderijsector zijn: (a) de ervaren geslotenheid van de varkenshouderijsector (in zichzelf gekeerd bolwerk); (b) een geschiedenis van incidenten en schandalen die niet adequaat worden aangepakt en waarin verantwoordelijkheden worden afgeschoven; (c) een geschiedenis van mooie voornemens na iedere crisis die niet worden ingelost in combinatie met een gebrek aan een wenkend toekomstverhaal; (d) het door sommige betrokkenen uitgedragen beeld van een sector waarbinnen verantwoordelijkheden worden afgeschoven en waarin het-ieder-voor-zich

prevaleert; en, ten slotte, (e) de diepgewortelde gevoelens van onbehagen over 'industriële' varkenshouderij.

Uit het onderzoek leiden we voorzichtig af dat dit institutioneel wantrouwen aanwezig is bij een beperkt deel van de samenleving. Het overgrote deel van de samenleving is ambivalent of tamelijk onverschillig. Echter, gevoelens van onbehagen hebben maatschappelijke wortel geschoten. Dit onbehagen in combinatie met razendsnelle en oncontroleerbare (social) media kan ertoe leiden dat een kleine incident snel en gemakkelijk het wantrouwen voedt in bredere lagen van de samenleving.

Niet erkend en niet gehoord voelen

Naast institutioneel vertrouwen is er ook sociaal vertrouwen: het vertrouwen van mensen in elkaar. Dit vertrouwen wordt in hoge mate bepaald door de directe interacties tussen boeren en hun burens; de lokale bewoners op het platteland. In deze interacties identificeren we twee elementen die vertrouwen kunnen ondermijnen: boeren voelen zich niet erkend en burgers voelen zich niet gehoord. Het eerste element heeft vooral betrekking op het beeld en de beleving van varkensboeren. Velen voelen zich nauwelijks gewaardeerd en gerespecteerd. Het niet naar kinderpattijntjes mogen op varkensbedrijven is een veelgenoemd voorbeeld. Veel ondernemers ervaren ook dat wanneer ze hun uiterste best doen en investeren ten behoeve van de gezondheid, veiligheid en welzijn van mens en dier, dit niet altijd gepaard gaat met een stijgende waardering. Boeren voelen en ervaren maatschappelijk wantrouwen waarop gereageerd wordt met zichzelf terug te trekken, te beklagen of fel in de verdediging te schieten. Hoe logisch dergelijke reacties ook mogen zijn, het maatschappelijk wantrouwen zal er slechts door verergeren. Natuurlijk zien we ook steeds vaker andere reacties zoals het houden van opendagen, het bouwen van zichtstallen of het organiseren van keukentafelgesprekken.

Het andere element is dat veel burgers zich niet gehoord voelen. Varkensbedrijven brengen voor hen veel onzekerheden met zich mee met betrekking tot gevolgen voor hun gezondheid, veiligheid, kwaliteit van de leefomgeving en economische waarde van hun bezittingen. Ze ervaren dat ze nergens terecht kunnen met deze zorgen en voelen zich niet gehoord. Dit gevoel is van grote invloed op hun interacties met boeren, vooral wanneer deze laatsten van plan zijn om uit te breiden. Ook hier zijn recent veranderingen zichtbaar, zoals burgers die zich organiseren of lokale bestuurders die luisteren en bemiddelen.

Op veel plaatsen versterken de beide elementen van niet gewaardeerd en niet gehoord voelen elkaar doordat dergelijke boeren en burens niet geneigd zijn met elkaar in gesprek te treden, waardoor ze het onderlinge wantrouwen eerder koesteren dan temperen.

Verborgene armoede en geen geld voor vernieuwing

Werken aan maatschappelijk vertrouwen vraagt manoeuvreerruimte om verbeteringen en innovaties door te kunnen voeren. Doordat het veel varkensboeren, en de andere ketenpartners, financieel al jaren niet voor de wind gaat, is het veelal slecht gesteld met die ruimte en het vermogen om nieuwe wegen in te slaan. Voor wie het hoofd nauwelijks tot niet boven water kan houden, is maatschappelijk vertrouwen eerder een 'luxueartikel' dan een 'basisproduct'. Voor veel varkens- en verwerkingsbedrijven geldt dit, wat weinig perspectief biedt aan het serieus werk maken van het verwerven van maatschappelijke inbedding. Men zou wel willen, maar ziet niet hoe men zich dit kan veroorloven. Binnen het aloude verdienmodel van kostprijsreductie en productiviteitsstijging is het lastig om toegevoegde waarde te realiseren. Meerkosten in de primaire productie moeten worden gedragen door een deel van de producten die tegen

meerwaarde verkocht kunnen worden (door de zogenaamde vierkantverwaardings), die daardoor meer dan navenant duurder worden.

Daarnaast kunnen in het huidige verdienmodel investeringen alleen rendabel worden wanneer ze gepaard gaan met schaalvergroting, wat weer op maatschappelijke weerstand kan stuiten. Er is sprake van bedrijfsvoering gebaseerd op het financieel met handen en voeten gebonden zijn: er wordt te weinig verdiend om verder te kunnen en vanwege hoge lasten is stoppen vaak niet mogelijk. Met name tijdens de workshops is gewezen op het bestaan van verborgen armoede en verpaupering, die bovendien groter dreigen te worden. Dit kan ethisch (verslechtering dierenwelzijn) en esthetisch (vervuilde boerenerven) risico's met zich meebrengen, die op hun beurt weer nadelige consequenties kunnen hebben voor het vertrouwen dat maatschappelijk in varkenshouders wordt gesteld.

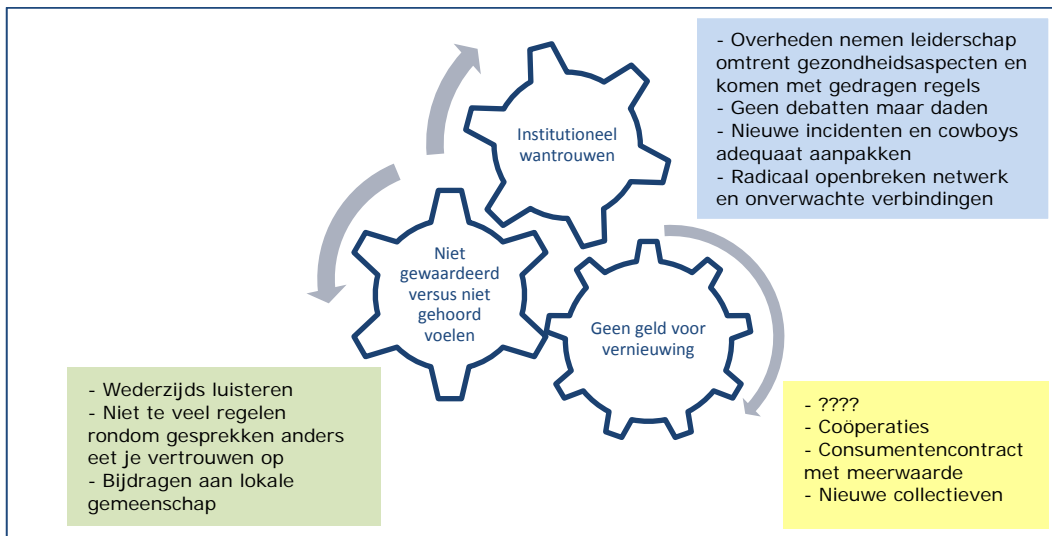
Smeerolie en zand

Zoals in figuur 1 aangeven, beïnvloeden de verschillende elementen of radertjes elkaar. Er zal sprake zijn van zowel positieve feedback (smeerolie) als negatieve feedback (zand in het raderwerk). Zonder volledigheid na te streven, geven we enkele voorbeelden. Het institutionele wantrouwen zal invloed hebben op het sociale vertrouwen tussen boeren en burens. Op het moment dat een burger er bijvoorbeeld vertrouwen in heeft dat de gezondheidsaspecten van de veehouderij op institutioneel niveau goed belegd en geborgd zijn, is het zowel voor de burger als de varkenshouder veel makkelijker om open minded het gesprek aan te gaan. Omgekeerd is het ook zo dat zonder goede gesprekken tussen mensen het lastig is het institutioneel vertrouwen te borgen. Soms zullen instituties ook nodig worden geacht om onbetrouwbare mensen te corrigeren. Een ander interactie-effect is dat het voor boeren heel wat gemakkelijker is te ontsnappen aan sociaal isolement en heel wat eenvoudiger is om met zelfvertrouwen te communiceren over je eigen bedrijf als er voldoende financiële armslag is. Een andere 'feedback loop' is dat het beeld van een sector waarbinnen verantwoordelijkheden worden afgeschoven en waarin het-ieder-voor-zich prevaleert niet positief zal bijdragen aan het vinden van financiële armslag voor innovaties in de varkenshouderij.

6 Interventies

Een belangrijke conclusie is dat maatschappelijke vertrouwen niet is te doorgronden door de raderwieltjes los van elkaar te beschouwen. Dit meer systemische perspectief heeft vergaande consequenties voor de interventies die we in deze paragraaf zullen bespreken. Dit relativeert de vertrouwenswinst die is te boeken met 'losse' ad hoc-interventies. Een pad dat meer kans biedt om dit doel te bereiken maakt een ombuiging van een 'issue-interventiebenadering' naar een meer 'systemische interventiebenadering', die gebruik maakt van de smeerolie en die het zand vermijdt.

Figuur 2: Mogelijke aangrijpingspunten voor het herstel van vertrouwen

Interventies gericht op herstel institutioneel vertrouwen

De diagnose rond Institutioneel wantrouwen is gecompliceerd. De sector als instituut is een abstractie; hetzelfde geldt deels ook voor de bijpassende interventies. Hieronder worden een aantal interventies geopperd.

Voor het herstel van het institutioneel vertrouwen is het allereerst van belang dat de overheid leiderschap neemt op het punt van volksgezondheid en veiligheid. Onzekere of onvolledige wetenschappelijk kennis mag niet langer excuus zijn om dit uit te stellen want verder uitstel is funest voor het institutioneel vertrouwen. Het meest voor de hand ligt een scenario waarbij op nationaal niveau regels worden neergelegd die op lokaal niveau verder kunnen worden uitgewerkt. Deze regels moeten in de eerste plaats gedragen worden door spelers uit de wereld van de gezondheidszorg. Het recent gepubliceerde kabinetsstandpunt over omvang en schaalgrootte van de intensieve veehouderij is een positieve stap in deze richting. Hetzelfde geldt voor het initiatief van de gemeente Reusel-De Mierden om samen met GGD, SRE, provincie en de gemeenten Oirschot en Gemert-Bakel een toetsingskader te maken om te komen tot een gezonde en veilige veehouderij.

Een andere interventie betreft het ophouden met praten en overgaan tot daden. Het (denk)werk van commissies als Van Doorn of Alders moet daadwerkelijk worden opgevolgd door het praktische handelingsperspectief dat ze schetsen. Het helpt niet alleen voorkomen dat de opgeleverde rapportages papieren tijgers blijven met alle frustraties van dien, maar ook dat de sector laat zien dat het haar menens is. Geen woorden maar daden en actions speak louder than words is hierin het devies. Hopelijk zal de uitwerking van de maatregelen van het initiatief 'zorgvuldige veehouderij' van de provincie Noord-Brabant hier een goed voorbeeld van zijn.

De derde interventie richt zich op het openlijk aanspreken en aanpakken van achterblijvers of dwarsliggers. Vanuit het idee dat elk onderdeel van de sector de sector als geheel schade kan berokkenen, is het zaak dat iedereen meedoet en mee moet. Met het oog op institutioneel vertrouwen is het belangrijk om de individualistische houding onder varkensboeren te verruilen voor een collectieve.

Tot slot is het van belang de bestaande netwerken radicaal te doorbreken. Alleen dan is het mogelijk om de sfeer van achterkamertjes en de hand boven het hoofd houden weg te

nemen. Bovendien kan het openbreken van de netwerken nog vele andere voordelen opleveren. Voor het smeden van het wenkend toekomstverhaal kan het bijvoorbeeld vruchtbaar en verrijkend zijn om bestaande netwerken open te breken en open te stellen voor nieuwe partners. Dan zijn andersoortige en onverwachte verbindingen te maken met andere partijen. Te denken valt bijvoorbeeld aan het leggen van connecties met de gezondheidssector, of door de banden tussen boeren en hun (stads)regio te versterken. Over het laatste komen we straks nog wat nader te spreken als we zoeken naar manieren om tot nieuw elan te komen.

Interventies gericht op verbeteren relatie tussen burgers en boeren

Niet erkend en gehoord worden lichten we er als apart element uit omdat het in onze diagnose een belangrijke hinderpaal vormt inzake het bouwen aan maatschappelijk vertrouwen. Een eerste sleutel (tot succes) is uiteraard het maatschappelijk contact te maken en het gesprek aan te gaan. In Noord-Brabant en Limburg experimenteren onder andere gemeentes, provincie en ZLTO met het faciliteren van gesprekken tussen boeren en burens om het contact te verbeteren.

Gesprekken vinden wat ons betreft plaats onder de voorwaarden van zo veel mogelijk wederzijds respect en zo min mogelijk institutionalisering. Luisteren is daarin belangrijker dan zenden. Deze gesprekken moeten niet te veel geïnstitutionaliseerd worden omdat ze dan het risico lopen als een afvinkactiviteit gezien te gaan worden. Zo beperken ze ook de ruimte voor het experimenteren met 'sociale evenementen'. Ons idee is dat 'spontane' interacties en gesprekken tussen boeren en buurtgenoten tijdens een barbecue, dorpsfeest of sporttoernooi minstens zoveel aan belangstelling, begrip en binding kunnen betekenen als gearrangeerde bijeenkomsten. Dan tonen varkensboeren lokaal betrokken te (willen) zijn en kunnen burens op ongedwongen wijze het gesprek met ze aangaan of anderszins sociaal contact maken (met sport of spel, met samen eten en drinken). Dergelijke interactie zal er ook aan bij kunnen dragen dat gereduceerd zelfvertrouwen onder varkensboeren zich herstelt tot oprechte trots, waardoor ze sterker staan om respectvol hun burens tegemoet te treden en naar ze te luisteren (in plaats van te zenden – lees: zich te verdedigen). Een voorwaarde hiervoor is wel dat het institutionele wantrouwen enigszins op de achtergrond is verdwenen.

Nieuwe verbindingen tussen boeren en burgers kunnen ook worden gevormd door nieuwe samenwerkingsvormen tussen agrarische en maatschappelijke sectoren. Bij dat laatste valt te denken aan samenwerkingsvormen met publieke ontmoetingsplekken (bijvoorbeeld het Pieter van den Hoogenband zwembad), de gezondheidssector (bijvoorbeeld de vele zorgboerderijen) of de watersector (bijvoorbeeld praktijknetwerk 'Bier, Boer & Water'). Nieuwe collectieven zijn dus mogelijk ook te realiseren door buiten de sector te kijken. Dan kunnen connecties met bijvoorbeeld de regio, met ngo's of de gezondheidswereld worden op- en uitgebouwd. De (coöperaties van) varkensboeren kunnen zodoende onderdeel gaan vormen van netwerken die ze in staat stellen bij te dragen aan sociale innovatie. Als partner in sociale netwerken komt de varkenshouderij in een heel ander daglicht te staan: van *splendid isolation* naar maatschappelijk geïntegreerd.

Interventies gericht op ombuigen negatieve financiële spiraal

Aandragen van interventiemogelijkheden en oplossingsrichtingen voor dit hoofdelement is niet eenvoudig. Bovendien zijn er naast vertrouwen nog vele andere invalshoeken om deze financiële situatie te benaderen. Hier richten we ons voornamelijk op interventies vanuit het perspectief van vertrouwen. Om een begin te maken, wijzen we op het belang van de erkenning dat er een

groep varkensboeren is die geen vernieuwing zullen gaan brengen. Ze kunnen het financieel niet meer opbrengen te investeren in (karakter)verandering van hun bedrijf. Maar wat willen ze (nog) wel? Die vraag stellen – door banken en bestuurders – lijkt ons ook getuigen van het nemen van maatschappelijke verantwoordelijkheid, evenals het bieden van een begaanbare uitweg als dat is wat noodlijdende bedrijven willen. Het niet agenderen van deze kwesties kan leiden tot excessen die het vertrouwen in de hele sector beschamen.

Uit de interviews is naar voren gekomen dat het taboe op inkrimping van het aantal varkens voor velen geen taboe meer is. De mogelijkheid van sanering staat open. Maar dit onderwerp valt buiten het bestek van deze studie, waarin het gaat over maatschappelijk vertrouwen en niet over mogelijke oplossingen van alle problemen van de varkenssector. Buiten dit onderzoek valt ook het zoeken naar andere incentives en verdienmodellen – hoezeer die ook relevant zijn met betrekking het vinden van geld voor vernieuwing. Suggesties die we hier wel kunnen doen, vanwege het nauwe verband met het maken van maatschappelijk contact, zijn het vormen van nieuwerwetse coöperaties waar community-supported agriculture-aspecten prominent in aanwezig zijn of het leggen van nieuwe contacten met het klantenpubliek door zoiets als ‘adopteer een varken’. Zulke concepten in de praktijk brengen betekent directe interactie met burgers en buitenlui en biedt mogelijkheden voor modern vakman- en ondernemerschap, nieuw elan en nieuwe economische draagkracht. Bovendien faciliteren ze die consumenten die wel degelijk meer voor hun vlees willen betalen, en gaan zulke activiteiten voorbij aan het blijven hangen in het verwijt dat niemand wil betalen voor het geleverde kwaliteitsproduct. Naast waardecreatie via consumentencontact bevindt certificering met meerwaarde zich in dezelfde hoek. De productie van ‘sterretjesvlees’ draagt bij aan een andere statuus van varkensvlees. Dit is een voorbeeld van een nieuw collectief. Een geïnterviewde gaf aan dat er meer voorbeelden zijn van varkenshouders die nieuwe samenwerkingsverbanden opzette met nieuwe ketenverdienmodellen. Het is aan te raden dergelijke initiatieven in kaart te brengen en deze te ondersteunen. In dit verband is het ook belangrijk te kijken naar issues die niet probleemloos zijn bij een verdere ontwikkeling van meerwaarde-concepten, zoals: (a) de verdeling van meerprijs en –kosten onder verschillende ketenpartijen (retail, varkenshouderij); (b) de verwaarding van meerwaarde-concepten in het buitenland; (c) de consequenties van hogere marktprijs voor afzetvolumes; en, uiteraard, (d) de (on)haalbaarheid voor varkensboeren om kwaliteitsverhoging te realiseren.

7 Tot slot

Het systemisch perspectief op interveniëren betekent niet dat kleine interventies niet kunnen helpen. Integendeel, het zullen juist de kleine stapjes ofwel de ‘small wins’ zijn die uiteindelijk zullen bijdragen aan het herstel van maatschappelijk vertrouwen. De uitdaging is om deze in het systemisch perspectief te zien zodat de vele ‘small wins’ elkaar kunnen versterken, door de smeerolie te benutten en het zand te verwijderen. Om dit te bewerkstelligen is een arrangement nodig dat dit systemisch perspectief bewaakt en op basis daarvan sturing geeft aan elkaar versterkende interventies. Hier is te denken aan een platform bestaande uit veranderingsgezinde sleutelfiguren uit de sector die worden scherpgehouden door een supportgroep van betrokken ‘vrij- of dwarsdenkers’.

Tot slot keren we kort terug naar het begin. In het topsectordocument *Agro & Food: De Nederlandse groeidiamant* (2011) gaat het over trots zijn op de wereld van agro en voedsel. Nu is de hoop op maatschappelijke trots misschien nogal hoog gegrepen. Zoals in de literatuuranalyse wordt aangegeven zijn er ook de 'lagere' gradaties van sociale acceptatie en waardering. Het zou heel wat zijn als met recht en reden gesteld kan gaan worden dat er geen grauwsluier om de varkenshouderij heen hangt en dat er geen twijfel hoeft te bestaan over het in de varkenshouderij gestelde maatschappelijke vertrouwen.

Maatschappelijk vertrouwen in de varkenshouderij

Deel 2 – Media-analyse

Discussies over de intensieve varkenshouderij in de nationale en lokale media verschillen zozeer dat er sprake is van twee verschillende kritische debatten die aanleiding hebben gegeven tot vertrouwensproblemen. In de periode 2004-2013 ligt de piek van aandacht in de lokale media in 2010 en 2011. Zij schrijven vooral over de directe overlast. Het gaat daarbij over de reconstructiewet, de landbouwontwikkelingsgebieden en vooral om de omvang van de stallen die niet in het landschap passen, stank veroorzaken en een gevaar vormen voor de volksgezondheid vanwege zoönosen, de uitstoot van fijn stof en de MRSA bacterie. Ook wordt vaak geschreven over burenruzies, juridische procedures en protest acties. Milieu argumenten, dierenwelzijn, bescherming van natuur en waterkwaliteit worden in de lokale media nauwelijks genoemd. De nationale media laten in 2006 en 2007 een piek in aandacht zien en zij schrijven over dierziektebestrijding, dierenwelzijn (de wijze waarop dieren in grote stallen gehouden worden), de MRSA bacterie, antibiotica en de gevaren voor de volksgezondheid. Centraal in de nationale media is vooral de bestrijding van dierziekten en dan wordt vaak teruggegrepen op de beelden van de varkenspest (1997) en de mond-en-klauwzeer (2001). Dierziekten en dierenwelzijn vormen op nationaal niveau het terugkerende argument voor een herbezinning van het bestaansrecht van de sector. Uiteraard staan beide discussies niet los van elkaar. Het lokale praktische vraagstuk is ook een nationaal ethisch vraagstuk en omgekeerd. Het is onmogelijk dat de megastalendiscussie alleen een lokaal praktisch probleem is. Op het lokale niveau worden bij discussies over de inpassing van grote bedrijven ook waarde conflicten ingebracht. En op het nationale niveau worden ook de praktische vragen gesteld: welke omvang van stallen willen we en waar?

Het worstelen met het imago heeft tot verschillende reacties van de sector geleid. Ondernemers en vertegenwoordigers praten meer met burgers en burens, geven meer uitleg, en laten meer onderzoek doen, organiseren open-deur dagen, bouwen zichtstallen, stellen breed gedragen toekomstplannen op met vergezichten over duurzaamheid maar schieten ook in de verdediging, of ontkennen of ontwijken de kritiek en gaan over tot de orde van de dag. Deze reacties hebben het imago niet verbeterd.

De uitbraak van Q-koorts in 2009 heeft beide debatten aangejaagd. Op regionaal niveau heeft in 2009 de uitbraak tot een praktische vraag naar uitbreiding van de intensieve veehouderij met megastallen geleid, waarbij volksgezondheidsrisico's als argumenten werden gebruikt. Op nationaal niveau heeft in 2010 de uitbraak tot een debat geleid over de toekomst van de sector, waarbij de discussie verbreed is tot een ethische discussie over dierenwelzijn en de risico's van de sector voor de volksgezondheid. Nationale en regionale overheden lijken in de media langs elkaar heen te praten. Op nationaal niveau wordt gepraat over vergezichten, terwijl op lokaal niveau concrete vraagstukken moeten worden opgelost over de invulling van bestemmingsplannen en organiseren van inspraakavonden.

Met de Q koorts en de megastallen discussies is er een momentum van verhoogde aandacht ontstaan waarin verschillende initiatieven zijn genomen die tot herbezinning en concrete acties moeten leiden (met name, de commissies Alders en van Doorn). Dit mechanisme zagen we al eerder: elke uitbraak van een dierziekte lijkt tot herbezinningsinitiatieven te leiden, maar zodra de crisis voorbij is, ebt ook vaak de intentie om concrete maatregelen te nemen weg. Maar deze hypegevoeligheid voor de op en neergang van aandacht lijkt nu minder vanwege het toegenomen risico voor de volksgezondheid van de sector (MRSA bacterie, antibiotica en zoönosen). Volksgezondheid gaat de hele bevolking aan en kan niet worden opgelost in discussies tussen boeren en burgers onderling op lokaal niveau. Het valt daarom te verwachten dat de sector veel langer in de politieke belangstelling zal blijven en de aanpak structureler zal zijn.

Intensieve varkenshouderij in de media

Een deelstudie naar het maatschappelijk vertrouwen in varkenshouderij

Gerard Breeman (Leerstoelgroep bestuurskunde, Wageningen Universiteit)

1. Inleiding

De intensieve varkenshouderij in Nederland ervaart een gebrek aan maatschappelijke vertrouwen. Dit deelonderzoek analyseert hoe dit gebrek aan vertrouwen is ontstaan en hoe zich dat heeft geuit in de media. Verbetering van maatschappelijk vertrouwen begint bij een zorgvuldige diagnose van de stand van zaken. Het gaat daarbij zowel om vertrouwen in de sector zelf als in de politiek, die via beleid (regels, controle, subsidies, vergunningen) voorwaarden schept.

Doel van deze media analyse is om zowel de hoeveelheid aandacht voor de intensieve veehouderij als de toon van die aandacht in kaart te brengen. Deze aanpak is gebaseerd op vergelijkend onderzoek naar beleidsagenda's (Baumgartner & Jones, 2009). Het gaat er in dit onderzoek vooral om te achterhalen of er een negatief beeld van de sector in de media is en hoe deze is ontstaan.

Centrale vragen zijn:

1. Hoeveel aandacht is er in de media geweest in Nederland voor de intensieve veehouderij en in het bijzonder voor de varkenshouderij in Brabant?
2. Welke onderwerpen zijn in de media aan de orde geweest?
3. Hoe is er over de sector gesproken: wat was de toon van de aandacht?
4. Is er verschil tussen de nationale, regionale, en vakinhoudelijke pers?
5. Hoe wordt er gesproken over de sector wanneer specifieke issues op de agenda staan, of wanneer er zich een specifiek incident heeft voorgedaan, zoals: dierziekten, of het verschijnen van onderzoeksrapporten?

1.1. Methode

Er is een vergelijkende analyse uitgevoerd naar aandacht voor de intensieve veehouderij tussen de nationale, regionale en agrarisch-specifieke media in de periode 1 januari 2004 tot 1 januari 2013.¹

Daarvoor is in eerste instantie gezocht naar alle onderwerpen die met varkens en de varkenshouderij te maken hebben. Er is gewerkt met een Boolean onderzoeksmethode waarbij met verschillende trefwoorden in diverse combinaties en met verschillende connectoren in een dataset is gezocht.² De resultaten daarvan zijn weergegeven in 2.1.

Vervolgens hebben we het onderzoek verbreed naar de intensieve veehouderij. Daarvoor hebben we gezocht naar artikelen die tenminste drie keer de woordcombinatie "intensieve" en "veehouderij" in de tekst hadden. De resultaten daarvan zijn in 2.2. weergegeven.

Daarna zijn we meer naar de inhoud van de artikelen gaan kijken. Eerst met behulp van een analyse van een "wordcloud" en woordenfrequentie (paragraaf 3.1.). Vervolgens hebben we een selectie gemaakt van artikelen die ten minste vijf keer de woordcombinatie "intensieve" en "veehouderij" in de tekst hadden. Deze artikelen zijn in Atlas.ti gecodeerd.

¹ Aanvankelijk was de periode afgebakend tussen 1-1-2000 tot 1-1-2013. Helaas is er binnen LexisNexis geen data beschikbaar voor de regionale kranten tussen Oktober 2000 en april 2003. Dit geldt zowel voor het Brabant Dagblad, als de Gelderlander en de Limburger. We kunnen dus alleen tot een goede vergelijking komen voor de periode 1-1-2004 tot en met 1-1-2013.

² Connectoren zijn verbindingen tussen trefwoorden die termen kunnen in- of uitsluiten. Deze worden met hoofdletters aangegeven.

Op basis van interviews kwamen verder nog een aantal onderwerpen naar voren die extra aandacht vroegen. We hebben op die onderwerpen een inhoudelijke analyse uitgevoerd. Het gaat hierbij om

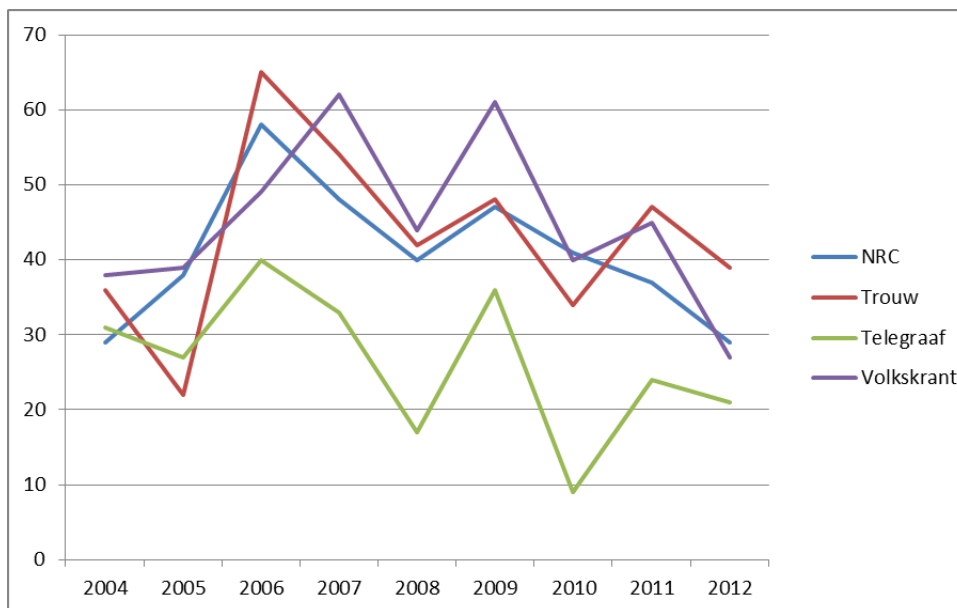
1. Het verschijnen van de rapporten van de commissies Van Doorn en Alders
2. De discussies over de MRSA bacterie en antibiotica
3. De discussie over het couperen van staarten
4. De aandacht voor stankoverlast
5. En de uitbraken van dierzieken, in het bijzonder van de Q-koorts en de vogelgriep.

De volgende bronnen zijn gebruikt (onderzoek is uitgevoerd met behulp van de krantendatabank *LexisNexis*):

- Landelijk: NRC-Handelsblad, Trouw, de Telegraaf, en de Volkskrant
- Regionaal: Het Brabants Dagblad en de Gelderlander
- Sector specifiek: Boerderij Vandaag (voorheen Agrarisch Dagblad, maar na een fusie met het weekblad De Boerderij is deze verder gegaan onder de naam Boerderij Vandaag)

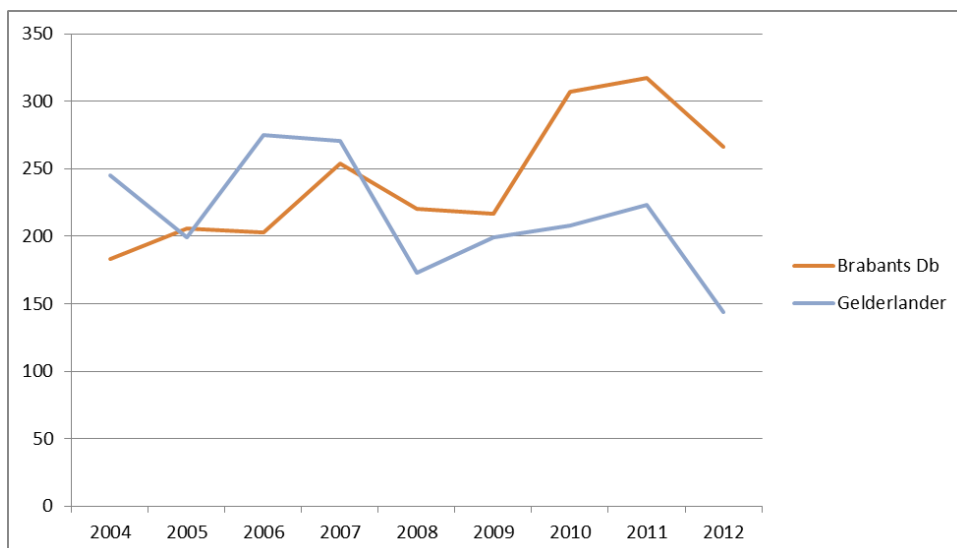
2. Aandacht voor varkens

De eerste onderzoeksvraag is beantwoord door te zoeken naar artikelen die over varkenshouderijen of de varkenssector gingen (zie bijlage A voor trefwoorden en onderzoeksprotocol). De trend over de hoeveelheid aandacht voor de varkenshouderij is gegeven in figuur 1 (landelijke kranten) en figuur 2 (regionale kranten).³

Figuur 1: Aandacht voor varkens

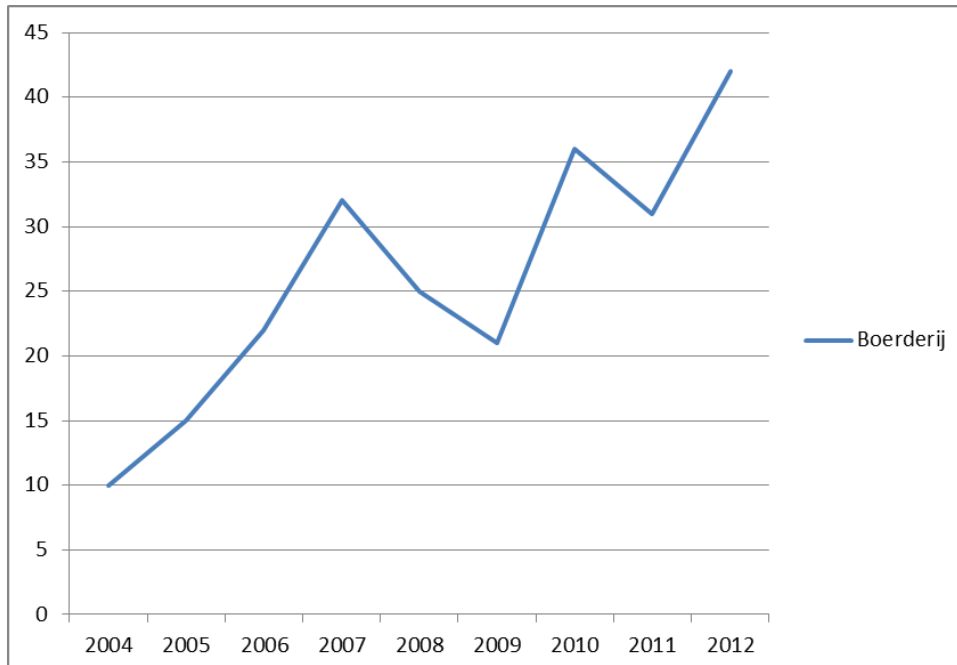
³ We nemen absolute hoeveelheden. Eerder onderzoek toont aan dat de totale hoeveelheid artikelen in een krant niet veel schommelt. Bovendien levert dit zeer kleine percentages op.

Figuur 2: Aandacht voor varkens

Interessant is dat de nationale media en de Gelderlander een dalende trend laten zien. Terwijl alleen het Brabants Dagblad een stijging laat zien. Wel moet worden opgemerkt dat er rond 2001-2002 in alle media een piek van aandacht was voor de varkenssector in verband met de uitbraak van de Mond-en-klauwzeer (MKZ).

De pieken in de nationale media zijn de jaren 2006 (hoewel de Volkskrant in 2007 piekt), 2009 en 2011. Regionaal laat de Gelderlander een piek zien in de jaren 2006-2007 en het Brabants Dagblad ook in 2007. Maar daarna geeft duidelijk het Brabants Dagblad een verhoogde aandacht in 2010-2011 en in mindere mate de Gelderlander in 2011. Interessant is wel dat voor Boerderij Vandaag, wanneer we de gehele aandacht toespitsen op Brabant er een zelfde stijgend trend als in het Brabants Dagblad is waar te nemen (figuur 3).⁴

Figuur 3: Aandacht voor varkens in Brabant (Boerderij Vandaag)

Interessant is nu om bij de piekjaren na te gaan in welke maanden de verhoogde aandacht was en ook te analyseren wat de inhoud van deze pieken was (zie tabel 1). De maanden zijn integraal doorgelezen en op onderwerpen/inhoud gecodeerd.

⁴ Aan de searchstring is 'AND Brabant' toegevoegd, zie bijlage A)

	Aandacht voor varkens, nationale media			aandacht voor varkens, Brabants Dagblad	
	2006	2009	2011	2007	2011
Jan	15	5	33	14	29
feb	18	6	6	15	22
mrt	34	15	8	23	39
apr	19	13	9	21	22
mei	24	26	10	39	10
jun	14	24	13	29	25
Jul	16	11	14	17	10
aug	15	10	14	31	30
sep	15	18	13	19	55
okt	3	10	9	24	24
nov	15	10	8	13	32
dec	24	41	16	9	19

Tabel 1: Aandacht voor varkens, pieken uitgelicht

2.1 Pieken

nationale media:

Maart 2006

In maart 2006 ging een derde van de aandacht over de uitbraak van varkenspest in Duitsland en de angst dat dit naar Nederland zou overslaan. Daarnaast verscheen er deze maand ook een nieuw rapport over de MRSA bacterie:

Volgens onderzoek van de Voedsel en Waren Autoriteit (VWA) en het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) heeft de bacterie de afgelopen jaren langzaam maar zeker 'vrij massaal' de Nederlandse varkensstapel besmet. Volkskrant, 18 maart 2006

En tenslotte was er in Trouw een discussie over dierrechten waarbij een sterk negatief beeld van de sector werd neergezet:

[Paul Cliteur vindt] de moderne omgang met dieren een 'morele blinde vlek', terwijl de intensieve varkenshouderij volgens hem best vergeleken mag worden met concentratiekamp Dachau. (Trouw, 9 maart 2006)

Mei/Juni 2009

In de maanden mei en juni was er verhoogde aandacht voor varkens vanwege de uitbraak van de Mexicaanse- of varkensgriepvirus. Een kwart van de artikelen ging daarover.

Alarmbellen gingen af in agrarisch Nederland toen twee weken geleden de eerste berichten de wereld inkwamen over een 'varkensgriep' in Mexico (Nrc 9 mei 2009)

Daarnaast was er ook een aantal artikelen die gingen over biggensterfte, of 'vroegtijdige uitval'. Hierbij werd vermeld dat biggensterfte hoger ligt bij biologische varkenshouders dan in de intensieve veehouderij. Stichting varkens in Nood reageerde in Trouw met een negatieve reactie:

'Massale biggensterfte': Stichting Varkens in Nood luidt de noodklok. Jaarlijks sterven vijf miljoen biggen voortijdig in de Nederlandse varkenshouderij. Op een totaal van dertig miljoen varkens komt dat neer op 'massale biggensterfte'. (Trouw, 10 juni, 2009)

En later naar aanleiding van een andere incident:

Dumpen levend varken 'foutje'; 'Waarschijnlijk was het dier bewusteloos'. Varkens in Nood: Dit komt wekelijks voor (Telegraaf `12 juni 2009)

December 2009

Nagenoeg alle artikelen in december 2009 gingen over de Q-koorts. Hoewel dit een dierziekte is die vooral bij geiten en schapen voorkomt werd er vaak een vergelijking gemaakt met de varkenspest uitbraak en de ruiming die daarmee gepaard gingen (1997). In de artikelen werd vooral het beeld van het ruimen van de dieren door middel van grijpers in herinnering gebracht en ook het punt dat geitenhouders net zoals de varkenshouders destijds recht zouden hebben op een financiële vergoeding. Ook werd aangehaald dat varkenshouders juist waren overgestapt op geiten en dat het daardoor wel extra zuur voor hen was. Veel artikelen van december 2009 verwezen sowieso naar de vele dierziekten die er de afgelopen decennia zijn geweest en dat die vooral door de intensieve veehouderij veroorzaakt werden en dat het tijd is voor een herbezinning. De volgende artikelen zijn exemplarisch voor december 2009:

De aangekondigde massale slachting van zowel besmette als gezonde, drachtige geiten en bokken op zo'n 55 boerderijen is een mokerslag voor de sector, die het niet breed heeft, maar vooral ook een nederlaag voor de veehouderij in Nederland. Die kreeg de afgelopen jaren te maken met achtereenvolgens de gekkekoeienziekte, de varkenspest, een uitbraak van mond-en klauwzeer, de vogelgriep en dan nu weer de Q-koorts. (Trouw 18 dec 2009)

Steeds meer partijen in de Tweede Kamer pleiten voor een 'fundamentele herbezinning', nu zeker 35 duizend geiten worden afgemaakt in de strijd tegen de Q-koorts. 'Er zijn veel branden geweest in de intensieve veehouderij', meldde SP'er Van Gerven donderdag tijdens een Kamerdebat. Hij verwees onder meer naar de varkenspest, de vogelgriep en de gekke koeienziekte. Van Gerven pleitte voor een tijdelijke parlementaire commissie die onderzoek doet naar de intensieve veehouderij. (Volkskrant 18 dec 2009)

Januari 2011

Twee derde van het aantal artikelen in januari 2011 ging over de gevolgen van dioxine vervuild vet dat via het veevoer in kippen en later varkensvleesproducten terecht is gekomen. Dit leidde tot een daling van de varkensprijs en een roep van de sector aan het ministerie en de EU voor het nemen van maatregelen.

Een paar weken geleden werd in Duitse eieren dioxine aangetroffen, afkomstig van verontreinigd veevoer. Vorige week bleek ook varkensvlees besmet met dioxine. De vraag naar varkensvlees is daardoor in Duitsland gekelderde. Gevolg: de prijzen zijn gedaald, ook in Nederland. (Trouw, 19 januari 2011)

Pieken regionaal: Brabants Dagblad

Mei 2007

Er is voor deze piek niet een eenduidige reden aan te geven. Het gaat over de plaatsing van een beeldje dat herinnert aan de varkenspest, een aantal artikelen over huisverkoop van biologische producten, en over ruimtelijke ordeningsvraagstukken zoals over de uitbreiding van varkensstallen en de conflicten daarover (Bernheze, LOG); met burens, gemeenten en de rechtbanken. Voorbeeldcitaat:

Twee varkenshouderijen in Mariaheide zien hun uitbreidingsplannen afketsen op een gebrek aan medewerking van gemeentezijde. In het ene geval komt de bebouwing te dicht op de perceelgrens, in het andere wil de gemeente sowieso geen verdere toename van het aantal dieren. (Brabants Dagblad 4 mei 2007)

Maart 2011

In deze maand spelen er een aantal conflicten tussen varkenshouders en burens, gemeenten en provincie die de media domineren. Het gaat dan vaak om het al dan niet verlenen van een milieuvergunning voor de uitbreiding van varkensstallen of de protesten daartegen. Vaak wordt over de megastallen gesproken.

Het lijkt wel een beetje op een burenruzie", zei staatsraad K. Brink tijdens een rechtszaak over het uitbreiding- en vernieuwingsplan van varkenshouderij V... in Heeswijk-Dinther. (Brabants Dagblad 31 maart 2011)

September 2011

Ook nu bericht het Brabants Dagblad in deze maand veel over de conflicten die tussen varkenshouders, burens, en gemeenten zijn ontstaan en die hen naar rechtbanken heeft geleid:

„Help, het stinkt nu al zo. Laat staan als deze varkensbedrijven nóg groter worden en groeien naar anderhalve hectare." Met die boodschap stonden gisteren drie omwonenden, waaronder Wilfred de Backer, bij de Raad van State. Daar stonden ze tegenover de gemeente Haaren die nu twee varkenshouders wil laten uitbreiden tot 1,5 hectare. (Bd 14 sept 2011)

Actiegroep Groen Graspeel heeft een rechtszaak aangespannen bij de Raad van State tegen de zeven ontheffingen voor grotere varkensstallen die de provincie in maart van dit jaar heeft verleend. (Brabants Dagblad 27 september 2011)

Opvallend waren echter ook de berichten over initiatieven om te werken aan een positief image van de varkenssector zoals het organiseren van open dagen en het oprichten van een stichting:

...een bijeenkomst in Boekel van de kersverse stichting Varkens Vandaag, dat zich als belangrijk doel gesteld heeft om meer goed nieuws over varkens en de varkenssector te verspreiden. Want de varkensboeren zijn het zat dat ze nog te vaak als dierenmishandelaars en milieuvervuilers worden weggezet. (Bd 10 sept 2011)

Conclusie

Er zijn verschillen waar te nemen in de onderwerpen die in de nationale en de regionale media worden besproken als het om varkens gaat. Op het nationale niveau zorgden vooral de (dreigende) uitbraak van dierziekten en incidenten tot een verhoging van de aandacht. Het gaat hierbij dan om Q-koorts, Mexicaanse griep, dioxine besmetting en MRSA bacterie. Opvallend is verder dat vooral in de nationale media heel vaak wordt teruggewezen naar de varkenspest van 1997 en de gevolgen daarvan. Het is een soort referentiepunt. Maar de media herinnert ook aan de relatie tussen varkenspest en de LOG discussies van 2012/2013:

In de jaren '90 besliste de Tweede Kamer vanwege de varkenspest dat er naar de inrichting van het buitengebied moest worden gekeken. Dit resulteerde onder meer in de LOG's: gebieden buiten de bebouwde kom, met een concentratie intensieve veehouderijen die daar kunnen groeien. Bd 23 mei 2007

Op regionaal niveau gaat het vooral om de vaak juridische strijd tussen varkenshouders die willen uitbreiden en de burens. Veelal gekoppeld aan discussies rondom het LOG en megastallen en de stankoverlast. Ook wordt in de regionale media aandacht gegeven aan de worsteling die de varkenssector heeft met het slechte imago en of schaalvergroting wel zo verstandig is:

Het antwoord op de vraag of de intensieve veehouderij zijn grenzen heeft bereikt, is wat de ZLTO-voorzitter betreft tweeledig. "Nee, als je het hebt over de technische mogelijkheden. Luchtwassers, mestverwerking, nieuwe stalsystemen en de aanvoer van buitenlands voer zorgen ervoor dat de veehouderij best nog verder kan groeien. Een andere vraag is of de intensieve veehouderij een emotionele grens heeft bereikt. (Bd 22 sept 2011)

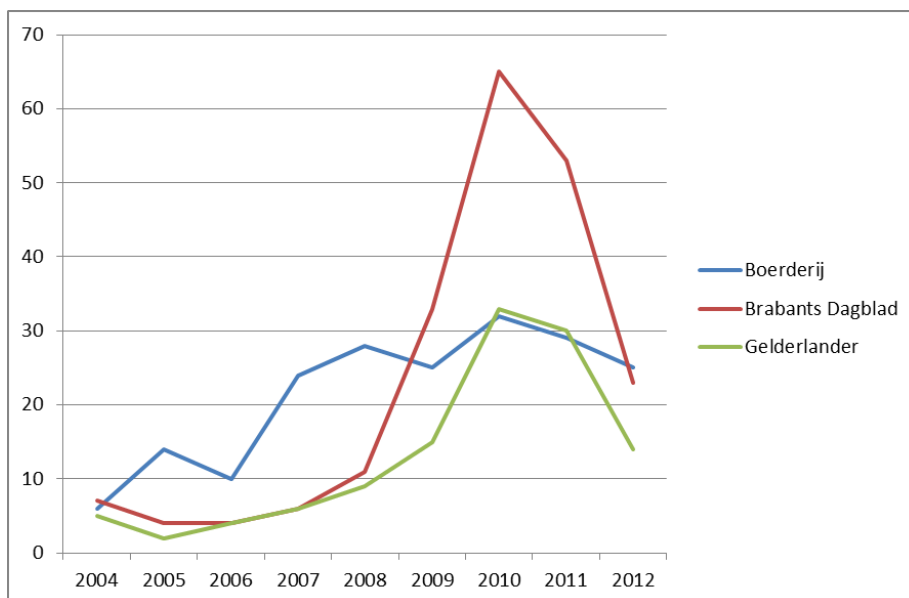
2.2. Aandacht voor intensieve veehouderij

Discussies over de varkenshouderij zijn ingebed in de bredere discussie over de toekomst van de intensieve veehouderij. Figuren 5 en 6 en tabel 2 geven het verloop van de hoeveelheid media aandacht daarover weer.⁵ Het gaat daarbij om artikelen die inhoudelijk alleen over de intensieve veehouderij gingen; alle artikelen die het onderwerp alleen *en passant* noemden zijn eruit gefilterd.

⁵ De volgend zoekstring is gebruikt: "ATLEAST3(intensieve AND veehouderij)" ATLEAST is een connector die alleen de artikelen selecteert die meer dan 3 keer de combinatie van "Intensieve" en "veehouderij" hebben. Hierdoor zijn alleen de artikelen geselecteerd die inhoudelijk expliciet over dit onderwerp gaan. Duplicaten en artikelen die op elkaar leken zijn eruit gehaald. (binnen LexisNexis: moderate)

Figuur 5: Intensieve veehouderij

Figuur 6: Intensieve veehouderij

Interessant is de grote hoeveelheid aandacht in 2010 in het Brabants Dagblad. Ook de Gelderlander en Boerderij Vandaag pieken in dat jaar. Daarna in 2011 en 2012 zien we een dalende trend. De aandacht lijkt voorbij te zijn. De nationale media zijn wat verdeeld en vertonen pieken in 2007 en 2009.

De piek in 2010 en 2011 in het Brabants Dagblad werd volledig veroorzaakt door de megastallen discussie in de intensieve veehouderij. Het leidde tot een cascade van aandacht: het gaat daarbij om de uitvoering van de reconstructiewetgeving, waarbij LOGs worden aangewezen waarin grote stallen (megastallen) komen te staan die tot bezwaren bij omwonende leiden en tot de oprichting van actiegroepen (Megastallen Nee). De discussie is nog extra aangezet door de uitbraak en nasleep van de Q-koorts in 2009. Dit alles heeft de provincie in een lastige situatie gebracht, en er zijn diverse initiatieven ontwikkeld om discussies op gang te brengen. Dit heeft geleid tot een rapport van Haskoning over de reconstructie (*sturen vanaf de achterbank*), instelling van de commissie van Doorn, publieke debatten en een ingezonden brief van Hoogleraren die protesteren tegen de intensieve veehouderij in Nederland.

Pas sinds het uitbreken van de Q-koorts en de campagnes van het Burgerinitiatief Megastallen Nee worden hun bezwaren en zorgen om leefmilieu en volksgezondheid gehoord. Onder druk hiervan trokken Provinciale Staten dit voorjaar aan de handrem op de bouw van megastallen. Bd 16 okt 2010

In de nationale media trok in 2009 vooral de uitbraak en bestrijding van de Q-koorts de aandacht van de media. In het verlengde daarvan werd opgeroepen tot een herbezinning van de intensieve veehouderij. In de Tweede Kamer werd deze onder meer door de SP bepleit:

Steeds meer partijen in de Tweede Kamer pleiten voor een 'fundamentele herbezinning', nu zeker 35 duizend geiten worden afgemaakt in de strijd tegen de Q-koorts. 'Er zijn veel branden geweest in de intensieve veehouderij', meldde SP'er Van Gerven donderdag tijdens een Kamerdebat. Hij verwees onder meer naar de varkenspest, de vogelgriep en de gekke koeienziekte. Van Gerven pleitte voor een tijdelijke parlementaire commissie die onderzoek doet naar de intensieve veehouderij. (Volkskrant 18 dec 2009)

Conclusie

Op het regionale niveau heeft de Q-koorts tot veel aandacht geleid voor de megastallen. In de nationale media is er voor megastallen in verhouding tot de aandacht voor de Q-koorts minder aandacht geweest. Conclusie is dat de Q-koorts de megastallendiscussie in Brabant op scherp heeft gezet.

3. Nadere Inhoudsanalyse

3.1. Woordfrequenties

Tot nu toe is er een analyse gemaakt van de pieken van aandacht in verschillende media en ook de inhoud van deze pieken is beschreven. Hierbij is al een verschil waargenomen tussen de verschillende media. In deze paragraaf analyseren we het verschil in onderwerpen over de hele periode 2004-2012.

Aandacht voor intensieve veehouderij							
	NRC	Trouw	Telegraaf	Volkskrant	Boerderij	Brabants Dagblad	Gelderlander
2004	2	2		0	6	7	5
2005	0	1		0	14	4	2
2006	2	0		0	10	4	4
2007	7	6		3	24	6	6
2008	3	6		4	28	11	9
2009	10	3	1	9	25	33	15
2010	10	5		6	32	65	33
2011	7	6	1	4	29	53	30
2012	1	5		2	25	23	14
Totaal	42	34	2	28	193	206	118

Tabel 2: Intensieve veehouderij, totaal aantal krantenartikelen

Over de gehele periode is het aantal artikelen geteld waarin ten minste 3 keer “intensieve veehouderij” is genoemd (Tabel 2). Vervolgens zijn deze artikelen in een wordcloud programma (Tagxedo) geanalyseerd met als doel om de kernwoorden en hun frequenties te meten. Als voorbeeld is in figuur 8 de wordcloud voor de nationale media gepresenteerd. Meer interessant zijn de frequentie tabellen, zoals weergegeven in bijlage B voor nationale media, Boerderij Vandaag, De Gelderlander en het Brabants Dagblad.⁶

⁶ Voor de analyse zijn de kranten artikelen ontdaan van meta gegevens van Lexis Nexis en de logo's van de kranten. We hebben de landelijke kranten in één dataset gezet; de Gelderlander, Brabants Dagblad en het Agrarisch dagblad zijn apart geanalyseerd. Tagxedo geeft een gewicht aan een woord door de frequentie van woorden ten opzichte van elkaar te berekenen (maximaal 200 woorden, de top 40 is opgenomen in bijlage B)

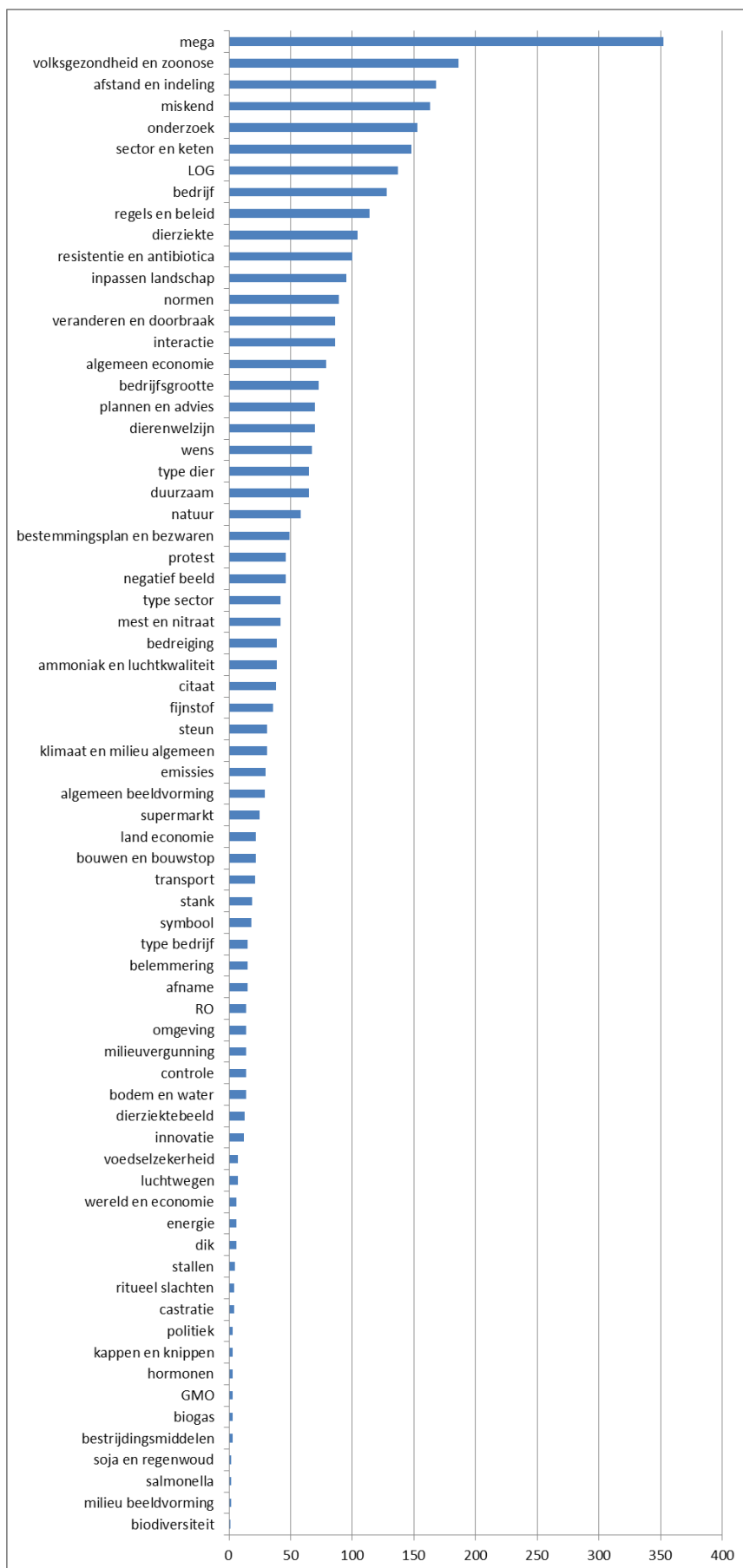
- *Naar hectares wordt helemaal niet gekeken, zo luidt de uitleg van de begripsomschrijving in het bestemmingsplan. Bd 8 dec 2012*
- *Duidelijke regels in het bestemmingsplan moeten het aantal locaties waar de intensieve veehouderij kan groeien tot 1,5 hectare bouwblok beperken Bd. 13 jan 2012*

Dit was te verwachten, maar opvallend is dat zij vooral ook aandacht besteden aan *burgers*. Ook is het onderwerp van de reconstructie en de LOGs een belangrijk onderwerp. En ook de termen *Megastal, CDA en volksgezondheid* komen veelvuldig voor. Dit hebben zij gemeen met de landelijke media. In die termen liggen dus de verbanden tussen het nationale en lokale niveau. Verder hebben de Gelderlander en Boerderij Vandaag, woorden centraal: *discussie, gebied, gedeputeerde, gezondheid, land, natuur, rapport, ruimte, wethouder, ZLTO, en landbouwontwikkelingsgebieden*.

Opvallend tenslotte is dat Boerderij Vandaag ook over een heel eigen domein van termen beschikt. Het gaat hierbij om de termen: *Sector, agrarische, vooral, euro, goed, maatschappelijke, veehouders, LTO, miljoen, Staat*. Een focus op vooral economische onderwerpen en de sector.

3.2. Inhoudsanalyse

Na de hoeveelheid aandacht en de verschillen in woordgebruik in de verschillende media is uiteindelijk een beeld geconstrueerd over hoe alles nu inhoudelijk met elkaar samenhangt. Dit moet ons leren over het negatieve beeld dat bestaat in de media ten aanzien van de intensieve veehouderij. Hiervoor zijn alle krantenartikelen geselecteerd die meer dan vijf keer de termen intensieve veehouderij in de tekst hadden (112 artikelen) en in Atlas.ti ingevoerd. Dit leverde meer dan 2300 tekstfragmenten op verdeeld over 12 hoofdonderwerpen en 70 deelonderwerpen. Het analyse protocol en codeboek is in bijlage B opgenomen. Figuur 9 geeft het aantal quotes per onderwerp weer.

Figuur 9: Aantal quotes per code

3.1. Beeldvorming

De kern van dit onderzoek is de aanname dat intensieve veehouderij een negatief imago heeft. Na analyse van de hoofdcode 'beeldvorming' wordt dit beeld meerdere malen bevestigd. Ook wordt aangegeven dat dit beeld lastig te veranderen is (blok 1).⁸

Blok 1

- Er zijn veranderingen en verbeteringen, maar toch blijft de sector vastzitten in een slecht imago en blijft deze omstrede. 1-22
- Het succes van kijkcijferkanon Boer zoekt Vrouw kan de negatieve beeldvorming in de publieke opinie over de intensieve veehouderij niet veranderen. 1-26
- Heeft een sector eenmaal een slechte naam gekregen, door excessen of gewoon door foutieve beeldvorming, dan zal er in de publieke opinie altijd scepsis blijven. 1-31
- Heb je eenmaal een slechte naam, dan blijven er altijd twijfels. 1-186
- De **intensieve veehouderij** zorgt voor leed en immense problemen in de wereld. Maar minister Verburg is alleen bezorgd voor het imago van de sector, stelt Marianne Thieme. 3-18

De vraag is hoe dat beeld is ontstaan? Dit heeft allerlei oorzaken, maar historisch gezien is dit vooral ten gevolge van de bestrijding van de dierziekten, het vervuilende karakter van de intensieve veehouderij, en het niveau van dierenwelzijn in grote stallen. Vooral het beeld van de grijpers tijdens eerdere ruimingen tijdens de dierziekte uitbraken van 1997 en 2001 heeft zoveel angst veroorzaakt dat tijdens de ruimingen van de Q-koorts (2009) de regering veel heeft gedaan om die beelden te voorkomen (blok 2)

Blok 2

- Toenmalig LNV-minister Laurens Jan Brinkhorst stelde in april 2001 de 'denkgroep Toekomst van de **veehouderij**' in. De crisis rond mond- en klauwzeer (MKZ) was nog volop gaande. Niet in het minst door beelden van grijpers met geruimde koeien stond de **veehouderij** bloot aan zware maatschappelijke kritiek. De **veehouderij** moest anders. SER-voorzitter Herman Wijffels werd gevraagd de denkgroep voor te zitten. 1-49
- In de brief aan de Kamer over de Q-koortsruminen wordt 17 maal aandacht besteed aan 'communicatie'. De dieren moeten in de stallen worden gedood, afgevoerd op afgedekte wagens en onder geen beding mogen er grijpers met bungelende dode dieren in beeld komen. 3-19
- Het Nederlandse veehouderijsysteem zou slecht zijn voor het dierenwelzijn, de uitbraken van dierziekten veroorzaken veel problemen, het gebruik van antibiotica zorgt voor resistentievorming en de uitstoot van ammoniak vervuult de bodem en het water. 1-431

Het negatieve beeld heeft veel teweeg gebracht en is op nationaal niveau in 2009, door de uitbraak en bestrijding van Q-koorts en op lokaal niveau in 2010, door de discussie over de megastallen sterk aangezet.

3.2. Afwijzing: Nationaal en regionaal twee verschillende discussies

Kern van het probleem is dat op lokaal en nationaal niveau, in de jaren 2009 en 2010 de intensieve varkenshouderij de boodschap heeft gekregen dat ze niet gewenst is in de maatschappij. Er is "in de samenleving toenemende weersin tegen het houden van dieren op industriële schaal." (2-187) De argumenten en discussies over het waarom zijn verschillend.

Op nationaal niveau gaat het vooral om de bestrijding van de dierziekten, het dierenwelzijn, de antibiotica, de megastallen en de volksgezondheid. Het gaat hierbij vooral om een **ethische afwijzing** van de intensieve veehouderij. De afweging tussen economie en de belangen van de sector enerzijds en issues zoals volksgezondheid, dierenwelzijn en milieu anderzijds (blok 3).

Blok 3

- 'Men zoekt naar technische oplossingen om de schaalvergroting toch te kunnen doorzetten. De projecten beloven een aantal ethisch-morele dilemma's weg te nemen. Bijvoorbeeld over dierenwelzijn. Men ontwerpt een virtueel beeld. Het is een hallelujaverhaal, de rest gaat op de oude voet door.' 3-227
- Het netto resultaat is dat intensieve veehouderij, de landbouwlobby en 'Wageningen' hebben geïnvesteerd in de organisatie van een bedrijfsvoering die grote problemen op het gebied van ethiek, milieu, en benutting van hulpbronnen met zich meebrengt, op regionaal, landelijk en supra-nationaal niveau. 3-93
- De intensieve veehouderij is ethisch onverantwoord. Dat zeggen meer dan honderd hoogleraren in een pleidooi voor een duurzame veehouderij. Initiatiefneemster van het manifest is Roos Vonk, hoogleraar sociale psychologie en oud-voorzitter van Wakker Dier. 1-185
- Grote bedrijven in de veehouderij hebben gevolgen voor het inkomen van de boer, voor het milieu, dierenwelzijn en het

⁸ De nummering verwijst naar het citaat in Atlas.ti. Het eerste nummer staat voor het type krant: 1 = Boerderij, 2 = Brabants Dagblad en Gelderlander en 3 = alle nationale dagbladen. Het tweede nummer voor het citaat (op verzoek is hele krantenartikel beschikbaar).

landschap. Voor GGD Nederland zijn de consequenties voor de volksgezondheid cruciaal. Jelle Doosje van GGD Nederland vindt dat staatssecretaris Bleker van landbouw in zijn 'Visie Veehouderij' de risico's onvoldoende aanpakt. 3-453

- Bij veehouderijen op industrieterreinen blijft er toch niets over van het streven naar dierenwelzijn? 3-102
- de technisch-economische modellen werden allesoverheersend. Zo ontstond naast kennis ook onwetendheid. Onwetendheid vooral over alternatieve scenario's waarin anders afwegen van milieu, dierenwelzijn en economie tot andere keuzes kan leiden. 3-155
- Dierenwelzijn is ondergeschikt aan productie. 3-579
- Opnieuw worden de risico's van intensieve veehouderij op een pijnlijke manier duidelijk. Door enorme aantallen dieren bij elkaar te houden, nemen de risico's op besmetting toe. Van de mooie beloften de intensieve veehouderij aan te pakken en te streven naar diervriendelijkere vormen van veehouderij is niets terecht gekomen 3-8
- Q-koorts liet zien dat grote concentraties dieren in een dichtbevolkt land als Nederland een gevaar voor de volksgezondheid met zich meebrengen. 3-112
- Door enorme aantallen dieren bij elkaar te houden, nemen de risico's op besmetting toe. 3-122
- De enorme dierfabrieken die her en der in Oost- en Midden Brabant verrijzen, vernietigen de nog overgebleven open landschappen, tasten de leefomgeving en leefkwaliteit van de omwonenden aan en bedreigen de gezondheid en het welzijn van mens en dier. 3-126
- De veehouderij tast ook de gezondheid aan (obesitas, infectieziekten) en veroorzaakt dierenleed. 3-187
- „Economische belangen wegen [...] zwaarder dan dier- en volksgezondheid. 3-282
- Wat weegt het zwaarst: economie of volksgezondheid? 3-292
- Economische belangen gaan voor de belangen van de volksgezondheid. 3-295

Op het lokale niveau is vooral de afwijzing gebaseerd op **directe overlast** van de varkenshouderij. Het gaat dan om de uitvoering van de reconstructiewet, en de ontwikkeling van landbouwontwikkelingsgebieden. Grote stallen die niet in het landschap passen, stank veroorzaken en bovendien ook nog een gevaar vormen voor de gezondheid vanwege de uitstoot van fijnstof (blok 4). De regionale media hebben talloze berichten over bestemmingsplannen, omvang bouwkaarten, vergunningen en de juridische strijd daar tegen.

Blok 4

- Staatssecretaris Bleker doet net alsof er geen enkel probleem is op het Brabantse platteland en wil de burgers doen geloven dat megastallen een goede oplossing zijn. 2-44
- De gang van zaken bij de provincie Brabant over de zogenaamde bouwstop van varkensconcentraties en aanpassing van streekplan waar op grote schaal natuur- en landschap aan de goden worden overgeleverd, heeft nog eens duidelijk gemaakt waar de werkelijke macht ligt. 2-94
- Uit een milieueffectrapportage (mer) blijkt ook dat de kans op verstoring van de landschappelijke en cultuurhistorische waarden in dat gebied (het gemeentebestuur noemt ze uniek) minder groot zullen zijn als de bouw van nieuwe stallen daar wordt beperkt. 2-308
- Ook op het gebied van aantasting van de ruimtelijke kwaliteit (natuur en landschap) door intensieve bebouwing met schuren en stallen kan ons land zich koploper noemen. 2-323
- In de omgeving rondom Haghorst, waar ik oorspronkelijk vandaan kom, zie ik inderdaad een enorme groei in die LOG's. Er zijn varkens- en pluimveebedrijven gebouwd, in de volksmond 'megastallen' genoemd. Maar de kleinere bedrijven, ook die buiten de LOG's zijn gewoon gebleven waar ze zaten. Niks ruimte voor de natuur dus. Het aantal bedrijven wordt steeds maar groter en ook de veestapel neemt alleen maar in omvang toe. 2-511
- Nooit eerder is onderzocht hoezeer veebedrijven de omgeving belasten, hoe de gezondheid is van omwonenden en of er een verband is tussen die twee uitkomsten. 2-621
- Progressief Bernheze is van mening dat als er drie of meer woningen binnen een afstand van 250 meter van een intensieve veehouderij liggen er geen sprake kan zijn van een duurzame locatie. 2-690
- Waar provincie en Rijk geen rekening mee houden is dat in Brabant honderden stallen met kippen en varkens (te) dicht op elkaar staan, nabij de bebouwde omgeving, en dat daartussen nog eens tientallen stallen met koeien, nertsen, geiten, schapen en konijnen staan. Al deze stallen produceren mest, stank, ammoniak, fijnstof. Het is vooral de enorme omvang van het aantal stallen en dieren dat er toe heeft geleid dat de grens van een aanvaardbare en evenwichtige leefomgeving is overschreden. 2-783
- Verstegen signaleert dat gemeenten de ene na de andere milieuvergunning afgeven waardoor de stank van veehouderijen verder toeneemt, in strijd met de afspraak dat het juist minder moet gaan stinken. 2-849
- De stijging van het aantal dieren (voornamelijk varkens en kippen) die hiermee gepaard ging, veroorzaakte een toename van de milieuhinder (ammoniak en stank). 2-924
- Bovendien is het de vraag of de luchtwassers, die wel zijn aangebracht, 24 uur per dag en zeven dagen in de week werken. De stank die burgers regelmatig ervaren doet het tegenovergestelde vermoeden. 2-949
- Op de stelling dat inwoners zich terecht zorgen maken over gezondheidsrisico's door megastallen, zei Renske Nijdam van de GGD dat de zorg dat schaalvergroting in de veehouderij leidt tot bijvoorbeeld extra uitstoot van fijnstof, wel terecht is. 2-135
- Wethouder Frans van de Ven vond het te ver gaan om te stellen dat de intensieve veehouderij de grote veroorzaker is van fijnstof. 2-140

De afwijzing op het lokale niveau richt zich vooral op de omvang van de stallen. Er zijn talloze argumenten die daarbij gebruikt worden. De grootte van stallen wordt aan veel andere onderwerpen van de intensieve veehouderij gekoppeld. Het is daarmee een centraal thema. In de discussies heeft een grote stal een negatief beeld, veelal door het gebruik van negatieve termen zoals, agrarische industrieterreinen, beestenfabrieken, bulkvlees, dierenfabrieken, megabedrijven, megastallen, mega-bio-industrie, varkensflats, vee-fabrieken en

vee-industrie. Mega stallen wordt verbonden met: dierenwelzijn, dierziekte, volksgezondheid, en inpassing in het landschap (blok 5),

Blok 5

- Het welzijn van dieren zou slecht af zijn in grote stallen.: ...de intensieve veehouderij heeft met haar schaalvergroting steeds meer weg van 'beestenfabrieken', waarbij nauwelijks nog rekening wordt gehouden met de behoeften van dieren (Boerderij 20-07-2007).
- Ook is er een groter risico van een snelle verspreiding van dierziekten bij concentratie van grote aantallen dieren (Boerderij 18-12-2004).
- Verder wordt er aandacht gevraagd voor de relatie tussen grootschalige (intensieve) veehouderij en de volksgezondheid, zoals risico's van zoonosen (Q-koorts) (Boerderij 04-08-2011).
- De inpasbaarheid van de stallen in het landschap is uiteraard een belangrijk thema: De weerstand van burgers tegen uitzonderlijk grote bedrijven neemt toe en veel politici maken zich zorgen over de landschappelijke inpasbaarheid van dergelijke ondernemingen (Boerderij 20-08-2008).
- Ook worden megastallen in verband gebracht met milieu problemen: Het is in strijd met dierenwelzijn, het maatschappelijk draagvlak ontbreekt en de productie van mest en ammoniak is schadelijk voor natuur en milieu.(Boerderij 15-2-2011).
- Door de komst van de megastallen zien kleine dorpen hun familiebedrijven verdwijnen terwijl een leefbaar platteland gebaat is bij agrarische (familie-)bedrijven. Schaalvergroting zet deze bedrijven en daarmee de voorzieningen in kleine kernen onder druk (Boerderij 04-08-2011).
- Ook is er toegenomen concurrentie tussen megabedrijven en de familiebedrijven: Tachtig procent van de boeren heeft reden om zich ongerust te maken: als agroparken van de grond komen betekent dat voor hen een enorme concurrentie (Boerderij 18-12-2004).

3.3. Gevolgen van afwijzing: Diverse mechanismen

Hoewel het hier om een bedrijfssector gaat, valt afwijzing altijd lastig te accepteren. Het gaat gepaard met emoties. Het is immers ook afwijzing van een manier van bestaan (blok 6).

Blok 6

- Het onderwerp megastallen gaat immers overal in het land gepaard met heftige emoties.1- 117
- Ook in de discussie over de megastallen, worden de varkensboeren volgens hem in een hoek gedrukt.2-25

Deze afwijzing heeft tot allerlei diverse reacties van zowel de sector als individuele boeren.

1. Concrete stappen. Als reactie op het niet gewild zijn kan er een plan van aanpak worden gemaakt. In het rapport van de commissie Van Doorn stonden concrete plannen genoemd (zie blok 7). In interviews (zie ander deelonderzoek) wordt echter aangegeven dat wanneer de plannen niet tot concrete resultaten leiden, de teleurstelling in de sector toeneemt. Dan blijven de plannen bij dromen (zie reactie 8).

Blok 7

Direct geborgd, een kwaliteitssysteem voor de hele keten, vrij van antibiotica, voldoen aan dierenwelzijnseisen en milieueisen. 1-241

2. Praten als therapie. Nog maar eens een keer praten met elkaar over het slechte imago kan helpen. Hierbij wordt zo breed mogelijk ingezet. Met burgers, beleidsmakers, boeren, et cetera. De idee is dat het voeren van een dialoog met zoveel mogelijk stakeholders altijd goed en wederzijds begrip kan opleveren (Blok 8).

Blok 8

Alle discussies over megastallen, dierenwelzijn en gezondheidsrisico's leidden dit voorjaar tot het instellen van de commissie Alders die tot taak kreeg een maatschappelijke dialoog te leiden over de omvang en de kwaliteit van de intensieve veehouderij. 1-52

Deze dialogen leiden echter wel tot verwachtingen dat er wat met de inbreng van stakeholders wordt gedaan. Het risico is dat wanneer er niets wordt gedaan dit tot een toename van frustraties kan leiden.

3. Praten onder ons. Hierbij praten veelal dezelfde stakeholders, beleidsmakers, met elkaar (dit kunnen ook mensen met tegengestelde belangen zijn die elkaar al langer kennen). De sfeer is vaak goed en alles is bespreekbaar, althans dat wordt gezegd. Er wordt veelal een plan of convenant opgesteld en ondertekend. Vol goede intenties wordt geroepen dat we dat met z'n allen gaan uitvoeren. Het risico is weer dat wanneer er niets wordt gedaan er veel frustratie kan ontstaan; ook bij de participanten.

Blok 9

Van den Berg herinnert zich dat enkele maanden "intensief, constructief en harmonieus" is gediscussieerd. "Er vonden zes tot acht sessies plaats, vakkundig voorgezeten door Wijffels 1-226

4. Beetje meer communiceren. De idee hierbij is dat wanneer de sector beter uitleg geeft waarmee zij mee bezig zijn er vanzelf meer begrip komt. Deze reactie gaat echter voorbij aan het feit dat veel burgers hun mening al hebben gevormd, zowel in het nationale als in het lokale debat. Vaak volgt dan een cynische houding op de nieuwe communicatie; Ook onderzoek dat in deze communicatie wordt gegeven wordt dan gewantrouwd (Termeer, Breeman, Van Lieshout, & Pot, 2010)

Blok 10

"Ik roep de hele productieketen op om het roer radicaal om te gooien. Via een sterk professioneel communicatie- en PR-platform moeten we consumenten laten zien dat boeren en verwerkers gewetensvol met dieren en de producten daarvan omgaan en milieuvriendelijk produceren. Dat moet een eerlijk beeld geven van de intensieve veehouderij. Daardoor raken stadse mensen weer betrokken bij de voedselproductie" 1-412

5. Neus in de wind. Bij deze reactie worden problemen wel gezien, maar desondanks is er trots en voldoening. Zo worden er open dagen georganiseerd en zichtstallen gebouwd, waarbij burgers kunnen zien hoe varkens worden gehouden. Deze reactie zal echter alleen mensen aantrekken die interesse hebben in het boerenbestaan en een overwegend positief beeld daarvan hebben.

Blok 11

Bert Rijnen is trots op zijn beroep. Nee, niet elke varkensboer durft dat nog hardop te zeggen, beseft hij. "Er worden zoveel onwaarheden de wereld in geslingerd" 2 311

6. Probleem passeren. Hierbij worden belangrijke onderdelen van 'het niet gewild' zijn, namelijk de grootte van de stallen naar de achtergrond geduwd. Het niet erkennen van belangrijke onderdelen van het probleem levert veel frustratie op.

Blok 12

De kwaliteit waaronder de productie in de veehouderij tot stand komt en de locatiekeuze is van groter belang dan de schaalgrootte", aldus gedeputeerde Patrick van der Broeck. 1-66

- De eindrapporten van beide commissies spreken zich niet uit over maximale omvang van stallen of bedrijven. Zowel Alders als Van Doorn wijzen er op dat de kwaliteit van de veehouderij voorop dient te staan. Een dier kan het in een kleine stal wel veel slechter hebben dan in een grote megastal. 1-238
- Je kunt beter één grote stal hebben, waar alles bij elkaar zit, waar je zo weinig mogelijk met dieren sleept en daardoor een minimale kans hebt op verspreiding van dierziekten, dan twintig kleine stallen her en daar verspreid in het landschap. 2-59

7. Maar wij zijn juist goed, in de verdediging. Door dit mechanisme worden de problemen niet benoemd. Het levert cynische reacties op, omdat andere waarden niet worden afgewogen:

Blok 13

Alleen door het terugdringen van verliezen en een verbetering van de efficiëntie is het mogelijk om voldoende voedsel te produceren en tegelijkertijd de gevolgen voor het milieu te beheersen. Nederland is één van de koplopers in efficiëntie. Op dat vlak zijn er in de afgelopen jaren nog belangrijke stappen voorwaarts gemaakt maar het einddoel is daarbij nog niet bereikt. Een zorgvuldige intensieve veehouderij biedt de meeste kansen om voldoende voedsel te produceren en tegelijkertijd de ecologisch footprint te reduceren. 2-293

Met reactie

Blok 14

Nederland is wellicht koploper in efficiëntie bij veeproducten maar tevens ook koploper als het gaat om milieubelasting door emissies, overbemesting, grondwatervervuiling, etc. Ook op het gebied van aantasting van de ruimtelijke kwaliteit (natuur en landschap) door **intensieve** bebouwing met schuren en stallen kan ons land zich koploper noemen. 2.323

8. Dromen. Door vergezichten in het verschiep te stellen die weinig concreet zijn kan het probleem weliswaar besproken worden maar levert het geen aanpak op. Iedereen kan het met dromen eens zijn, maar wanneer er geen concreet gevolg aan wordt gegeven dan kan dit tot frustratie leiden. Stip aan de horizon moet wel concreet worden.

Blok 15

- De intensieve veehouderij zal zich moeten ontwikkelen tot een toekomstbestendige zorgvuldige en maatschappelijk gewaardeerde veehouderij in 2020. Dat concludeert staatssecretaris Henk Bleker in zijn brief aan de Kamer over de toekomst van de (intensieve) veehouderij 1 -195
- De Reekse Politieke Partij (RPP) is de grootste partij in Landerd. RPP wil het buitengebied verder ontwikkelen op basis van kwaliteitsverbetering. 2-44
- Niemand ontkomt eraan. Waar nodig zullen overheden met bestaande en nieuwe instrumenten 'rugdekking' geven met aanvullende regelgeving. Met dit 'gegarandeerd' zorgvuldig duurzaam geproduceerd vlees kan de consument nog uitsluitend veilig en gezond voedsel kopen. De boer krijgt het vertrouwen en draagvlak terug en een betere prijs voor zijn prestatie. 2 255
- Het vertrouwen van de studenten in de intensieve varkenshouderij in Nederland is groot, ondanks alle kritieken vanuit de maatschappij. Een ruime meerderheid van 72,4 procent geeft aan er toekomst in te zien (44,8 procent voldoende, 27,6 procent

volledig). Hun verklaring: er is een gulden middenweg mogelijk tussen intensieve veehouderij en een beter dierenwelzijn, omdat Nederland vooroploopt met onderzoek naar antibiotica en leefomstandigheden voor dieren. 2 309

9. Meer onderzoek meer onzekerheid. Deze reactie op de veel bekritiseerde positie van de veehouderij is om meer onderzoek te verrichten naar de veiligheid van de sector, de stallen etc. Onderzoek levert echter vaak meer onzekerheid op. Het zal ook de gevaren en risico's van het houden van dieren in kaart brengen. Het levert zeker geen politieke keuzes. Het gebruik van meer wetenschappelijk onderzoek kan zodoende tot meer argwaan en wantrouwen leiden. Onderdeel van dit mechanisme is dat onderzoek vaak alleen maar bijdraagt aan onzekerheid en tot weer meer onderzoekverzoeken leidt.

Blok 16

- Om duidelijkheid te verkrijgen inzake gezondheidsrisico's nabij grootschalige intensieve veehouderij is door de ministers Klink (Volksgezondheid) en Verburg (Landbouw) een landelijk onderzoek gestart. 2-146
- Het RIVM meldde begin 2008 dat megastallen het risico op overdracht van ziekten van dier op mens, zoals influenza en salmonella, kunnen vergroten. De Voedsel- en Warenautoriteit bericht in 2008 dat grote megastallen juist géén extra risico voor de volksgezondheid met zich meebrengen. Grootschalig wetenschappelijk onderzoek naar de risico's en effecten van de intensieve veehouderij voor de gezondheid van omwonenden bleef uit. Zulke tegenstrijdige berichtgeving wakkert de onzekerheid onder de bevolking alleen maar aan en daarmee neemt het vertrouwen in de overheden en het eventuele draagvlak voor megastallen alleen maar af. 2-611
- Wethouder Van Dongen geeft aan dat het IRAS-rapport niet is geworden waar de gemeente op hoopte. "Alles in het rapport roept om nader onderzoek. Er is geen absolute wetenschappelijke duidelijkheid. 2-314.
- Voldoende afstand van stallen tot burgerwoningen is volgens de VNG belangrijk om bij uitbraak van dierziekten die ook gevaarlijk zijn voor de mens, de risico's voor de volksgezondheid te beperken. De gemeenten vragen meer duidelijkheid hierover, om te kunnen bepalen 'wanneer sprake is van een (on)aanvaardbaar woon- en leefklimaat'. 2.247
- Ik had liever gezien dat er duidelijkheid is en die discussie niet voortmoddert. 2 319

10. Niets aan de hand, business as usual. Bij deze reactie ligt de nadruk op productie. Deze moet juist toenemen vanwege de toenemende vraag. Deze reactie gaat dus volledig langs het probleem van niet gewild zijn heen. Schaalvergroting is onvermijdelijk vanwege economisch voordeel. Het zijn vaak de grootste boeren die dit argument hanteren.

Blok 17

- Maar door de grotere vraag vanuit China zorgt voor meer ruimte op de wereldmarkt, waardoor er minder druk komt op de Europese markt. 1-395
- Terwijl de Partij voor de Dieren de intensieve veehouderij volledig wil afschaffen, willen veel varkenshouders juist een antwoord bieden op de toenemende mondiale voedselbehoefte. 1-424
- En die veehouderij is de komende jaren hard nodig om aan de groeiende wereldvraag naar vlees en zuivel te voldoen. 1-425
- Varkenshouders concurreren op het scherpst van de snede op de wereldmarkt en schaalvergroting is een beproefde strategie om kosten te besparen. 2- 181
- De discussie rond megastallen vindt hij een gemiste kans. "In grotere eenheden kun je nu eenmaal veel beter investeren in dierenwelzijn en milieu."1-2

De reactie hierop is dat Nederland ongeschikt zou zijn voor het produceren voor de wereldmarkt; Bovendien leidt het niet erkennen van problemen tot frustratie.

Blok 18

De hoge bevolkingsdichtheid en het chronische gebrek aan ruimte maken ons land ten ene male ongeschikt als voedselproducent voor de internationale markt. 2-509

11. Bijkomend mechanisme is dat een negatief imago een spill over effect kan veroorzaken naar andere sectoren.

Blok 19

De melkveehouderij heeft in Brabant een relatief goed imago, maar volgens de provincie lijkt ze door de intensivering en schaalvergroting dezelfde weg in te slaan als de intensieve varkens-, kalver- en pluimveehouderij. (Boerderij 02-11-2012).

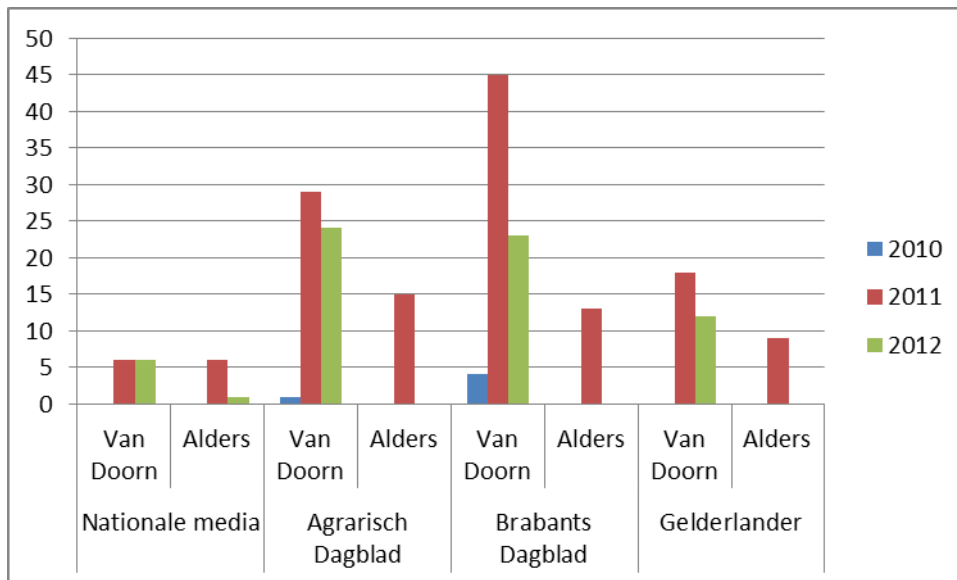
-ook melkveeouders en akkerbouwers zijn bang dat zij een keer aan de beurt komen. "Die vrees is er ja. Het gaat nu over de intensieve veehouderij en megastallen, maar de ontwikkelingen gaan door ook in akkerbouw en melkveehouderij. Aardappelschuren worden ook steeds groter en melkveestallen ook. In de melkveehouderij zie je bovendien de discussie over weidegang. Boerderij 22-2 2011

4. Discussies rondom bepaalde onderwerpen

Een doel van deze media analyse is te achterhalen hoe er gesproken en gedacht wordt over de intensieve veehouderij en in het bijzonder de varkenshouderij tijdens bepaalde gebeurtenissen of naar aanleiding van bepaalde issues.

4.1. De commissies

In 2011 zijn er twee belangrijke commissies geweest die het aanzien van de varkenshouderij hebben onderzocht. De commissie Alders leidde een maatschappelijke discussie en Van Doorn concentreerde zich vooral op stakeholders.⁹ De hoeveelheid aandacht is weergegeven in figuur 6.

Figuur 6: Aandacht commissies Alders en Van Doorn

Vooral de commissie Van Doorn heeft in 2011 veel aandacht gekregen. De vraag is welke termen en welke beelden er in de media rondom deze discussies naar voren komen. We hebben alle krantenartikelen gedownload en in gevoerd in het Tagxedo programma (bijlage 2).

Ook in deze analyse komen onderwerpen naar voren die alle media gemeenschappelijk hebben, maar waarbij ook duidelijk de klemtoon anders komt te liggen. Gemeenschappelijk zijn de termen: *Veehouderij, dieren, megastallen, Bleker, vlees, duurzaam, nieuwe, grote, duurzame, boeren, supermarkten, provincie, intensieve, tegen*. Verrassend is deze lijst niet, behalve dan dat het duidelijk ook over megastallen, duurzaam en supermarkten gaat, hetgeen bij de algemene discussie over intensieve veehouderij veel minder het geval was.

Termen die vooral in de nationale media worden gebruikt zijn: *stallen, LTO, polderen, economische, belang, mogelijk, economie, ontwikkeling, organisaties, schaalgrootte, aantallen, zorgvuldig, veehouders*. Het lijkt hierbij vooral te gaan om de grote lijnen. LTO wordt verder weinig in de andere media genoemd.

Woorden die gebruikt worden in de lokale media zijn: *agrarische, boer, burgers, dier, geproduceerd, hectare, milieu, nu, Provinciale, rapport, toekomst, varkens, vee, veehouderijen, veestapel, volksgezondheid, ZLTO*. Uiteraard staat hier het regionale aspect centraal (ZLTO, provinciale staten), maar ook opvallend is dat deze media schrijft over volksgezondheidsaspecten, milieu en ook over burgers, terwijl de andere media dat niet doen.

Voor Boerderij Vandaag geldt dat er vooral veel gerefereerd wordt naar het centrale gezag, het rijk en de instituties. Kernwoorden die alleen hier als dominant naar voren komen zijn: *Sector, landbouw, overheid, kabinet, Kamer, Tweede, Alders, ministerie, Partij, partijen, varkenshouderij, beleid, afspraken, ondernemers*.

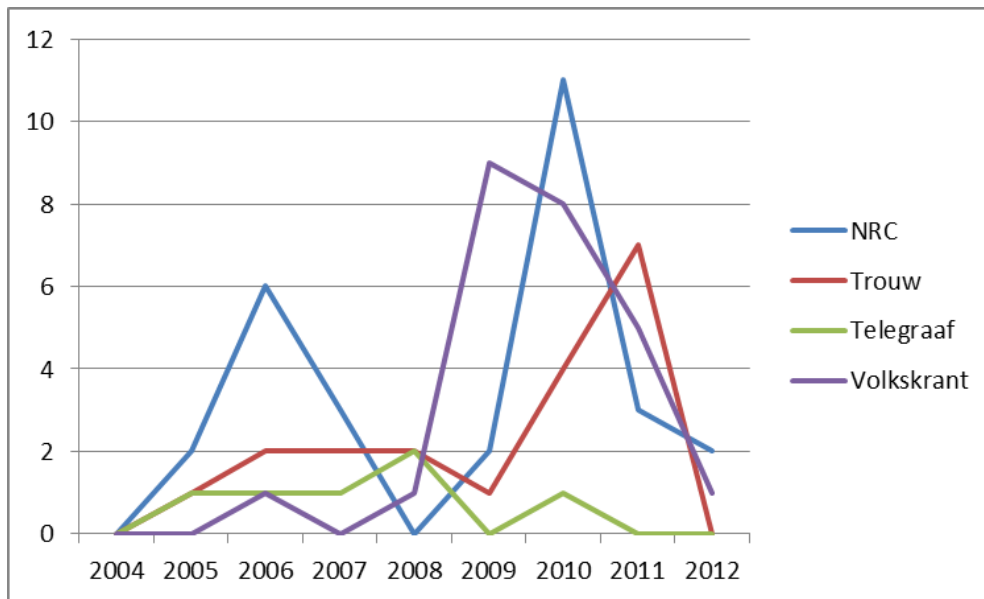
conclusie

⁹ Gezocht is op: "(Commissie van Doorn) OR (verbond van Den Bosch)" en "Alders and (intensieve and veehouderij)"

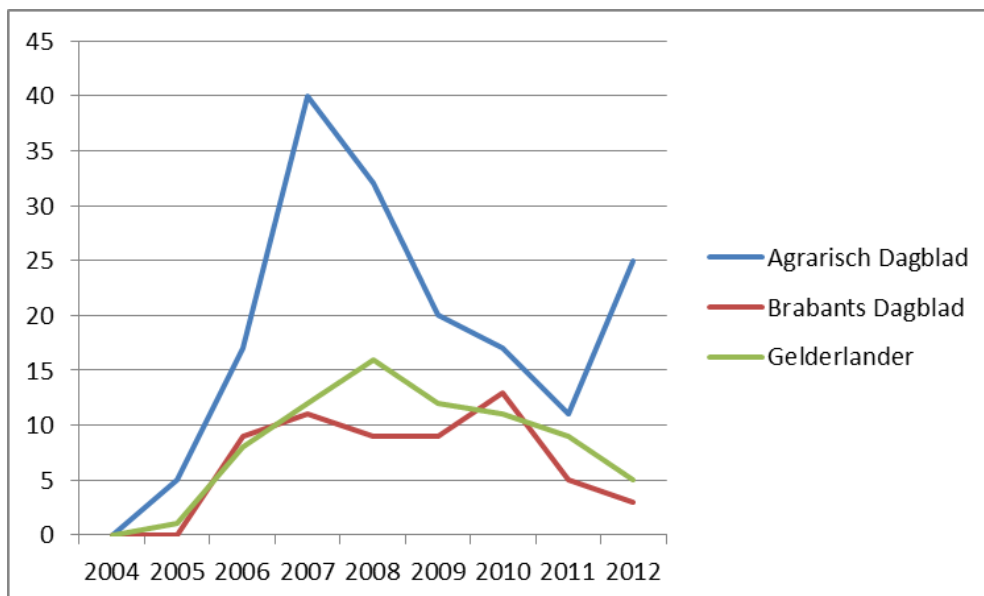
Het lijkt erop dat de nationale media een afstandelijke houding aannemen en berichten van een aantal trends die spelen in de intensieve veehouderij die door de commissie van Doorn op de agenda zijn gezet. De regionale media zien vooral de lokale interacties en thema's die in de discussie spelen als belangrijk (gezondheid, milieu, burens, hectare) terwijl Boerderij Vandaag de discussie vooral wil koppelen aan het nationale niveau. Dit beeld bevestigt het eerdere algemene beeld dat lokale media een ander nadruk leggen dan de nationale media.

4.2. MRSA bacterie en antibiotica

Hoeveelheid aandacht voor de mrsa bacterie is gegeven in grafieken 7 en 8.¹⁰ Voor 2005 is er geen artikel over dit onderwerp verschenen.

Figuur 7: Mrsa in nationale media

figuur 8: Mrsa in andere media

De piek in 2007 in Boerderij vandaag wordt geheel veroorzaakt door het startende onderzoek naar de MRSA bacterie. Na de eerste berichten over de MRSA bacterie in ziekenhuizen is er in Nederland en op Europees niveau onderzoek verricht. Eerst was er beperkt onderzoek, maar al snel wordt er bericht van meer uitgebreid

¹⁰ De gebruikte zoekstring hier is: mrsa and (varken or (intensieve and veehouderij)).

onderzoek. Ook de herkomst van de bacterie wordt besproken, welke dieren besmet kunnen raken en hoe de besmetting zich kan verspreiden. Er wordt een verbinding gelegd met het veelvuldig gebruik van antibiotica waardoor dieren resistent zijn geworden tegen de bacterie. Ook de nationale media, en dan vooral het NRC al in 2006, vermelden het probleem van de MRSA bacterie in de ziekenhuizen. Vanaf maart 2006 wordt in ziekenhuizen aan patiënten gevraagd of zij in een buitenlands ziekenhuis zijn geweest of in aanraking zijn geweest met varkens of een varkenshouderij hebben bezocht. In deze jaren blijft de berichtgeving zakelijk. Voorbeeld citaat:

Blok 20

Bilthoven – TUSSENRESULTAAT MRSA-ONDERZOEK: HELFT BESMET, De MRSA-bacterie springt over van varkens naar mensen. Die conclusie trekken onderzoekers van het RIVM uit de eerste resultaten van een onderzoek naar de MRSA-bacterie bij varkens en varkenshouders. Boerderij 26 sept 2007

In 2009 wordt MRSA vooral genoemd in combinatie met de discussie over megastallen en de uitbraak van de Q- koorts. Zoals eerder aangegeven, zijn op de golf van aandacht voor de Q-koorts en de megastallen discussie ook veel andere onderwerpen en zorgen meegenomen (zie 3.2. blok 5). Ook werd in 2010 vooral in de nationale media teruggekeken naar wat de sector allemaal heeft meegemaakt, al dan niet verwijzend naar het rapport van Waaijers uit 2001 en de varkenspest van 1997.

Werd voor de uitbraak van de Q-koorts nog relatief zakelijk bericht gedaan van de opkomst van de MRSA bacterie, in 2009 waren het vooral kritische geluiden die in de media verschenen:

Blok 21

- Het onderwerp is gepromoveerd van gesprekstema voor boeren en direct omwonenden tot een zorg van velen in Brabant. Iedereen is zich plots bewust van het risico dat verdere schaalvergroting kan worden voor de volksgezondheid. Of, in de woorden van Borsboom: 'Nu gaat het slechts om tienduizenden geiten. Je moet er toch niet aan denken dat onder de miljoenen varkens of kippen een ziekte ontstaat die overslaat op de mens? Dan kan heel Brabant aan het infuus hoor.' (volkskrant 16 dec 2009)
- De afgelopen vijftien jaar kreeg Nederland te maken met meer dierziekten: varkenspest, mond-en-klauwzeer, gekkekoeienziekte, vogelpest. Onlangs kwam een nieuw, aan de veehouderij gerelateerd, gezondheidsrisico aan het licht. Veel vee, maar ook veehouders en slachthuismedewerkers, is besmet met de MRSA-bacil. Deze 'ziekenhuisbacterie' vormt een gevaar voor verzwakte patiënten in ziekenhuizen. NRC 18 maart 2010
- Omwonenden van intensieve veehouderijen worden vaker blootgesteld aan fijnstof, met daarin een aantal micro-organismen en bacteriën, zoals de veroorzaker van Q-koorts en MRSA. Uit gegevens van huisartsen van 120.000 mensen blijkt dat in gebieden met veel veehouderijen vaker longontsteking voorkomt. (Trouw 21 juni 2011)

De discussies over de MRSA maakt duidelijk dat varkenshouders en hun gezinnen steeds verder in een isolement worden gebracht:

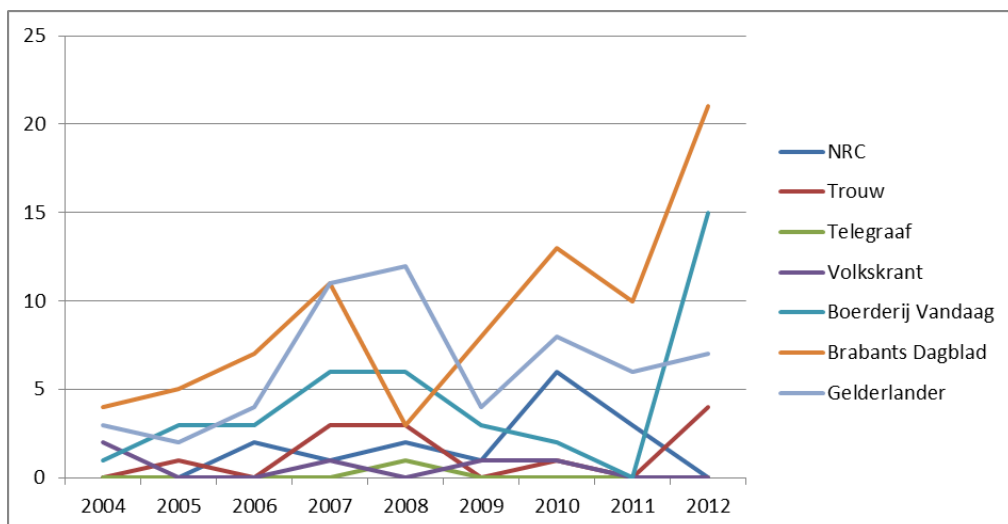
Blok 22

- Soms lijkt het de wereld op z'n kop. Een kwetsbaar natuurgebied drie kilometer verderop kan vanwege de ammoniakuitstoot de komst van een biofabriek tegenhouden maar een astmatisch kind, dat 500 meter van deze biofabriek woont, kan dat niet. Zij zal het fijnstof gewoon moeten slikken of inademen. En wat te denken van de werknemers die risico op gezondheidsschade lopen. Moet die groep uit de samenleving gezet worden omdat zij infecties kunnen overdragen? Trouw, 23 dec 2008
- De vader van het vriendje van onze pleegzoon had ik ook nog aan de telefoon. Je hebt toch gehoord dat zijn vrouw in het ziekenhuis ligt? Ik zou het kind ophalen uit school, zodat hij vanmiddag met onze pleegzoon kon spelen. Nu hoorden ze dat in het ziekenhuis en daar zeiden ze dat hij beter niet bij een varkensbedrijf kan spelen vanwege een mogelijke besmetting met MRSA. Wat vind je daar nu van? Is dat niet wat overdreven? Toen vroeg ik me af of onze kinderen later wel een beroep in de zorg kunnen kiezen. Als dat risico op MRSA zo groot is... Boerderij 18 sept 2012

4.3. Couperen van oren

Zoekterm: (couperen or (oor and knippen)) and (varken or (intensieve and veehouderij)). Levert alleen incidentele artikelen op, behalve dat in het Agrarisch dagblad vanaf 2009 een kleine hoeveelheid onderwerpen is geweest.

4.4. Stank en geuroverlast

Figuur 9: Media aandacht: geuroverlast

Het patroon van aandacht voor stank en geur laat een wisselend patroon zien. Grofweg is er een opleving in de aandacht voor dit onderwerp in de jaren 2007 en 2008 (behalve in het Brabants Dagblad) en daarna een sterke toename in de aandacht in 2012 vooral in het Brabants Dagblad en Boerderij Vandaag. Opvallend is dat het in 2012 vooral om de afstand gaat tussen stallen en woningen. Het wordt vaak gekoppeld aan de discussie over de leefomgeving en de plaatsing van luchtwassers en fijn-stof problematiek, en daarmee aan de discussie over de volksgezondheid. Ook wordt veel het verschil in beleving tussen boeren en andere bewoners besproken. Het is vaak inzet van ruzies op het landelijk gebied.

Blok 23

'Maar niet alleen harde gegevens zijn van belang, ook de zorgen van mensen tellen. De maatschappelijke onrust over de intensieve veehouderij heeft behalve met gezondheidsrisico's ook te maken met geurhinder, die de kwaliteit van leven vermindert.' De geurnormen die de minimumafstand bepalen tussen een woning en een veehouderij, variërend van 25 tot honderd meter, zijn volgens de raad aanzienlijk soepeler dan voor industriële bedrijven en hoognodig aan herziening toe. Brabants dagblad 1 -12 -12

4.5. Lange termijn discours verschuiving tijdens dierziekten¹¹

Interessant is ook om de lange termijn verschuiving te bekijken die dierziekten hebben gehad op de wijze waarop over intensieve veehouderij wordt gesproken (de frames). Om dit in kaart te brengen is een lange termijn studie gedaan, waarbij telkens ten tijde van een dierziekte een framing analyse is uitgevoerd. Tabel 3 geeft een samenvatting van de gegevens die gebruikt zijn.

	0-meting 1996	MKZ	Vogelgriep 2003	Vogelgriep 2005	Q koorts 2009	Eind-meting 2011
Periode	jan 1996-dec 1996	feb 2001-mrt 2002	mrt 2003-apr 2004	jan 2005-dec 2006	mrt 2009-dec 2010	jan 2011-dec 2011
Aantal artikelen ¹²	71	764	415	654	221	79
Sample	21	170	102	159	70	23
Aantal kernwoorden	126	1748	1201	1432	1097	315

Tabel 3: Krantenartikelen media analyse discourses

Deze analyse is alleen gebaseerd op de NRC en Telegraaf. Er is een 0-meting gedaan in 1996 en een eindmeting in 2011. Eerst is er in de hele tijdperiode gescoord op algemene termen van de dierziekten, en in 1996 en 2011 op de termen intensieve veehouderij. De verschillende dierziekten zijn in de tijd afgebakend, vanaf het eerste

¹¹ Deze studie is gebaseerd op de Masterscriptie van Ben Pross (2012)

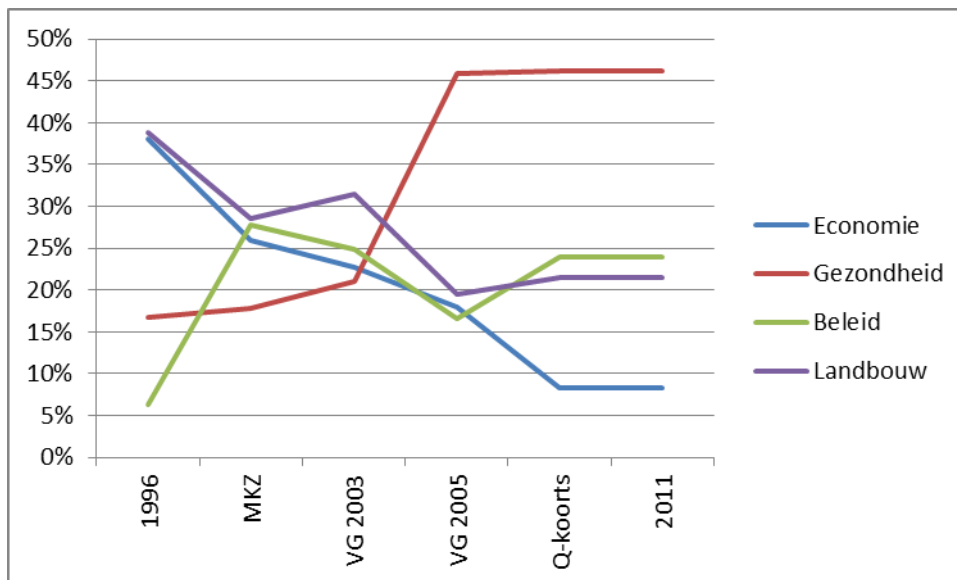
¹² Totaal van NRC en Telegraaf

artikel over de dierziekte tot het moment dat er nauwelijks berichten (1 a 2 per maand) meer werden gevonden. Voor de MKZ en de vogelgriep 2003 was dit een periode van een jaar en voor de vogelgriep 2005 en de Q-koorts een periode van bijna 2 jaar.

Op basis van het totaal aantal artikelen is een sample getrokken van telkens het 5^e artikel in het databestand. Deze samples zijn in een Tagxedo *wordcloud* ingevoerd en op basis daarvan is een viertal globale discourses gevonden dit zijn: Economie, beleid, gezondheid, landbouw. Daarna zijn de artikelen van de sample met de hand gecodeerd op onderwerpen. Dit heeft een groot aantal kernwoorden opgeleverd en al die kernwoorden konden vervolgens weer worden ingedeeld in de vier discourses. Tabel 4 vat de verhouding tussen de discourses samen die tijdens de onderzochte periode zijn ontstaan. Interessant is dat er een duidelijk een verschuiving is waar te nemen van een dominant economisch discourse naar een discourse dat meer op gezondheid gericht is. Figuur 10 brengt duidelijk dit verloop in kaart.

	1996		MKZ		VG 2003		VG 2005		Q-koorts		2011	
Economie	48	38.1%	452	25.9%	272	22.6%	256	17.9%	91	8.3%	49	8.3%
Gezondhe	21	16.7%	310	17.7%	253	21.1%	658	45.9%	507	46.2%	73	46.2%
Beleid	8	6.3%	486	27.8%	298	24.8%	238	16.6%	263	24.0%	37	24.0%
Landbouw	49	38.9%	500	28.6%	378	31.5%	280	19.6%	236	21.5%	156	21.5%
totaal	126	100.0%	1748	100.0%	1201	100.0%	1432	100.0%	1097	100.0%	315	100.0%

Tabel 4: Vier discourses tijdens dierziekte uitbraken

Figuur 10: vier discourses tijdens dierziekte uitbraak: lange termijn verloop

5. Conclusies en beschouwing

5.1. Lokale en nationale discussies

Waarom wordt de intensieve varkenshouderij in de media slecht gewaardeerd? De basis problematiek is dat de maatschappij de sector voor groot deel afwijst. Maar er is een duidelijk verschil op lokaal en nationaal niveau.

Lokaal niveau

Op het lokale niveau is deze afwijzing vooral gebaseerd op **directe overlast** van de varkenshouderij. Het gaat dan om de uitvoering van de reconstructiewet, en de ontwikkeling van landbouwontwikkelingsgebieden. Grote stallen die niet in het landschap passen, stank veroorzaken, en een gevaar vormen voor de volksgezondheid vanwege zoönosen, de uitstoot van fijn stof en het besmettingsrisico met de MRSA bacterie.

Primair op het lokale niveau is er sprake van Nimby gedrag, dat uitmondt in buren ruzies, juridische procedures, en protest acties. De argumenten daarbij zijn de omvang en plaatsing van de bedrijven en de gezondheidsrisico's die deze bedrijven veroorzaken. Milieu argumenten, dierenwelzijn, bescherming van natuur en waterkwaliteit worden in de lokale media nauwelijks genoemd.

Op lokaal niveau gaat het uiteindelijk om de vraag hoe je met je buren moet omgaan. Het worstelen met het imago uit zich in boereninitiatieven om met hen in gesprek te gaan en het bouwen van zichtstallen en organiseren open deur dagen.

Nationaal niveau

Op nationaal niveau gaat het vooral om de wijze waarop dierziekten bestreden worden, het dierenwelzijn (de wijze waarop de dieren in grote stallen gehouden worden), de antibiotica, de megastallen en de volksgezondheid. Het gaat hierbij om een **ethische** afwijzing van de intensieve varkenshouderij.

De nadruk in nationale discussies ligt op volksgezondheid, dierenwelzijn, dierziektebestrijding en milieu en er is nauwelijks aandacht voor de economische belangen van de sector. Dit laatste in tegenstelling tot Boerderij Vandaag waarin deze juist wel besproken worden.

Primair in de nationale media zijn vooral de bestrijding van dierziekten. Daarbij wordt heel vaak teruggegrepen op de beelden van de varkenspest (1997) en de mond-en-klauwzeer (2001) als referentiepunt. Dierziekten vormen het terugkerende argument voor een herbezinning van het bestaansrecht van de sector.

Dit zijn conclusies op basis van de waardering van de sector in de media. Economische waardering is een ander verhaal: Consumenten kopen varkensvlees en de export bloeit. Bestaansrecht van een sector is meer dan alleen waardering in de media.

Verbinding nationaal-lokaal

Hoewel de onderwerpen Q-koorts, volksgezondheid en megastal op beide niveaus voorkomen, is de discussie inhoudelijk een andere. Lokaal zijn deze onderwerpen een argument om de plaatsing van varkensbedrijven tegen te gaan, terwijl nationaal deze onderwerpen onderdeel zijn van een ethische discussie ("het houden van zoveel dieren in een grote stal kan nooit goed zijn").

De uitbraak van Q-koorts in 2009 heeft beide debatten aangejaagd. Op regionaal niveau heeft in 2009 de uitbraak tot een praktische vraag naar uitbreiding van de intensieve veehouderij met megastallen geleid, waarbij volksgezondheidsrisico's als argumenten werden gebruikt. Op nationaal niveau heeft in 2010 de uitbraak tot een breed debat geleid over de toekomst van de sector, waarbij de discussie verbreed is tot een ethische discussie over dierenwelzijn en de risico's van de sector voor de volksgezondheid.

Uiteraard staan beide discussies niet los van elkaar. Het lokale praktische vraagstuk is ook een nationaal ethisch vraagstuk en omgekeerd. Het is onmogelijk dat de megastallen discussie alleen een lokaal praktisch probleem is. Op het lokale niveau worden bij discussies over de inpassing van grote bedrijven ook waarde conflicten ingebracht. En op het nationale niveau worden ook de praktische vragen gesteld: welke omvang van stallen willen we en waar?

5.2. Beschouwing

Vastlopen dynamiek

De manier waarop de sector op deze maatschappelijke afwijzing reageert heeft niet geholpen en heeft vaak bijgedragen tot het verscherpen van de problematiek. We hebben diverse mechanismen gesignaleerd, zoals het beter uitleggen, beter communiceren, problemen weg proberen te redeneren, of te negeren, of oplossingen aan te dragen. Al deze gedragingen hebben vaak weer een tegenreactie van frustratie en teleurstelling opgeroepen. De commissies Van Doorn en Alders hebben deze dynamiek niet doorbroken, maar zijn er onderdeel van. De vraag is hoe dit mechanismen van vastlopen werkt en hoe dit kan worden doorbroken.

Keuze voor waarden

Een groot probleem is dat beide discussies niet met elkaar verbonden worden. Wanneer er concrete stappen door commissie van Doorn worden voorgesteld waarbij gestreefd wordt naar hoge dierenwelzijnseisen en milieu eisen, dan is dat een keuze voor bepaalde waarden. Maar op het moment dat dit geen praktische invulling krijgt op lokaal niveau dan loopt dit spaak, met frustraties tot gevolg. Dan blijft de waarde-discussie vrijblijvend en lokale overheden zoekend. Betrokkenen blijven dromen en filosoferen over duurzaamheid, dierenwelzijn en milieu. Het lokale niveau (ondernemers, politici, burgers) ontvangen deze signalen over waarden en doen daar ook aan mee, maar het kan daar maar beperkt invulling aan geven, binnen de bestaande instituties en juridische kaders. Dit heeft geleid tot allerlei pogingen om meer te communiceren, meer openheid te geven door zichtstallen en open dagen, meer onderzoek te laten uitvoeren, roepen ondanks de vele kritiek toch trots te zijn, of juist stil te zijn en in de luwte door te blijven ondernemen.

De consequentie is onder andere zoekende overheden, waarbij de nationale en regionale overheden elkaar in een houtgreep houden. Op nationaal niveau wordt gepraat over vergezichten, terwijl op lokaal niveau geroeid moet worden met de riemen die er zijn: bestemmingsplannen invullen, afstemmen met provincie, inspraakavonden organiseren, en onderzoek laten uitvoeren. Soms leidt dit tot een provinciale stop of een maximale omvang van stallen, maar op een ander moment wordt daar weer vanaf geweken, of moeten zij daar van afwijken vanwege gerechtelijke uitspraken.

Deze situatie levert veel onduidelijkheden op bij boeren, politici en lokale overheden en om een roep aan het rijk om een positie te bepalen:

Blok 24

- "Je schept veel onzekerheid en de sector weet ook niet waar die aan toe is. Bovendien veranderen de aandachtspunten in de maatschappelijke discussies voortdurend. Het ene moment ligt het accent op milieu, twee jaar later verschuift het naar dierenwelzijn. Van de overheid mag je meer verwachten. Tot nu toe wordt de overheid nodeloos gemist in al die discussies. Die moet duidelijkheid scheppen, en vervolgens een handhavingsbeleid gaan voeren." 1-239
- Alders verwacht van staatssecretaris Henk Bleker dan ook dat deze volgende maand een stuk duidelijkheid schept en doelstellingen formuleert. 1 240
- Ook van Doorn is van mening dat de overheid een duidelijke rol moet spelen. Het duurzaamheidsinitiatief slaagt alleen als de overheid erachter staat en een handhavingsbeleid voert. Alleen zo krijg je achterblijvers en 'free riders' mee en wordt de vrijblijvendheid in de sector een halt toegeroepen. Het gevolg: de hele sector maakt, gesteund door de overheid, een verbeteringsslag en wordt maatschappelijk meer geaccepteerd. 1.474

Er is dus een roep aan de rijksoverheid om visie en leiding te geven: In de eerste plaats een keuze voor waarden, tussen duurzaamheid, milieu, economische belangen, dierenwelzijn. In de tweede plaats een keuze voor concrete beleidsmaatregelen die meteen voortkomen uit de keuze van de verschillende waarden: hoe groot willen we dat de stallen worden? Willen we schaalvergroting of familiebedrijven of beiden? Willen we meer dieren of minder dieren in Nederland? Gaan we voor technologische innovaties of voor bulkproductie? Willen we export van varkens stimuleren of concentreren we op eigen zelfvoorziening? Tot hoe ver mag de volksgezondheid in gevaar komen door zoönosen en andere risico's?

Hype gevoelige sector

Tenslotte, waarom is de nationale overheid terughoudend bij het maken van concrete keuzes? Dit komt doordat de aandacht voor intensieve veehouderij hype gevoelig is en gecombineerd wordt met een sterke lobby die nationaal opereert. Elke dierziekte of elk schandaal levert veel aandacht op. Maar deze ebt ook weer snel weg omdat slechts een beperkte groep mensen echt directe hinder heeft van de sector en omdat, tegelijkertijd ook veel mensen baat hebben bij de sector, namelijk de consument die een goedkoop stuk vlees wil.

Met de Q-koorts en de megastallen discussie was er een momentum van verhoogde aandacht. Nu deze weer over is, lijkt ook het debat stil te vallen en komt de verbinding tussen nationale en lokale discussies en activiteiten niet tot stand. Wel zien we een ontwikkeling richting het probleem van de volksgezondheid, dat ontstaan is door de MRSA bacterie en het toegenomen risico van de zoönosen. Dit zou de hype gevoeligheid kunnen doen afnemen, waardoor de sector meer continue in de belangstelling blijft staan en waardoor aanpak meer structureel karakter krijgt.

Bijlage 1: WordCloud ¹³ tabel Intensieve veehouderij

	Nationale	Brabants	Gelderlan	Agrarisch
niet	336	336	336	318
veehouderij	318	318	297	336
intensieve	297	279	318	297
dieren	277	158	199	259
varkens	259	101	85	136
boeren	241	212	241	124
nu	226	199	212	212
jaar	212			
vlees	212			79
biologische	199			
tegen	187	226	226	167
mensen	177			119
cda	167	143	109	
landbouw	158	51	67	130
megastallen	150	277	259	
industrie	143			
bedrijven	136	177	187	277
onder	136			187
nieuwe	130	187	177	199
krant	124			
grote	119	77	75	114
dierenartsen	114			
goed	109			
dier	105			94
antibiotica	101			
Kamer	97			
provincie	94		277	241
dierenwelzijn	91			50
partij	88			
minder	82		61	
onderzoek	77	105	130	109
stallen	72	75		
beter	70			
minister	68			
koorts	67	56		
Tweede	65			
procent	63			158
bedrijf	61		101	177
volksgezondheid	60	72	77	
politiek	57			
Milieudefensie	41			
buitengebied		97	79	
burgers		130	105	
discussie			57	
gebied			94	72
gedeputeerde			58	
gemeente		150	97	
gemeenten		63	114	
gezondheid			51	
hectare		119	60	
land		91		85
landbouwontwikkelingsgebieden			38	
LOG		109	167	
mogelijk		52	72	91
natuur			119	
Provinciale		136	124	
rapport		65		
reconstructie		53	88	
ruimte			91	
Staten		124	158	
tussen		68	82	82
veehouderijen		114	136	
wethouder		50		
ZLTO		79		
sector				226
agrarische				67
vooral				88
euro				101
goed				105
maatschappelijke				45
veehouders				57
LTO				97
miljoen				63
Staat				77

¹³ Om de betrouwbaarheid te vergroten zijn eerst alle 4 series ingevoerd en zijn de stopwoorden er uit gehaald. Op deze wijze is een consistente lijst van woorden die niet ter zake doen eruit gehaald.

Bijlage 2 woordcloud tabel Van Doorn

	Nationale	Brabants	Agrarisch
veehouderij	336	318	336
Doorn	318	336	318
dieren	297	150	105
megastallen	277	114	167
commissie	259	259	259
Bleker	241	119	277
vlees	226	297	158
duurzaam	212	226	101
nieuwe	199	167	241
grote	187	101	91
duurzame	177	136	114
stallen	167		
boeren	158	277	187
LTO	150		
supermarkten	143	109	52
mensen	136	63	
maatschappelijk	130		82
polderen	124		
economische	119		
provincie	114	212	199
intensieve	109	187	177
bedrijven	105		150
belang	101		
mogelijk	97		
antibiotica	94	85	
bedrijf	91	91	
tegen	88	158	97
omvang	85		130
elkaar	82	94	
discussie	79	58	
Economie	77		
ontwikkeling	75		
organisaties	70		
verbond	68	241	88
schaalgrootte	67		
aantallen	65		
zorgvuldig	57		
veehouders	48		
dierenwelzijn	43		50
staatssecretaris	40		119
agrarische		47	
boer		177	
burgers		124	
dier		82	
geproduceerd		75	
hectare		67	
milieu		77	
nu		199	226
Provinciale		65	
rapport		130	109
toekomst		48	77
varkens		88	68
vee		105	
veehouderijen		72	
veestapel		79	
volksgezondheid		60	
ZLTO		143	
sector			297
landbouw			212
overheid			136
kabinet			143
Kamer			124
Tweede			94
Alders			85
ministerie			57
Partij			72
partijen			58
varkenshouderij			37
beleid			67
afspraken			51
ondernemers			43

Bijlage A. Varkens in het nieuws.

Eerst is in een pilot (NRC, in de periode 2000-2012) een aantal verschillende mogelijke zoekstrings onderzocht.

1. Zeer specifieke zoekterm

-Varkenshouderij (NRC, 2000-2012) geeft 163 artikelen, waarbij veel documenten die wel over de intensieve veehouderij gaan en specifiek over varkens er buiten vallen.

-Varkenshouderij AND Brabant geeft 21 artikelen

2. Zeer uitgebreide zoekterm

-Varkens! (NRC 2005-2012) geeft veel artikelen (2800) die niet ter zake doen, zoals varkensvet, varkenshandelaar, varkenskop, varkensnek, varkenslapje et cetera; het zijn vooral artikelen die over koken of over recepten gaan. Ook het uitsluiten door gebruik van NOT koken bijvoorbeeld, levert nog steeds veel ruis op. Daarom is gekozen om te werken met een

3. lijst specifieke zoektermen

(varkenshouderij OR
varkensboer! OR
varkensstal! OR
varkenspest OR
varkensbedrijf OR
varkensbedrijven OR
varkenssector OR
varkenshok! OR
varkensvoer)

Over de hele periode levert dit (NRC 2000-2012), 758 artikelen op.
Zelfde searchstring maar dan met 'AND Brabant' geeft 83 artikelen.

Bijlage B: Inhoudsanalyse media Intensieve veehouderij

Methode: gestructureerde grounded theory, met behulp van Atlas.ti

Media: NRC, Trouw, Telegraaf, Volkskrant, Boerderij Vandaag, Brabants Dagblad, Gelderlander.

Selectie: ATLEAST5(Intensieve AND veehouderij), periode: 2004-2013 (1jan-1 jan)

Krantenbank: lexisnexis, moderate similarities was aangezet, zodat artikelen die ook maar enigszins op elkaar lijken er uit zijn gefilterd. Dit leverde een bestand op van de volgende artikelen

	aandacht voor intensieve veehouderij (at least 5)						
	NRC	Trouw	Telegraaf	Volkskrant	Boerderij Vandaag	Brabants Dagblad	Gelderlander
2004					2	0	1
2005					1	0	0
2006					3	0	0
2007	1	1			4	3	0
2008	1				8	2	1
2009	2			5	3	9	3
2010	4			1	7	9	3
2011	1	2		2	10	11	2
2012					2	4	4

Al deze artikelen zijn *in vivo* gecodeerd. Dat wil zeggen dat elk woord dat ook maar enigszins boodschap of een intentionele waarde had gecodeerd zijn. Ook de actoren zijn gecodeerd.

Dit leverde een lijst van 1060 woorden op. Daarvan waren er 375 actoren (ongecontroleerd en inclusief dubbel tellingen en landen/steden/streken).

Vervolgens zijn deze woorden onderverdeeld in 70 codes en weer in 12 hoofdcodes (zie hieronder: vetgedrukt zijn de hoofdcodes, CAPS de 70 subcodes en de trefwoorden die rechtsstreeks uit de krantenartikelen komen zijn daaronder vermeld gescheiden door de delimiter |

Deze ca 600 trefwoorden van de 70 codes zijn vervolgens gebruikt om hetzelfde krantenbestand opnieuw, maar nu automatisch te coderen. Daarbij zijn de zinnen als citaten gekomen, hetgeen leidde tot totaal 2317 citaten.

Bijlage C. Codeboek

BEELDVORMING

1. ALGEMEEN BEELDVORMING

Beeld | beeldvorming | imago van de sector

2. BEDREIGING

Alarmbellen | Bedreigingen | Bestaansrecht | Crisis | Gefaald | in een hoek gedrukt | kwetsbaarheid | nationaal drama | onder druk | onder het vergrootglas | onder vuur | ondergang | onrealistisch | onrust | onveilig | schadeclaims | waarschuwen

3. DIERZIEKTEBEELD

Geruimde | gesleep met dieren | grijpers | massaslachting | ruimen | ruimingen

4. EMOTIE

angsten | emotie | emoties | emotioneel | frustratie | gevoel | gevoelens | twijfels | vrees | woedend | zorgen

5. MEGA

aantallen | agrarisch industriële complex | agrarische industrieterreinen | agro-industrieparken | beestenfabrieken | bulkvlees | dierenfabrieken | dierfabrieken | fabriekshal | grootschalige | grote | industrialisering | industriële gebieden | industriële activiteit | industriële terreinen | industrieterrein | industrieterreinen | massamedia | mega | megabedrijf | megabedrijven | mega-bio-industrie | megastallen | ongebreidelde | ongebreidelde uitbreiding | schaalgrootte | schaalvergroting | varkensflats | vee-fabrieken | vee-industrie

6. MILIEU BEELDVORMING

milieuridder | utopisten

7. MISKEND

kloof | miskend | natuurlijk
gedrag | NIMBY | onwetendheid | onzichtbaar | schuldigen | slachtoffers | tegen | tegenover | veren pikken | vooroordelen | wantrouwen | weerstand

8. NEGATIEF

criminele organisatie | de grote jongens | dierenleed | dominant | failliete | gesloten wereld | halsstarrig | kartelpraktijken | kwantiteit | maatschappelijke kosten | maatschappelijke kritiek | milieucriminaliteit | minimale verbetering | misleid | misstanden | negatief beeld | negatieve beeldvorming | onbeheersbaar proces | ongestoord | onnodig | onverantwoord | onwenselijk | slecht imago | slechte naam | weezin | leefbaarheid

9. OMGEVING

leefklimaat | leefkwaliteit | leefomgeving | maatschappelijk klimaat | woon- en leefklimaat

10. STEUN

draagvlak | maatschappelijk draagvlak | maatschappelijk gewaardeerde | maatschappelijk verantwoord | maatschappelijke waardering | opiniepeilingen | publieke opinie | steun

11. SUPERMARKT

dumpprijzen | hamsterweken | kiloknallers | supermarkt

12. SYMBOOL

koe in de wei | koeien in de wei | krulstaart | plofkip | plofkippen | snavelbranden | weide gang | weidegang

13. VERANDEREN EN DOORBRAAK

verbreding | verduurzamingslag | vernieuwend | vernieuwing | vernieuwingslag | visie | ambitie | bereidheid | constructief | doorbraak | duurzaamheidsslag | herbezinning | heroverweging | hervorming | innovatief | innovatieve | innoveren | kansen | kentering | ommekeer | omslag | stimuleer | transitie | trendbreuk | uitdagingen | ultieme poging | veranderen | verandering | verbetering

14. VOEDSELZEKERHEID

honger | voedseltekort | voedselvoorziening | voedselzekerheid

15. WENS

diervriendelijkere | duidelijkheid | eerlijk beeld | ethisch | geaccepteerd | groener | harmonieus | kwaliteit | kwaliteit van de veehouderij | kwaliteitssysteem | kwaliteitsverbetering | moderne | toekomstbestendige | trots | vertrouwen | waarden

BELEID

16. DUURZAAM

duurzaam | duurzaamheid | ecosystemen | verduurzaming | vlees duurzaam

17. PLANNEN EN ADVIES

aanbevelingen | advies | concept | denkrichting | doelstellingen | onderbouwing | perspectief | plannen | standpunt | zorgvuldige afweging

18. POLITIEK

politieke moed | politieke onzekerheid

19. REGELS EN BELEID

ammoniakbeleid | antibioticabeleid | beleid | dierenwelzijnseisen | EU-richtlijn fijnstof | Europese ammoniakdoelen | Europese normen | Europese richtlijn | landbouwbeleid | maatregelen | mestbeleid | milieubeleid | milieuruimte | regelgeving | regels | richtlijn | toetsingskader | vergunningen | welzijns- en milieu-eisen | Wet Ruimtelijke Ordening | wetgeving

ECONOMIE

20. ALGEMEEN ECONOMIE

belangen | economie | economisch | economisch belang | economische | economische belang | economische belangen | rationeel | woningbouw

21. BEDRIJF

afzet | bedrijfsontwikkeling | concurrentie | dierlijke eiwitten | efficiënter | efficiëntie | financieel | goede beloning | inkomen | inkomens | investeren | investering | investeringen | kostprijs | Kostprijsbeheersing | marges | neveninkomsten | nge | ontwikkelingsmogelijkheden | opbrengstmaximalisatie | prijzen | rendabel | uitbreiden | uitbreiding | voerkosten

22. INNOVATIE

mechanisering | stalsystemen | technische | technische oplossingen | technologie

23. LAND

belangentegenstellingen | consumptie | welvaart | werkgelegenheid | zelfvoorzieningsgraad

24. SECTOR EN KETEN

concurrentiekracht | euro | export | groei | intensiveren | keten | ketensystemen | markt | marktconcepten | niche | nichemarkt | prijzenslag | produceren | productieketen | productierechten | vermarkten | waardevolle grondstoffen

25. WERELD

internationale markt | voedselbehoefte | wereldmarkt | wereldvraag

GEZONDHEID

26. DIERZIEKTE

BSE | diergezondheid | dierziekte | dierziekten | gekkekoeienziekte | MKZ | mond- en klauwzeer | non-vaccinatiebeleid | pest | Q-koorts | vaccineren | varkenspest | vogelgriep | vogelpestcrisis

27. DIK

hart- en vaatziekten | ongezond | overgewicht | overconsumptie

28. LUCHTWEGEN

astma | longontsteking | luchtwegen | COPD |

29. RESISTENTIE EN ANTIBIOTICA

antibiotica | bacteriën | ESBL | MRSA | resistente bacteriën | resistentie | schimmelinfecties

30. VOLKSGEZONDHEID ZOONOSEN

gezondheid | gezondheidsaspect | gezondheidsrisico | pandemieën | risico | risico's | volksgezondheid | volksgezondheidsprobleem | ziek | ziekenhuizen | zoönosen

INPERKEN EN CONTROLE

31. AFNAME

inkrimpen | inkrimping | reductie | sanering | teruggebracht | uitgesloten

32. BELEMMERING

belemmering | preventief | rigide | rigoreus

33. CONTROLE

afdwingen | controle | handhavingsbeleid | registratie | toezicht | tracering

34. NORMEN

aangescherpte | begrenzing | beperking | beperkt | dierrechten | fokverbod | grenzen | milieueisen | milieugrenzen | overschreden | randvoorwaarden | spelregels | strengere regel | verbod | voorwaarden | wettelijke | wettelijke voorschriften

INTERACTIE

35. INTERACTIE

communicatie | dialoog | discussie | discussies | gespreksronden | landbouwdebat | maatschappelijke dialoog | maatschappelijke discussie | maatschappelijke discussies | nationale debat | samenwerken

LOCATIE

36. AFSTAND EN INDELING

verplaatsen | verplaatsing | verrommeling | verwevingsgebied | verwevingsgebieden | vestiging | voldoende afstand | zone | afstand | afstandsregel | bufferzone | buitengebied | clustering | compartimentering | concentratie | concentratiegebieden | extensiveringsgebieden | gebieden | grondgebied | kavel | locaties | regio

37. BEDRIJFSGROOTTE

1,5 hectare | 2,5 hectare | bouwblok | bouwkaavel | hectare | oppervlakte | vierkante meter

38. BESTEMMINGSPANNEN EN BEZWAREN

bestemmingsplan | bestemmingsplannen | bezaren | bezwaarprocedures

39. BOUWEN EN BOUWSTOP

bouw | bouw- en milieuvergunningen | bouwstop | bouwvergunningen | nieuwbouwwoningen | tijdelijke bouwstop | tijdelijke stop | uitbreidingsverbod

40. INPASSEN

ingepast | inpasbaar | inpasbaarheid | landelijk gebied | landschap | landschappelijk | landschappelijke | landschappelijke inpassing | locatie | locatiekeuze | omgeving | ontwikkellocaties | platteland

41. LOG

landbouwontwikkelingsgebied | landbouwontwikkelingsgebieden | LOG | reconstructie | reconstructieplan | reconstructiewet

42. MILIEUVERGUNNING

milieuvergunningen | milieuvergunning

43. RO

inspraak | omgevingsplan | ruimte besparing | ruimtebesparing | ruimtelijk beleid | ruimtelijke ordening | ruimtelijke plannen | streekplannen

NATUUR

44. NATUUR

agrarisch natuurbeheer | akker- en weidevogelbeheer | landschapsbeheer | natuur | natuur- en landschapsbeheer | natuurbeheer | natuurgebieden | natuurontwikkeling | ruimte voor de natuur

ONDERZOEK

45. ONDERZOEK

bewijs | IRAS-rapport | kennis | kennisland | onderzoek | studie | verbond van Den Bosch | verklaring van Den Bosch | wetenschap | wetenschappelijke

PROBLEMEN EN OPLOSSINGEN

46. AMMONIAK EN LUCHTKWALITEIT

ammoniak | ammoniakemissie | ammoniakemissie | luchtkwaliteit | luchtwasser | luchtwassers

47. BESTRIJDINGSMIDDELEN

gifstoffen

48. BIODIVERSITEIT

biodiversiteit

49. BIOGAS

biobrandstoffen | biogasinstallaties | biogasproductie

50. BODEM EN WATER

bodem | grondwatervervuiling | water

51. CASTRATIE

gecastreerd | Non-castratie

52. DIERENWELZIJN

dierenwelzijn

53. EMISSIES

emissie | emissies | hoge concentraties | uitstoot

54. ENERGIE

energie | energieneutrale | energievraagstuk

55. FIJNSTOF

deeltjes | fijnstof | fijnstofuitstoot

56. GMO

genetische modificatie | gentech | gentechnologie

57. HORMONEN

groeibevorderaar | hormonen

58. KAPPEN EN KNIPPEN

afknippen | gecoupeerd | staartcouperen

59. KLIMAAT EN MILIEU ALGEMEEN

belasting | broeikasgassen | CO2 | klimaatproblemen | milieubelasting | milieudruk | milieuproblemen | verontreiniging | voetafdruk

60. MEST EN NITRAAT

mest | mestafvoer | mestoverschot | meststoffen | mestvergiftigingsinstallaties | mestverwerking | mestverwerkingsystemen | mineralen kringloop | fosfaat | nitraat | overbemesting

61. RITUEEL SLACHTEN

onverdoofd | ritueel slachten

62. SALMONELLA

salmonella

63. SOJA EN REGENWOUDE

regenwouden | soja

64. HUISVESTING

houderijsystemen | huisvesting

65. STANK

geuremissie | geurhinder | geurnorm | geurverordeningen | stank | zure mestlucht

66. TRANSPORT

diertransporten | veetransporten | veevoer | veevoervrachtwagen | vrachtwagens

PROTEST

67. PROTEST

burgerprotesten | campagne | confrontatie | handtekeningen | manifest | protest | protesteren

TYPE

68. TYPE BEDRIJF

biologisch | biologische | ecologische | gangbaar | gangbare | grondgebonden | legbatterij | legbatterijen | niet-grondgebonden | reguliere

69. TYPE DIER

biggen | fokzeugen | geiten | kippen | kistkalveren | konijnen | melkkoeien | nertsen | pluimvee | scharrelkippen | varken | varkens | vleeskalveren | vleesvarkens | vrije uitloop | zeugen | vleeskuiken

70. TYPE SECTOR

duurzame | toeleverende | veeteelt | veredeling | zuivel | verwerkende

Referenties

- Baumgartner, F., & Jones, B. (2009). *Agendas and Instability in American Politics* (Second ed.). Chicago: Chicago University Press.
- Termeer, C., Breeman, G., Van Lieshout, M., & Pot, W. (2010). Why More Knowledge Could Thwart Democracy: Configurations and Fixations in the Dutch Mega Sables Debate. In R. J. i. t. Veld (Ed.), *Knowledge Democracy: Consequences for Science, Politics, and Media* (pp. 99-112). Heidelberg: Springer.

Vee- en varkenshouderij maatschappelijk de maat nemen

Een diagnose aan de hand van onderzoeksrapporten (1999-2013)

Hans Dagevos & Erik de Bakker (LEI Wageningen UR)

1 Inleiding

‘Maatschappelijk vertrouwen in de veehouderij, in het bijzonder de varkenshouderij’ is de volledige en ‘Maatschappelijk vertrouwen in de varkenshouderij’ is de verkorte titel van het project waar deze literatuuranalyse onderdeel van is. Dienovereenkomstig hebben we gezocht naar studies over de veehouderij in het algemeen en de (Brabantse) varkenshouderij in het bijzonder waarin oriëntatie op mens en maatschappij duidelijk aanwezig is.¹ We hebben dus speciale belangstelling voor het maatschappelijke perspectief. Onderzoeksrapporten over vee- en varkenshouderij zonder maatschappelijke invalshoek passeren daarom niet of slechts zijdelings de revue. Hoe en in hoeverre krijgen maatschappelijk vertrouwen en verwante maatschappelijke aspecten aandacht? Welke sociale dimensie of context wordt aan vee- of varkenshouderij gegeven? Vragen als deze hebben wij meegenomen tijdens de selectie en bestudering van een aantal onderzoeksrapporten dat is verschenen vanaf rond de eeuwwisseling tot recentelijk. Over wat we zoal hebben aangetroffen, welke ontwikkelingen in de tijd er zijn te vinden en welke constanten er aan zijn te wijzen, daarover gaat het in het onderstaande.

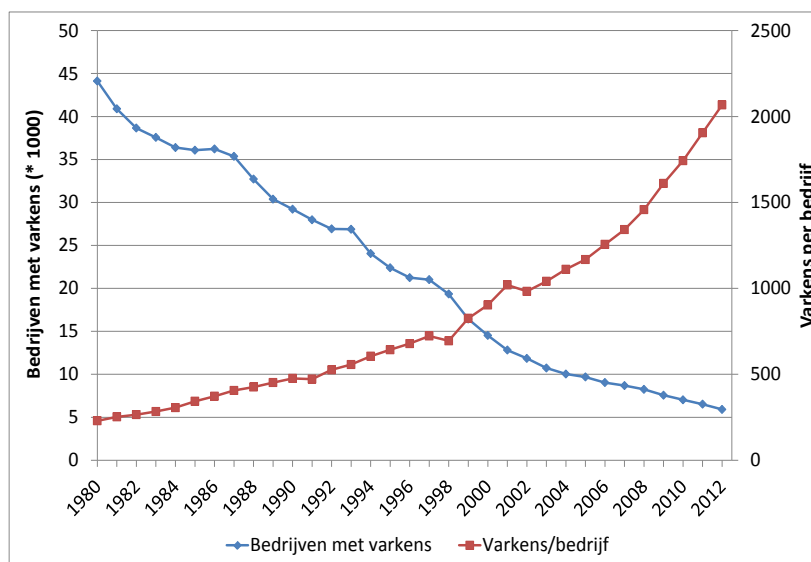
Pieken in de delta

Kijkend naar de hoeveelheid Nederlandstalige studies die beantwoorden aan het criterium van maatschappelijke oriëntatie, valt op dat in het tijdvak waarop wij ons willen concentreren er in wezen twee pieken in de Hollandse delta zijn, die zich bevinden aan het begin en aan het einde van de periode die we in ogenschouw nemen. Het blijkt dat 2001 en 2011 ‘topjaren’ zijn waarin voor ons relevante studies zijn verschenen. Bij de woorden piek en top mag direct de relativisering worden gemaakt dat het in beide gevallen om niet meer dan een paar rapportages gaat die betrekking hebben op het onderwerp dat in onze analyse en in dit project als geheel centraal staat. Voor wat 2001 betreft gaat het met name om het Wijffels-rapport *Toekomst voor de veehouderij: Agenda voor een herontwerp van de sector* en het Rathenau-werkdocument *Hoe oordelen we over de veehouderij?* (zie paragraaf 2). Voor wat 2011 betreft hebben we, gegeven de aangetroffen maatschappelijke oriëntatie, speciale belangstelling voor het Alders-rapport *Van*

¹ De aandacht is dus niet gericht op internationaal gepubliceerde artikelen en evenmin op artikelen verschenen in de media. De laatste zijn onderwerp van onderzoek in het onderdeel Media-analyse van dit project.

mega naar beter: Rapportage van de maatschappelijke dialoog over schaalgrootte en toekomst van de veehouderij en voor de studie *Maatschappelijke acceptatie van (grootschalige) veehouderij in LOG's: Over de houding van burgers en boeren en rollen van overheden* van Martien Bokma-Bakker en haar collega's (zie paragraaf 5).

Als we de tijdlijn van enige afstand bekijken, dan valt op dat de twee pieken in het Nederlandse onderzoekslandschap zowel in 2001 als tien jaar later in 2011 voorafgegaan worden door dierziekte-uitbraken vier jaar daarvoor in Noord-Brabant, respectievelijk de varkenspestepidemie in 1997 en de Q-koortsepidemie in 2007, die veel maatschappelijke en politieke aandacht kregen. Met enige voorzichtigheid kan men daarom stellen dat deze 'toppen' de na-ijlende effecten zijn van maatschappelijke en politieke issues in het Nederlandse centrum van de intensieve veehouderij (zie paragraaf 4). Vervolgens valt het decennium van relatieve stilte op die aan het onderzoeksfront valt tussen 2001 en 2011. Het maatschappelijke geluid krijgt hoegenaamd geen aandacht en accent in onderzoeksrapportages (zie paragraaf 3). En er is, ten slotte, een opmerking te maken bij het startpunt dat we hebben genomen. Het bijzondere van de wisseling van een eeuw geeft op zichzelf al een mooie cesuur, maar ook een grafiek geeft aanleiding een breuklijn rond de eeuwwisseling te trekken. Figuur 1 laat het aantal varkensbedrijven en aantal varkens per bedrijf zien, waarbij het geval wil dat het snijpunt bij de eeuwwisseling ligt. De lijn van het gemiddeld aantal varkens per bedrijf stijgt van rond de 800 door naar meer dan 2000 in 2012, en het aantal bedrijven zakt van boven de 15.000 door naar iets boven de 5.000 in 2012. In minder dan anderhalf decennium tijd zijn varkensbedrijven gemiddeld 2,5 zo groot geworden en is hun aantal met 10.000 afgenomen. Het moment waarop de twee lijnen in de figuur elkaar kruisen ligt aan het einde van de 20e eeuw en het begin van de 21e.

Figuur 1 – Varkensbedrijven en varkens per bedrijf (Bron: CBS; bewerking LEI)

Maatschappelijke context

De afsluitende paragraaf 6 neemt een aantal bevindingen samen. We zullen opmerken dat er parallellen bestaan tussen de rapporten van Wijffels (2001) en Alders (2011) als het gaat om de

noodzaak een (toekomst)visie op de veehouderij te formuleren die gestoeld is op maatschappelijk draagvlak en vertrouwen. We zullen opmerken dat de veehouderij in het algemeen en de varkenshouderij in het bijzonder lange tijd niet of onvoldoende als sociaal probleem gekend en erkend is in onderzoeksland. Het decenniumlange ‘gat’ tussen 2001 en 2011 wijst hier in retrospectief op en is extra navrant nu de vee- en varkenssector er vandaag de dag nauwelijks tot niet aan voorbij kan en wil gaan dat juist maatschappelijk de schoen wringt. Als een rode draad door ons betoog loopt het idee dat de voorbije jaren steeds manifester is geworden dat de varkenssector ook sociaal in de knel is gekomen. Zijn economische en ecologische problemen vaak nog afdoende op te lossen via bedrijfsvoering en procesinnovatie, voor het verminderen van sociale knelpunten zijn deze allesbehalve afdoende. Waarschijnlijk ook in samenhang met het idee dat technologie en bedrijfsbeleid voldoende oplossingsrichting boden voor het garanderen van een toekomstbestendige en sociaal gedragen sector, is er relatief weinig ruimte geboden aan onderzoek dat de varkenshouderij in de maatschappelijke context beziet en bestudeert. Ondanks de voorbeelden die hiervan wel zijn te vinden, zoals mag blijken uit onze verkenning, hebben dergelijke studies andere onderzoekers en het praktijkveld klaarblijkelijk onvoldoende weten te overtuigen van het essentiële belang van sociale kwesties. Aan de ene kant van de keten de sociale kwestie van varkensboeren die zich onbegrepen voelen en buitengesloten weten of met argwaan dan wel de nek worden aangekeken. Aan het andere uiteinde van de keten verontwaardigde burgers en buitenlui die varkenshouders betichten van het vergiftigen van de sociale en fysieke leefomgeving. Anders geformuleerd, in plaats van bouwen aan maatschappelijk vertrouwen zijn toename van wantrouwen (van burgers) en afname van zelfvertrouwen (van boeren) aan de orde. Pas toen de onvrede, de onmacht en het ongenoegen ‘bovengronds’ kwamen zijn ze gezien. Onderzoekers noch opdrachtgevers hebben ingezet op anticipatie – bijvoorbeeld door studies te entameren die proberen het sluimerende ongenoegen (onder de oppervlakte) te peilen en het uitgesproken onbehagen te duiden. Mogelijk hadden dergelijke signaleringsstudies behulpzaam kunnen zijn bij het reduceren van de maatschappelijke afstand en averij waarmee de vee- en varkenshouderij geconfronteerd is en wordt.

2 In retrospectief: rond de eeuwwisseling

Maatschappelijk vertrouwen in de intensieve varkenshouderij is geen vanzelfsprekendheid. Dat is het vandaag de dag niet, en dat was het evenmin in het recente verleden.

In de openingszin van het rapport *Mythen en sagen rond de varkenshouderij* vielen al de woorden “de huidige crisis in de intensieve varkenshouderij”. We schrijven januari 1999. In navolging van de varkenspest en mestproblematiek moesten er nieuwe ideeën worden ontwikkeld en doorbraken bedacht om de varkenshouderij toekomstbestendig de 21e eeuw in te laten gaan. Belangrijk beginsel in *Mythen en sagen* voor een varkenshouderij met toekomst is juist dat maatschappelijk vertrouwen; dat krediet bij de samenleving. Een vertrouwensrelatie tussen sector en samenleving, tussen boer en burger ligt aan de basis, zo wordt geconstateerd. Om te vervolgen dat het maatschappelijk krediet van de sector tot nul is gezakt (Backus et al., 1999: 5). Velen zijn de varkenshouderij liever kwijt dan rijk en anderen komen niet verder dan

gedogen. Het betreft hier de laagste niveaus van sociale licence to operate.² Van hogere niveaus van maatschappelijke licence to operate: acceptatie en waardering of – om het hoogste niveau van maatschappelijke licence to operate te noemen – persoonlijke identificatie is aanmerkelijk minder sprake. De hete adem van de samenleving die de sector in de nek voelt, aldus de Denktank Varkenshouderij die in *Mythen en sagen* hun denkbeelden neerlegde, is feitelijk een nogal koude bries. Tegelijkertijd stelt de Denktank dat het verwerven en verstevigen van de maatschappelijke basis van levensbelang is voor de sector om te overleven. Kortom, de betekenis en waarde van maatschappelijk vertrouwen wordt eindjaren 90 klip en klaar onderkend.

Ook *Varkenshouders in dialoog met de samenleving* (2000), dat een vervolg is op het werk van de Denktank Varkenshouderij, adresseert het vraagstuk hoe invulling is te geven aan maatschappelijk verantwoorde productie om het gebrek aan maatschappelijk draagvlak te ondervangen. Toentertijd relatief moderne bewoordingen als maatschappelijk verantwoord ondernemen en bedrijfsvoering met oog voor de markt en het gezicht naar de samenleving, zijn duidelijk aanwezig in dit rapport, dat direct na de eeuwwisseling het licht zag.

In beide rapporten is de teneur dat maatschappelijke wensen en eisen van burgers en buitenlui ten aanzien van de varkenshouderij beter niet veronachtzaamd worden. Anders samengevat: de basis onder de varkenshouderij is een sociale – waarbij vertrouwen het ruil- of bindmiddel is.

Het toelaatbare overschreden

Maar de volgende denkgroep die zich buigt over de toekomst van de veehouderijsector in Nederland, drukt direct een stempel op de ernst van de situatie met de openingszin: “De dominante ontwikkelingslijnen binnen de veehouderij hebben in de ogen van de samenleving de grenzen van het aanvaardbare en het toelaatbare overschreden.” (Wijffels, 2001: 3) Ook zonder dat verklaard wordt waarom grenzen gepasseerd zijn is deze binnenkomer duidelijk indringend en dringend van toonzetting. De Denkgroep onder leiding van Herman Wijffels volgt de Denktank Varkenshouderij van een paar jaar eerder in het idee dat de Nederlandse veehouderij alleen kan floreren bij een goede maatschappelijke verankering, maar schetst de situatie dat deze al is losgeslagen van de samenleving. “De Nederlandse veehouderij (...) gaat te veel voorbij aan de eisen van de Nederlandse samenleving”, stelt Wijffels (2001: 5). Om van verwijdering naar verankering te komen, is er een lange weg te gaan. Niet direct bevorderlijk om tot maatschappelijke inbedding te komen zijn (markt)ontwikkelingen waarin de bedrijfsstrategie gericht is op kostprijsreductie en prijsconcurrentie op internationaal niveau met alle consequenties van dien als het gaat om schaalvergroting, dierenwelzijn, milieubelasting of binding met directe omgeving en consumenten. Resultaat van deze dominante strategie is eerder vervreemding en verwijdering dan verbinding en verankering.

² In *Mythen en sagen* spreekt men stelselmatig van licence to produce als het gaat om de (vertrouwens)relatie tussen sector en samenleving. Wij reserveren licence to produce liever voor de relatie tussen boer en overheid om de relatie tussen boer en burgers aan te duiden met (sociale) licence to operate. *Varkenshouders in dialoog* (2000: 5) volgt *Mythen en sagen* hierin, maar tekent aan dat licence to produce een variant is op licence to operate, dat gaat over de ruimte die de samenleving aan een bedrijf geeft impact te hebben op economie, ecologie en sociale omgeving. Volledigheidshalve is de relatie tussen boer en consument ook nog te vatten in termen van licence to sell.

Des te belangrijker, moet de Denkgroep Wijffels hebben gedacht, om – indachtig de 3P's, de drie elementen van duurzame ontwikkeling – naast economische (profit) en ecologische (planet) duurzaamheid expliciete aandacht te besteden in *Toekomst voor de veehouderij* aan sociale duurzaamheid (people). Bij sociale duurzaamheid gaat het over de kwaliteit van de (vertrouwens)relaties tussen de verschillende bij de veehouderij betrokken partijen. Burger-consumenten en hun vertegenwoordigende organisaties horen hier nadrukkelijk bij. *Toekomst voor de veehouderij* beperkt zich tot een aantal generieke opmerkingen over wat burgers wensen en weten over de veehouderij. Meer specifiek en uitgebreid wordt hierop ingegaan in het werkdocument *Hoe oordelen we over de veehouderij?*, dat in hetzelfde jaar 2001 vanuit het Rathenau Instituut verschijnt.

Geluiden uit de samenleving

“Landbouw en veeteelt lopen tegen de grenzen aan die de samenleving stelt”, schrijft de toenmalige directeur van het Rathenau Instituut, José van Eijndhoven, in haar voorwoord. Dat gaat dus minder ver dan de constatering van Wijffels cum suis. Vervolgens gaat het erom beter zicht te krijgen op waar de toegenomen maatschappelijke belangstelling naar uitgaat en waar deze vandaan komt en op gebaseerd is. Het gaat er dan om op zoek te gaan naar de opvattingen, waarden en motieven van doorsnee Nederlanders. De in de rapporttitel verwerkte vraag geeft direct het interesseveld aan: *Hoe oordelen we over de veehouderij?* is gericht op het opvangen van geluiden uit de samenleving. Tot dan toe is het vrij uniek om hier de nadruk op te leggen. Niet alleen terugkijkend in de tijd, maar ook vooruitkijkend blijkt het hier om een bijzondere studie te gaan die na 2001 geen vanzelfsprekende en veelvuldige navolging zou krijgen.

Direct in het begin van *Hoe oordelen we over de veehouderij?* wordt het uitgangspunt van de studie geschetst. Deze komt erop neer dat sector en beleid geneigd zijn om oplossingen voor problemen in de veehouderij met name in het verlengde van het bestaande te zoeken. De vraag is dan of deze oplossingsstrategie tot voldoende aansluiting van de sector bij de samenleving leidt, aldus Lydia Sterrenberg en Nanne van de Poll (2001: 9). De vraag stellen is hem beantwoorden. En voor ons, meer dan tien jaar later, gaat het hier nog steeds om een kernvraagstuk. Ook wij zullen ons afvragen of er niet veel te lang en te veel geredeneerd en geopereerd is vanuit en binnen het heersende paradigma van kostenefficiëntie en schaalvergroting. Ook wij werpen de these op dat de jaren na het begin van de 21e eeuw er eerst en vooral op gericht zijn geweest de grenzen van het bestaande, economisch gedreven, paradigma op te rekken in plaats van hiermee te breken. Aanpassen binnen de bestaande kaders is kenmerkender dan het doorbreken daarvan.

Burgers als medespelers

Onmiddellijk in het verlengde hiervan ligt ons tweede kernpunt. Dit betreft het idee dat het dominante paradigma bij heeft gedragen aan ‘paradigmablindheid’ voor meningen van mensen – vooral afwijkende. Het is precies dit punt dat op dezelfde openingsbladzijde van *Hoe oordelen we over de veehouderij?* ter sprake komt als gesteld wordt dat “de mening van burgers tot dusver onderbelicht is gebleven.” Hieraan wordt toegevoegd dat bij betrokkenen in de sector en in het beleid het idee overheerst dat burgers hun oordeel over de veehouderij alleen tot uitdrukking brengen via hun rol als consument en dat die rol met name met prijsgedreven gedrag invulling krijgt. Hoe gangbaar deze redenering ook vandaag de dag nog mag zijn, we herkennen hierin toch vooral gedachten uit een tijd waarin conceptualisaties over burger-consumenten (*citizen*

consumers) of consumentenzorgen (*consumer concerns*) nog ontbraken. Deze ontwikkelen zich op een wijze die de consument als tegenpool van de mens in zijn rol als burger ongenueanceerd en achterhaald maakt in wetenschappelijke discussies. Maar wat academisch gezien achterhaald is betekent niet dat 'ouderwetse' visies actualiteit verliezen in de bedrijfs- en beleidspraktijk anno nu.

De erkenning van burgers als medespelers in het veld van de veehouderij is in 2001 relatief nieuw en past tegelijkertijd in het beeld dat zojuist genoemde rapporten oproepen. Belangrijk verschil, als gezegd, is dat het Rathenau-rapport gericht is op het achterhalen van opvattingen van gewone mensen over verschillende aspecten van de veehouderij. Men constateert dat het ontbreekt aan een betrouwbaar inzicht en daarmee aan een duidelijk beeld hoe burgers hierover denken. Terwijl die (denk)beelden en waarden aan de basis liggen van hoe over de veehouderij wordt gesproken en geoordeeld – kortom, ten grondslag liggen aan maatschappelijk vertrouwen. Daarom ook dat aanscherping van burgeropvattingen een vooraanstaande plaats krijgt.

Gefragmenteerde voorstellingen

Aan de hand van een tweetal kwalitatieve studies worden waarden en wensen, oordelen en opinies van mensen over de veehouderij aan indicatief onderzoek onderworpen in *Hoe oordelen we over de veehouderij?* Dat het om kwalitatief verkennend onderzoek gaat, geeft het nog prille stadium van studie aan. Enerzijds wordt middels interviews met consumenten (N = 15) over hun denken en wensen ten aanzien van de omgang met dieren in de veehouderij geprobeerd een indruk hiervan te krijgen (Aarts et al., 2001). Anderzijds zijn groepsdiscussies (N = 11) gehouden om geluiden op te vangen over hoe mensen aspecten (dierenwelzijn, menselijke gezondheid, milieu, landschap en economie) van de veehouderij beoordelen (Hanning & Smink, 2001).

Als 'consumensen' aan het woord komen, komen allerhande zaken naar boven. Het overall beeld dat opstijgt uit de diepte-interviews is dat consumenten zich doorgaans niet meer dan gefragmenteerde voorstellingen van zaken kunnen maken bij de omgang met vee, maar dat consumenten meer eenduidig zijn in hun overwegend negatieve perceptie op hoe dieren worden gehouden. Consumenten zijn buitenstaanders; allesbehalve ingewijden met specifieke kennis. Verwijdering tussen veehouder en consument wordt bevestigd als de eersten de laatste onwetendheid voor de voeten werpen en voor ze bepalen dat ze niets extra's willen betalen. Voor consumenten zijn veehouders doorgaans een beroepsgroep waar ze op zijn best vaag enige indirecte kennis van hebben. De boer is ver weg voor de meeste burgers, zo blijkt uit de interviews. Veehouders gaan uit van gevestigde houderijsystemen. Alternatieven blijven buiten beschouwing. De status quo is de norm, zo stellen de onderzoekers (Aarts et al., 2001: 99). Tot het standaardverhaal van veehouders behoren elementen als dat consumenten veel dierenwelzijn willen en weinig voor hun vlees willen betalen of dat consumenten instemmen met de wijze waarop dieren worden gehouden, want ze kopen immers toch vlees.

Uit de interviews met consumenten blijkt dat dit verband door hen niet zo rechtstreeks wordt gelegd. Afkeuring van houderijsysteemkenmerken en verbannen van vlees uit het voedselpakket zijn in de gedragspraktijk van consumenten geen communicerende vaten. De geïnterviewde consumenten gaan veelal ook uit van gevestigde eetgewoonten, zonder zich te informeren of te gaan experimenteren met alternatieve voedingsstijlen. De *coping strategy* is eerder die van functionele of strategische onwetendheid (Aarts et al., 2001: 102; Van der Weele,

2013: 12), dat wil zeggen: niet willen weten, dan te eten in overeenstemming met de ongemakkelijke gevoelens die men heeft bij het houden van dieren in de vleesveehouderij.

Onbekend en onbemind

Hoe groot de ambivalentie ook is die uit de interviews tevoorschijn komt en hoezeer consumenten en veehouders ook bepaalde overtuigingen over de omgang met dieren (zoals 'respect voor dieren' of 'dieren mogen gehouden worden voor vleesconsumptie') met elkaar delen, de uitkomsten van het verkennende en beperkte onderzoek uit 2001 geven evenzeer goede redenen om er niet al te gerust op te zijn dat de maatschappelijke vertrouwensbasis voor de veehouderijsector een stevige is. De uitkomst dat veehouders zonder twijfel een flinke kern van waarheid raken als ze stellen dat consumenten niets van de veehouderij weten en weinig bereid zijn te betalen voor meer dierenwelzijn, is eerder verontrustend dan geruststellend voor de soliditeit van het maatschappelijk draagvlak. De afstand tussen onbekend en onbemind is bovendien klein.

Al met al stemt de eerste indicatieve studie van Noelle Aarts en haar collega's in *Hoe oordelen we over de veehouderij?* overeen met *Mythen en sagen* (1999) en *Toekomst voor de veehouderij* (2001) dat er rond de eeuwwisseling zorgen worden uitgesproken over de verbinding tussen sector en samenleving.

Lastig parket

De tweede kwalitatieve studie die het Rathenau-rapport *Hoe oordelen we over de veehouderij?* bundelt, baseert zich op 11 groepsdiscussies met in totaal 75 mensen en begint met de vaststelling dat de deelnemers hier juist opvallend positief tegenover de veehouderij staan (Hanning & Smink, 2001: 119). Er wordt gesproken in termen van mooi, goed en eerzaam werk, dat een bijdrage aan economie en landschap levert. Er is ook sprake van empathie voor boeren die geconfronteerd worden met dierziekten, regelgeving en druk om groter te groeien. Onder respondenten is het besef aanwezig dat veehouders in een lastig parket zitten als het om een economisch gezonde bedrijfsvoering gaat. Aan de orde komt ook dat veehouders onvoldoende waardering krijgen voor hun noeste arbeid.

Tot op zekere hoogte ook afwijkend ten opzichte van de eerste studie in *Hoe oordelen we over de veehouderij?* is dat consumenten ook naar zichzelf wijzen en vinden dat ze medeverantwoordelijk zijn voor hoe het er in de veehouderij aan toe gaat, en van mening zijn dat ze van mentaliteit zouden moeten veranderen door zich meer bewust te zijn van de gevolgen van hun consumptie. Er gaan ook stemmen op die zeggen dat men eigenlijk meer zou moeten weten over voedselproductie of dat er eigenlijk minder vlees gegeten zou moeten worden.

Duidelijke overeenkomsten met de interviewstudie bezitten de resultaten uit de groepsdiscussies als het gaat om een kloof tussen de beelden en de beoordeling van die percepties door boeren en burgers, om het oordeel dat milieu en dierenwelzijn de grootste en meest structurele problemen en zorgen geven, en als het gaat om het grote verschil in kennisniveau tussen ingevoerden en leken onder de discussianten.

In retrospectief

In retrospectief valt op dat een aantal hoofdaspecten van de veehouderij dat de revue passeert nog steeds tot de hoofdonderwerpen van gesprek behoren. Dierenwelzijn, menselijke gezondheid, milieu, landschap en economie zijn meer dan tien jaar later nog steeds actueel. De

inhoud kan mettertijd veranderen uiteraard: de tijden van BSE en dioxine maakten plaats voor Q-koorts als het bijvoorbeeld om humane gezondheid gaat. Maar tegelijkertijd zijn veel onderwerpen gebleven. Over dieren in de wei, de uitzicht versturende impact van stallen of de kwestie of er voldoende ruimte is in het dichtbevolkte en kleine Nederland om intensieve veehouderij te bedrijven, gaan ook huidige debatten – waarbij geldt dat kwesties over landschap groter zijn geworden in vergelijking met de aarzelende en de minder relevant geachte signatuur die ze nog hadden ten tijde van de groepsdiscussies. Hetzelfde geldt voor de vraag of de veehouderij zich niet meer zou moeten concentreren op productie voor binnenlandse consumptie in plaats van op de Europese markt.

Wat in retrospectief ook opvalt is dat de nadruk op sociale duurzaamheid, zoals door Wijffels et al. gelegd, minder accent krijgt in de opzet en de resultaten van de beide studies in *Hoe oordelen we over de veehouderij?* Het betreft hier weliswaar sociaal-wetenschappelijk onderzoek, maar sociale aspecten van de veehouderij vormen geen expliciet studieobject. Voor de goede verstaander zijn er daarentegen wel resultaten te tellen. Zo komt in beide studies aan de orde dat mensen zich vervreemd weten van de veehouderij en zich realiseren – al dan niet door de participatie aan het onderzoek - dat ze weinig tot geen kennis van en sociale binding met de veehouderij hebben. De aanwezigheid van enige emotionele betrokkenheid is af te leiden uit het begrip dat door respondenten in de groepsdiscussies wordt uitgesproken voor de (moeilijke) omstandigheden waarin veeboeren moeten werken en de genuanceerde antwoorden op schuldvragen: veehouders wordt niet misgund een boterham te willen verdienen en zij krijgen niet simpelweg de schuld van alles wat niet gewenst is.

In retrospectief is het opmerkelijk dat het issue van sociale cohesie – een aspect dat vandaag de dag zo nadrukkelijk aanwezig is – nog een non-issue is aan het begin van de 21e eeuw. Er dient goed te worden opgelet wil een opmerking van een respondent opvallen die stelt dat kleine bedrijven beter zijn voor de dorpsbetrokkenheid (p. 152).

Alles bij elkaar genomen ademt het empirische onderzoek anno 2001 geen paradigmastrijd uit. Een (ophanden zijnde) harde maatschappelijke confrontatie klinkt niet luid en duidelijk door in de gesprekken die met de respondenten zijn gevoerd. En dat terwijl de denktanks van een paar jaar daarvóór met meer klem spraken over de maatschappelijke onhoudbaarheid van het heersende paradigma. De houdbaarheidsdatum en de grenzen van het paradigma van efficiëntie en schaalvergroting zijn rekbaarder gebleken dan voorzien rond de eeuwwisseling. Pas naarmate het eerste decennium van de nieuwe eeuw vordert wordt het 'gelijk' van de Denktanks meer en meer bevestigd in het publiek debat waarin sociale issues opmarcheren.

3 Vervolgonderzoek in de jaren nul: witte vlekken

De Denktank Varkenshouderij, de Denkgroep Wijffels en het programma 'Afwegingen rond de veehouderij' vanuit het Rathenau Instituut zijn eensluidend in hun visie dat maatschappelijk draagvlak vanzelfsprekend noch onproblematisch is en tegelijkertijd van levensbelang voor de veehouderijsector. De bijbehorende toebedeling van urgentie aan het bestudering van de sociale draagvlakproblematiek via diepere waarden en opvattingen van burgers vormt een opmerkelijke piek in het landschap van onderzoek. Des te meer omdat – zoals hiervóór al opgemerkt – deze studies geen vanzelfsprekende en veelvuldige navolging kregen. Hoewel de ontwikkeling van de

veehouderij en ook de houdingen van burgers in het onderzoek aandacht blijven krijgen, zijn dergelijke studies in de verdere jaren nul in overwegende mate vlak of zelfs voorspelbaar te noemen als het gaat om deze dieperliggende thema's.

Vervolgstudies

Er is in die jaren geen gebrek aan surveys en opiniepeilingen die de attitudes van burgers meten en in kaart brengen ten aanzien van de landbouw en de veehouderij. Regelmatig wordt daarbij ingezoomd op concrete effecten (fijnstof en stank, verkeersbewegingen, aantasting landschap, dierenwelzijn, enzovoort) die zijn verbonden met de grootschalige veehouderij, of op het imago van een bepaalde tak zoals de varkenshouderij (in chronologische volgorde: Verhue en Verzijden, 2003; Rathenau-special 2003; Ter Berg et al., 2003; Wageningen UR projectteam Houden van Hennen, 2004; Eecen en Sonke, 2005; Ettema, 2007; Verheggen et al., 2007; Sijtsema et al., 2009; Veeneklaas, 2010). Maar al deze studies bieden slechts beperkte kennis over de waarden onder deze attitudes of meer fundamentele factoren die de ontwikkeling van de veehouderij belemmeren of bemoeilijken. Deze peilingen bevestigden resultaten die ook zijn te vinden in *Hoe oordelen we over de veehouderij?*: dat de melkveehouderij minder lastig ligt dan de varkenshouderij en dat hoewel burgers in het algemeen positief aankijken tegen agrariërs ze grote vraagtekens zetten en zorgen hebben bij de schaalvergroting in de intensieve veehouderij en kwesties rond dierenwelzijn.

Slechts een beperkt aantal publicaties aan het einde van deze periode (Boogaard, 2009; 2010; Boogaard et al., 2010; Consumentenplatform, 2010) werpt vragen van meer principiële aard op die aansluiten bij de punten geagendeerd door het Rathenau Instituut en de Denktank Wijffels. Hier wordt bijvoorbeeld dieper ingegaan op hoe verschillende grondwaarden rond tradities, moderniteit en natuurlijkheid zich tot elkaar verhouden en dat het bij schaalvergroting niet gaat om een simpel dualisme van 'Ot en Sien' versus 'industrie'. Ook wordt gesteld dat het vraagstuk van de grootschalige veehouderij sterk verweven is met de normatieve discussie hoe de veehouderij zich in Nederland dient te ontwikkelen ('moeten we groot en intensief wel willen?') en dat meer fundamentele vragen hierover dus ook aan de orde zijn.

Reconstructiebeleid

Opvallend is verder dat het ingezette reconstructiebeleid vanaf 2002, dat een duurzame oplossing wilde zijn voor de voortgaande schaalvergroting van de veehouderij, lange tijd geen 'evaluerende' mijlpalen kende waar de inhoud en de voortgang van dit beleid meer diepgravend aan werd afgemeten om te bepalen of dit beleid ook daadwerkelijk de maatschappelijke oplossing bood die het wilde brengen. Meer omvattende evaluerende studies, die verder kijken dan normatieve beleidsdoelen en waarin bijvoorbeeld wordt ingegaan op de rol van discourses of 'een spiraal' van wantrouwen, verschijnen pas vanaf 2009-2010 (chronologisch: Termeer et al., 2009; Horlings en Boogaard, 2010; Horlings en Hinssen, 2010; Van Zeijts et al. 2010; Eijsackers en Scholten 2010; De Lauwere en Vellema, 2011; Bokma-Bakker et al., 2011), maar dan is het thema ook al enkele jaren onderwerp van maatschappelijk debat.

De beleidsevaluatie van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) (Van Zeijts et al., 2010) is hier een toelichting waard. Samen met de studie van het Consumentenplatform (2010), waarin diverse sociale issues meer nadrukkelijk worden belicht, lijken deze in retrospectief namelijk de opmaat te zijn naar de vragen en onderwerpen die een jaar later in de maatschappelijke dialoog (getrokken door Hans Alders) aan de orde komen. In deze evaluatie van

het beleid omtrent de verduurzaming van de veehouderij, komen ook onderwerpen zoals maatschappelijk inpassing en verantwoorde consumptie aan bod. Daarbij wordt voor het eerste vastgesteld dat hierover nationaal geen goed beeld bestaat (vanwege het ontbreken van een adequaat monitoringssysteem), en voor het tweede dat ook hier de informatie gebrekkig is (zo is er geen langjarige gegevensreeks voorhanden over consumentenbewustzijn). Al wordt in deze studie de maatschappelijke dimensie verder niet uitgediept, de algemene conclusies laten weinig aan duidelijkheid te wensen over en refereren ook expliciet aan Wijffels (2001). Ondanks alle inspanningen en intenties, aldus de auteurs, is er van een echt 'herontwerp' van de veehouderijsector geen sprake; voorts mist men een concrete beleidsvisie, duidelijke normen en een helder tijdspad voor de beoogde verduurzaming. Meer principiële wordt de vraag opgeworpen of het overheidsbeleid, in hoofdzaak gericht op het zetten van kleine stappen, wel zal leiden tot de gewenste en geambieerde 'duurzaamheidssprong' (Van Zeijts et al., 2010: 12). Zoals we hierna bij de bespreking van het rapport van Alders zullen zien, waren zowel deze principiële vraag als het genoemde gemis van een visie, normen en een helder tijdspad, uitdrukkelijke aandachtspunten in de maatschappelijke dialoog over schaalgrootte en toekomst van de veehouderij.

Schaalvergroting lange tijd een non-issue

In de onderzoekswereld is het reconstructiebeleid dus weliswaar gevolgd maar niet verder uitgediept wat betreft de mogelijke fundamentele spanningen die zich hier zouden (kunnen of gaan) voordoen – zoals ook aangekondigd door de Denktank Wijffels. De indruk ontstaat dat zowel betrokken beleidsmakers als deskundigen er grosso modo van overtuigd waren dat de *governance*-benadering, die hier meer nadrukkelijk was uitgewerkt in inspraakprocedures en informatierondes, de problematiek van schaalvergroting grotendeels zou opvangen en dat verdergaand onderzoek naar de maatschappelijke inbedding daarom ook niet nodig was. Zowel voor veel beleidsmakers als bij de uitvoering betrokken wetenschappers was deze maatschappelijke inbedding dus geen issue (meer). Weliswaar bleven de tegengeluiden van enkele academische criticasters en ngo's, maar deze waren in de minderheid en konden het dominerende paradigma van het veehouderijdiscours niet doorbreken.

Dit is nog eens versterkt door het feit dat ook in de samenleving de problematische effecten van het reconstructiebeleid vooralsnog geen issue zijn – althans, niet in onderzoek. Uit de uitvoerige studie *Thuis op het platteland* (Steenbekkers et al., 2006) door het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) naar hoe plattelanders hun leven en omgeving ervaren, is af te leiden dat het reconstructiebeleid tot en met 2006 kennelijk geen maatschappelijk issue is. Zo noteren de SCP-auteurs:

“Bewoners beschrijven het platteland vooral aan de hand van landschappelijke kenmerken; daarbij schetsen ze vaak een idyllisch beeld, met veel natuurschoon en aantrekkelijke landschappen. Opmerkelijk is dat de landbouw min of meer ontbreekt in de beschrijvingen, hoewel de agrarische productieruimte een belangrijke stempel drukt op de historie en het aanzicht van het platteland.” (Simon et al., 2007: 12)

Alleen de boeren die zijn geïnterviewd voor de studie *Het beste van twee werelden*, hebben het over de reconstructieplannen die toentertijd zijn vastgesteld, waarbij sommigen hun zorgen uitspreken en anderen juist kansen zien (Simon et al., 2007: 75-76). Schaalvergroting had vooral associatie met grotere supermarkten, scholen of andere gemeentelijke voorzieningen. Ook in een

essay dat het SCP in dezelfde tijd heeft laten schrijven over wat stedelingen waarderen in het platteland, is de schaalvergroting van de veehouderij geen thema van betekenis (Van der Ziel, 2006).

Dorpenmonitor

De recente opvolger van het in 2006 verschenen *Thuis op het platteland* is *De dorpenmonitor* (Steenbekkers & Vermeij, 2013). Hoe verschillend beide SCP-studies ook zijn, ze stemmen met elkaar overeen in de zeer bescheiden aandacht voor schaalvergroting in de intensieve veehouderij en de daarmee mogelijk samenhangende sociale dimensies en consequenties. Hoewel tal van sociale en culturele aspecten van het hedendaagse platteland (arbeid, wonen, mobiliteit, gezondheid, enzovoort) worden behandeld, ontbreekt het aan signalen over sociaal venijn of chagrijn van de kant van burgers als het gaat over intensieve veehouderij - het woord varkenshouderij komt niet voor in het 335 pagina's tellende rapport en de woorden intensieve varkensbedrijven vallen welgeteld één keer in *De dorpenmonitor* – en evenzeer is geen glimp op te vangen van sociale gevolgen of problemen waar varkenshouders mee te kampen hebben. Er wordt geen maatschappelijke licht gescheden op het begin van de varkensketen (boeren) noch het einde (burgers).

Verwante en meer algemene belangstelling is er wel voor een onderwerp als sociale cohesie. Maar ook nu gaat het om het platteland in het algemeen, niet specifiek over (varkens)sector en (bepaalde delen van de) samenleving. Wanneer sociale cohesie wordt opgevat in termen van contacten met burens en buurtgenoten en de mate waarin met zich thuis voelt en gehecht is aan de buurt, dan nemen de dorpen in Noord-Brabant geen bijzondere positie in met bovengemiddelde scores ten opzichte van andere provincies (Steenbekkers & Vermeij, 2013: 232). Het mag duidelijk zijn dat dergelijke operationalisaties niet fijnmazig genoeg zijn om maatschappelijk mijden of sociale exclusie tussen bepaalde bevolkingsgroepen te vangen. Het is allerm minst verwijtbaar aan het SCP dat hun monitoringsstudies van het platteland nauwelijks tot geen soelaas bieden als het gaat om maatschappelijk vertrouwen tussen sector en samenleving, maar het is voor ons betoog wel relevant dit te constateren.

Om de overgang naar het navolgende te maken, is *De dorpenmonitor* ons meer behulpzaam: de twee keren dat de woorden intensieve veehouderij vallen concentreren zich op één bladzijde (pagina 204 om precies te zijn) en worden in één adem genoemd met gezondheidsrisico's en de Q-koortsepidemie in Noordoost-Brabant als pregnant voorbeeld.

4 De Q-koorts in 2007: onrust na onrust

Het feit dat vanuit de samenleving weinig protesten waren te vernemen, bevestigde bij vele betrokkenen het geloof dat met grootschalige veehouderij een goede koers werd gevaren die ook goed op weg was. Omstreeks 2007 worden de maatschappelijke signalen die dit tegenspreken echter steeds duidelijker en luider. Zoals de varkenspest in 1997 de katalysator is geweest van drastische maatregelen die zouden leiden tot het reconstructiebeleid, zo is de Q-koortsuitbraak in 2007 aan te wijzen als katalysator van maatschappelijke kritiek die het (regionale) beleid van de reconstructie onder druk zet. Hoewel de veehouderij, met name de intensieve varianten, gewend zijn aan de (felle) kritiek van een aantal maatschappelijke organisaties, is de golf van lokaal en nationaal protest die vanaf 2007 begint voor velen een

complete verrassing. Ook betrokken beleidsuitvoerders worden overvallen door de olievlekwerking van de protesten tegen het reconstructiebeleid. Uiteindelijk zal deze golf van onrust in 2011 tot een maatschappelijke dialoog over megastallen leiden waarin de ontwikkeling van de grootschalige veehouderij op velerlei wijzen ter discussie komt. In dit jaar 2011 zien naast het rapport van deze maatschappelijke dialoog (Alders, 2011) ook andere publicaties het licht waarin de sociale problematiek van de veehouderij hernieuwd is geagendeerd. Ook de voorgestelde strategie van *Al het vlees duurzaam in 2020* van de Commissie van Doorn (2011), die veel publiciteit kreeg ten tijde van de maatschappelijke dialoog, levert hier een bijdrage aan.

5 2011: Sociale problematiek hernieuwd geagendeerd

September 2011 verschijnt een omvangrijk verslag van de maatschappelijke dialoog die onder leiding van Hans Alders is gevoerd op verzoek van de staatssecretaris van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I). Zowel naar de methode als naar de inhoud en intentie kent het rapport over de maatschappelijke dialoog over schaalgrootte en toekomst van de veehouderij een duidelijke maatschappelijke oriëntatie. Enerzijds is de dialoog in brede zin gericht op het vergaren van kennis over de meningen en standpunten van burgers en diverse betrokken stakeholders. Anderzijds dienen de resultaten het beleid voor de veehouderij te voeden met nieuwe inzichten die kunnen bijdragen aan de versterking van de maatschappelijke legitimatie. Hoewel de periode van de dialoog vrij kort is te noemen, is in dit tijdsbestek een noemenswaardige hoeveelheid maatschappelijke informatie verzameld – zeker als men dit afzet tegen het onderzoek in de voorgaande jaren. Via een combinatie van publieksonderzoek, burgerpanels, een internet- en een stakeholdersdialoog, is getracht de samenleving meer diepgaand te peilen. Om de gecompliceerde discussie over de veehouderij enigszins geordend te kunnen afsluiten, is er in de laatste fase van de dialoog gebruik gemaakt van scenario's. Ook in het survey zijn deze scenario's, zij het iets aangepast, op hun draagvlak onderzocht.³ Deze scenario's zijn te zien als oplossingsrichtingen waaronder bepaalde waardenpatronen schuilgaan. De volgende scenario's stonden in de dialoog ter discussie:

- *Concurrerende veehouderij*: oriëntatie op de Europese markt, modern en grootschalig, basisniveau milieu- en welzijnseisen, bedrijven worden (veel) groter en aantal neemt af, nauwelijks binding tussen boer en burger, industriële uitstraling en lokale concentratie gebouwen.
- *Toekomstbestendige veehouderij (ketengestuurd)*: gebaseerd op duurzaamheidswensen burger en wat consument wil betalen, initiatief bij de keten, inzet op hogere kwaliteitseisen die in de Nederlandse supermarkt de standaard worden, geleidelijke groei en gespreide ontwikkeling.

³ Uit het onderzoek van Verhue et al. (2011), dat onderdeel is van de maatschappelijke dialoog, komt naar voren dat slechts een beperkte groep een uitgesproken mening heeft (13% is voor megastallen en 17% is tegen). Circa 60% aarzelt, waarbij 29% naar instemmen zegt te neigen en 32% naar afwijzen. Er is dus geen overtuigende meerderheid of minderheid als het gaat om de houdingen jegens megastallen. Maar wat wellicht nog een belangrijkere uitkomst is dan deze percentages, is het feit dat het scenario van de 'concurrerende veehouderij' in het survey slechts door eenderde deel aantrekkelijk wordt gevonden, terwijl in de online dialoog 'intensieve veehouderij' deze optie slechts weinig draagvlak heeft. Hoewel ook de andere scenario's geen overtuigende meerderheid krijgen, lijkt het er wel op dat de maatschappelijke discussie zich hoofdzakelijk tussen en binnen de kaders van deze opties afspeelt.

- *Toekomstbestendige veehouderij (overheidsgestuurd)*: overheid stelt strakke grenzen op gebied van welzijn en milieu, sector zal vanwege 'ongelijk speelveld' in Europa krimpen en de exportfunctie zal op termijn verdwijnen, overblijvende bedrijven zijn grootschaliger.
- *Zorgzame veehouderij*: bedrijven ontwikkelen naast hoofdfunctie voedsel dienstverlenende activiteiten (verbreding), relatief kleinschalig, gericht op omgeving en niches, nostalgisch en divers, maatschappelijk ingepast, omvang veehouderij neemt sterk af.

In algemene zin zijn de conclusies van Alders op te vatten als een bevestiging van wat de commissie Wijffels tien jaar eerder in algemene zin ook al bepleitte: 'Het moet anders' en *business as usual* is geen begaanbare weg meer. Het scenario van de concurrerende veehouderij, dat Alders aanduidt met *business as usual*, krijgt in de maatschappelijke dialoog weinig steun en is dus geen optie als men een veehouderij wil met draagvlak in de samenleving. De steun voor de andere scenario's wisselde per dialoogvariant. In de stakeholdersdialoog kwamen de beide opties van de toekomstbestendige veehouderij als 'winnaar' uit de bus, terwijl in de internetdialoog de zorgzame veehouderij de meeste steun kreeg.⁴

Terugkijkend op eerdere beleidsdiscussies en daaruit voortvloeiende toekomstvisies en uitvoeringsagenda's, is het oordeel dat deze ondanks alle goede intenties ontoereikend zijn. "De toekomstvisie geeft wel de richting aan, maar gaat niet in op de dilemma's." (Alders 2011: 28) De situatie is nijpend: ook de sociale cohesie is volgens Alders in het geding. Hoewel het rapport zich niet concreet uitlaat over 'de stip aan de horizon' die nodig is om het vertrouwen bij zowel boeren als burgers terug te winnen, niet vertelt hoe het gezamenlijke antwoord dat bedrijfsleven, overheid én samenleving met elkaar moeten geven op de dilemma's met betrekking tot de huidige en toekomstige veehouderij dan wel meer specifiek zou moeten luiden, zet het de sociale dimensie van de sector (weer) nadrukkelijk op de politieke agenda.⁵

Passieve observanten

Een maand na het rapport van Alders, verschijnt een onderzoek naar de maatschappelijke acceptatie van grootschalige veehouderij in Landbouwwontwikkelingsgebieden (Bokma-Bakker et al., 2011). Daarin komen het overheidsbeleid, de houdingen van boeren en burgers maar ook kwesties als sociale inbedding en 'de spiraal van wantrouwen' uitvoerig aan de orde. Ook deze studie is uitgevoerd in opdracht van het ministerie van EL&I. Het zet de sociale dimensie van de veehouderij (weer) nadrukkelijk op de kennisagenda van beleid. In dit verband wordt ook dieper ingegaan op een witte vlek in het onderzoek naar de acceptatie van burgers en de daarmee samenhangende 'denkfout' of neiging om afwezigheid van protesten te vereenzelvigen met maatschappelijke acceptatie. Een grote groep burgers, die men als 'passieve observanten' zou

⁴ Hoewel de burgerpanels niet de opdracht kregen zich uit te spreken voor één van de scenario's, opteerde ook hier een ruime meerderheid voor verandering.

⁵ Plaatsing op de politieke agenda betekent allerm minst automatisch dat actie volgt. Sterker, hoe relevant het traject en de conclusies van de maatschappelijke dialoog ook zijn, ze kunnen ertoe leiden dat het idee ontstaat onder betrokken stakeholders dat er nu wel genoeg gedaan, gesproken en nagedacht is en dat het tijd wordt om 'gewoon' over te gaan tot de orde van de dag. De uitwerking van debat is dan dat de woorden als voldoende worden beschouwd en eerder redenen geven om niet dan wel tot daden (voorbij *business as usual*) over te gaan. Dit onbedoelde en ongewenste effect van rapportages zoals die van Alders, kan dan weer tot gevolg hebben dat in twijfel wordt getrokken wat überhaupt het nut en de noodzaak zijn van dergelijke exercities.

kunnen typeren, is vaak onzichtbaar in de discussie en laat pas van zich laat horen wanneer de concrete (landschappelijke, lokale) gevolgen van dit beleid duidelijk worden. Beleidmakers worden dan opeens geconfronteerd met – voor hen – onverwachte weerstand en het verwijt van achterkamertjespolitiek. Hoewel dit onderzoek, op basis van een handvol interviews, enkele indicaties gaf van de motivaties en overwegingen die bij deze groep spelen, is er in het algemeen weinig bekend over de diversiteit of omvang van deze groep. Uitgaande van het grote percentage sceptici dat naar voren komt in een survey uit ditzelfde jaar (Verhue et al., 2011), is het plausibel dat het gaat om een omvangrijke (tussen)groep. Deze groep van twijfelende en zwijgende burgers helpt wellicht te verklaren waarom de protesten tegen grootschalige veehouderij zich zo snel konden uitbreiden (Bokma-Bakker et al., 2011: 31-32). Feit is dat dit snel gegroeide maatschappelijk ongenoegen menig beleidsmaker, bestuurder en boer heeft verrast. Sociologische studies die meer ‘onder de oppervlakte’ hadden gepeild, hadden hen wellicht kunnen waarschuwen.

Meer theoretisch wordt in dit rapport ingegaan op verschillende landbouw- en voedseldiscoursen die in de maatschappelijke discussie en protesten over de veehouderij zijn te reconstrueren. Onderscheid wordt hier gemaakt tussen een levenswetenschappelijk, sociaal en ecologisch discours die elk hun eigen vertrekpunt en ‘*identity frames*’ hebben. Door meer aandacht te schenken aan dergelijke discoursen, komen de onderliggende waarden en (structurele) dilemma’s die spelen bij de veehouderijdiscussie beter in beeld. In dit verband wordt ook geconstateerd dat juist de discoursen waarin ‘economisch’ gedacht wordt (dus vooral in termen van kostprijzreductie en prijsconcurrentie op internationaal niveau) erg dominant zijn en andere discoursen deels verdringen. Dit frame wordt soms ook door tegenstanders (meer of minder bewust) overgenomen en kan daarom een meer vrije discussie over alternatieven belemmeren (zie ook Vellema, 2011).

Spiraal van wantrouwen

Ook de uitvoerige evaluatie van het reconstructiebeleid in het Bokma-Bakker-rapport, op basis van talloze interviews met beleidsmedewerkers, betrokken boeren en burgers, is illustratief voor de sociale basis waarvan de veehouderij afhankelijk is. Men stelt vast dat de uitvoerders van het reconstructiebeleid dreigen vast te lopen (of in sommige situaties zelfs al vastgelopen zijn) door tegenstand die zich kenmerkt door een spiraal van wantrouwen. Het instrument van ruimtelijke ordening wordt ook veel te beperkt geacht om deze vertrouwensproblemen rond de grootschalige veehouderij te kunnen aanpakken. Ook in een andere beleidsstudie het jaar 2011, waarin wordt ingegaan op de problemen omtrent de ruimtelijke ordening voor de veehouderij, komt het tekort aan maatschappelijk herkenning en vertrouwen nadrukkelijk naar voren: “De bevolking lijkt soms in een andere werkelijkheid te leven dan de wetgever, vooral waar het de veehouderij aangaat.” (Commandeur, 2011: 14).

Onvoldoende aandacht

Zowel de maatschappelijke dialoog onder leiding van Alders als de empirisch meer diepgaande studie die is verricht naar het verloop van reconstructiebeleid en de huidige problemen, staven de gedachte dat sociaal vertrouwen een onmisbaar maatschappelijk bindmiddel is en dat dit in de veehouderij onvoldoende aandacht heeft gekregen. Bovendien bevestigen en belichten deze studies vanuit verschillende hoeken de hardnekkigheid van het ‘oerdilemma’ dat al door Wijffels werd vastgesteld: de eisen van de Nederlandse samenleving staan steeds verder af van de altijd

nog dominante bedrijfsstrategie die gericht is op kostprijsreductie en prijsconcurrentie op internationaal niveau, met als gevolg eerder vervreemding en verwijdering dan verbinding en maatschappelijke verankering. Grootschalige veehouders die voor hun voortbestaan hun (economische) handelspartners en bondgenoten over de grenzen zoeken, zowel binnen als buiten Europa, zijn steeds meer vreemden in eigen land.

Dat de sociale problematiek rond de veehouderij robuust is, vindt ten slotte bevestiging in een recente trendanalyse door Tjard de Cock Buning en diens collega's (2012). Hierin is de verwachting dat thema's zoals zoönosen en dierziekten, preventie van antibioticaresistentie en dierenwelzijnswedsties, de spanning tussen enerzijds dierenwelzijn, duurzaamheid en MVO en anderzijds de ontwikkelingen van de mondiale markt eerder toe dan af zal nemen. De problemen rond de veehouderij worden gecategoriseerd als ongestructureerde beleidsproblemen, gekenmerkt door een grote mate van dissensus over zowel waarden als feiten, die zich niet alleen door het bedrijfsleven laten oplossen maar waarbij ook de overheid een rol dient te spelen. Op dit dossier kan pas meer rust en draagvlak worden bereikt "wanneer er meer aandacht aan de achterliggende waardeconflicten wordt besteed en in het lerend beleidsproces meer ruimte wordt gegeven aan burgers." (De Cock Buning et al., 2012: 9)

Inventarisatie van basiswaarden van en waardeconflicten tussen verschillende stakeholdergroepen (burgers, varkenshouders, varkensdierenartsen en erfbetreders van varkenshouderijen) zijn onderwerp van onderzoek in het rapport *Zorgen over zorg* (Bergstra et al., 2012). Ook in het verlengde van de zojuist geciteerde zinsnede ligt dat burgers zijn meegenomen en daarmee ruimte aan reacties van burgers wordt geboden.

Uit de enquêteresultaten blijkt dat het overgrote deel van de ondervraagde burgers (N = 1607) zich tamelijk tot veel zorgen maakt. Slechts een groep van 7,1% geeft te kennen geen zorgen te hebben als het over de varkenshouderij gaat. Burgers maken zich desgevraagd zorgen over uiteenlopende aspecten van de varkenshouderij (onderzochte items lopen uiteen van castratie van biggen tot euthanaseren van dieren en van leefomstandigheden tot levensduur). Het welzijn van dieren en de gezondheid van mensen zijn voorname punten van zorg. Burgers stemmen daarmee overeen met de stakeholdergroep van biologische varkenshouders en wijken daarmee af van de andere drie respondentengroepen (gangbare varkenshouders, varkensdierenartsen en erfbetreders), die minder bezorgd zijn over tal van aspecten van de varkenshouderij dat de revue passeert en meer zorg hebben over de economische positie van de varkenshouderij. De aangehaalde woorden uit het rapport van Tjard de Cock Buning en de zijnen echoën bijna na in *Zorgen over zorg* als daarin geconcludeerd wordt dat verschillende stakeholdergroepen de varkenshouderij verschillend beoordelen en bekijken, en als daarin de wens wordt geuit dat burgers worden betrokken bij aanpassingen in het varkenshouderijsysteem.⁶

⁶ Er zijn kanttekeningen te plaatsen bij het voorleggen van sectorspecifieke zaken aan leken (i.c. de stakeholdergroep burgers), zoals dat in dit onderzoek is gebeurd. Wat is de betekenis van reacties op specifieke stellingen over de varkenshouderij, zoals 'de mate van biggensterfte is acceptabel'? Wie weet immers om welke mate het hier gaat? Hetzelfde kan men zich afvragen bij een stelling als 'De levensduur van zeugen is acceptabel' of een reactie op vragen of het in de gangbare varkenshouderij beter of slechter gesteld is met het couperen van staarten dan wel het castreren van biggen. Wat zeggen de antwoorden van mensen op dergelijke vakspecifieke vragen? Door de hoge scores op de antwoordcategorie 'geen mening' of 'neutraal' onder burgers bevestigen zulke vragen vaak weinig meer dan dat velen onbekend zijn met praktijken in de varkenshouderij en dat die ver van hun bed staat. De inrichting van een vragenlijst waarin sterk vanuit de varkenssector wordt geredeneerd mag rechtvaardiging vinden in de varkenshouderij die de context van studie vormt, zoals de onderzoekers aangeven, het opnemen in een enquête van tal van

6 De maatschappelijke maatlat: slotopmerkingen

Na een korte beklimming van de eerste piek ('Hollandse heuvel') in het onderzoekslandschap komt al goed in zicht dat er reden is de vee- en varkenshouderij maatschappelijk de maat te nemen. De Denktanks rond de eeuwwisseling zijn duidelijk over de crisispositie van de vee- en varkenshouderij in maatschappelijk opzicht: de maatschappelijke maat staat respectievelijk op nul (Backus et al., 1999) en is vol, oftewel: overschreden (Wijffels, 2001). Er mag tegenwoordig wel eens smalend worden geschreven dat een toekomstvisie geen visie is zonder Herman Wijffels (Sommer, 2013), diens toekomstvisie op de veehouderij verdient geen geringschatting. De ernst van de situatie werd op welhaast dramatische wijze geformuleerd en was en is het waard gehoord te worden, al was het alleen al vanwege de vingerwijzing van de Denkgroep Wijffels om maatschappelijke kanten van de vee- en varkenshouderij mee te nemen. In onderzoek is deze boodschap maar in bescheiden mate opgepikt de jaren nadien. Veel meer in overeenstemming met het Wijffels-advies is het Alders-rapport (2011) in de zin dat hier nadrukkelijk oog en oor is voor het opvangen van geluiden uit de samenleving en de nodige klemtoon wordt gelegd op het verlaten van *business as usual*.

Hoofdweg

De bedoelde *business as usual* betreft het doorgaan op de hoofdweg van schaalvergroting en kostenefficiëntie. Alders doelt hier in het bijzonder op de zogenaamde concurrerende veehouderij ter aanduiding van wat wij hiervóór het dominante paradigma of discours hebben genoemd. Het gaat hier om de economisch gedreven bedrijfs- en marktstrategie waarin de P van profit prevaleert. Als de P van profit de hoofdweg vormt, dan staat de P van planet voor de bermen langs die weg in de zin van de randvoorwaarden die wet- en regelgeving van overheidswege stellen op het gebied van mest, stank, diergezondheid, en dergelijke. De P van people staat op afstand. De bijbehorende idee is dat de P van people ook voldoende is te bereiken door de hoofdweg te blijven volgen, deze te repareren waar er gaten in het wegdek vallen of zo nodig te voorzien van beter plaveisel, middels efficiëntere bedrijfssystemen, technologische procesinnovaties en het instrument van ruimtelijke ordening. Opereren en repareren binnen de grenzen van het heersende paradigma met wet- en regelgeving als richtinggevende kaders, is hier het parool.

De bijbehorende implicatie is dat een licence to produce – die betrekking heeft op de relatie bedrijf en overheid – gelijk wordt gesteld aan een licence to operate – die betrekking heeft op de relatie tussen bedrijf en burger. Maar wie een dergelijke gelijkschakeling maakt, is abuis. Maatschappelijke acceptatie en appreciatie is méér dan een licence to produce. Alders (2011: 67) is bijzonder helder in het trekken van deze conclusie. Een conclusie die hij trekt nadat het oor te luisteren is gelegd bij mensen en de dialoog met de maatschappij is aangegaan. Vee- en varkenshouderij aldus de maatschappelijke maat nemen, zal stof tot nadenken opleveren over een hogere maatlat dan voldoen aan basiseisen.

aspecten die menig respondent weinig zal zeggen roept twijfels op over de inhoudelijke waarde van de reacties die zijn gegeven. Bovendien is het met het oog op maatschappelijk draagvlak de vraag of het niet ook of vooral van belang is beelden en basiswaarden van mensen te achterhalen die in hun directe leefomgeving te maken hebben met grootschalige varkenshouderij. Kortom, met meer specificatie in de onderzoekspopulatie en minder in de voorgelegde vragen en stellingen lijkt dergelijk surveyonderzoek nog aan zeggingskracht te kunnen winnen.

Bulk- en kwaliteitssegment

Wanneer Alders deze bevinding in 2011 noteert laat dat niet alleen de relevantie voor de maatschappelijke invalshoek zien, maar in feite ook hoe weinig gehoor er blijkbaar de laatste tien jaar is gegeven aan de overeenkomstige boodschap van de Denktanks in het prille begin van de 21e eeuw. Ook het onderzoeksrapport *Ontwikkelingen in de Nederlandse veehouderij* (2000), dat naast *Hoe oordelen we over de veehouderij?* is verschenen in het programma 'Afwegingen rond de veehouderij' vanuit het Rathenau Instituut, is direct relevant hier. In zijn bijdrage aan deze studie maakt wijlen Jaap Frouws de tweedeling tussen bulksegment en kwaliteitssegment. Het eerste segment bevindt zich op de hoofdweg: grootschalige, intensieve veehouderij die produceert "op een wijze die voldoet aan door de overheid gestelde basiseisen ten aanzien van hygiëne, productveiligheid, diergezondheid, dierenwelzijn en milieu." Het andere segment zoekt buiten de gebaande paden "die verder gaan dan de standardeisen van overheidswege." Frouws geeft te kennen dat op het bulksegment de kwalificatie van toepassing is dat deze *maatschappelijk getolereerd* wordt, terwijl het kwaliteitssegment is te typeren als *maatschappelijk gewenst* (cursiveringen in het origineel, Frouws, 2000: 70, 72). Roepen we enkele opmerkingen in het begin van paragraaf 2 terug in herinnering, dan attenderen deze ons erop dat het bulksegment op een aanmerkelijk lagere sport van de maatschappelijke acceptatieladder staat dan het kwaliteitssegment. Ook de verhandeling van Frouws uit 2000 geeft terugblikkend en met terugwerkende kracht reden om te beargumenteren hoe belangrijk het is de vee- en varkenshouderij maatschappelijk de maat te nemen. Want even los van wat nu de precieze of correcte maatschappelijke merites van de onderscheiden segmenten zijn, op basis ervan is het (leer)punt te maken dat verschillende houderijbenaderingen verschillende maatschappelijke vertrouwensniveaus (kunnen) bereiken.

Met deze tweedeling is eveneens terug te keren naar het punt dat Wijffels maakte toen hij het had over het dienen van twee heren: voldoen aan (concurrentie)criteria van de internationale markt en voldoen aan maatschappelijke criteria die aan het thuisfront worden gesteld. Wijffels wees erop dat beide criteria op gespannen voet staan, of beter: onmogelijk te combineren zijn. Wijffels' idee was dat de strategie van kostprijsleiderschap en prijsconcurrentie geen toekomst had in Nederland. De sector dacht daar vaak anders over. Wijffels stelde dat internationalisering inhield dat banden met de directe omgeving verzwakken. De sector hechtte niet zelden meer waarde aan een verre vriend dan een goede buur.

Kunst van verbinden

Maar in de loop van de tijd is modern ondernemerschap meer en meer maatschappelijk verantwoord ondernemen geworden en is het gangbaarder dat bedrijven ook maatschappelijke meerwaarde leveren – niet in de laatste plaats aan hun directe omgeving. Het boeken van maatschappelijke winst en gedeelde waardecreatie gebeurt door bijvoorbeeld bij te dragen aan de zorg voor of veiligheid van de sociale of natuurlijke omgeving. Bederven van de luchtkwaliteit, brengen van gezondheidsrisico's of geven van transportoverlast passen niet in dergelijke plaatjes.

Meer en meer beseffen moderne ondernemingen dat de kunst van het maatschappelijk verbinden van vitale betekenis is voor hun ondernemen. Maatschappelijke binding is geen kostenpost, maar de fundering van het verdienmodel. In het licht van deze hedendaagse opvattingen is het opvallend dat in het door ons bekeken tijdvak (1999-2013) herhaaldelijk het soortgelijke idee wordt geventileerd als geconstateerd wordt dat de Nederlandse vee- en

varkenshouderij voor hun voortbestaan maatschappelijke support behoeven. Woorden van deze strekking zijn te vinden in de onderzoeksrapporten van de Denktanks aan het begin van de tijdspanne. In de brochure *Varkansen* wordt het belang van sterke verbindingen met de omgeving specifiek voor het varkensbedrijf onderstreept door te stellen dat “een hechte verbinding met de omgeving een basis is voor vertrouwen, voor waardecreatie” (Van Eijk et al., 2010: 25). Nog meer naar het einde van het tijdvak toe, levert Han Swinkels in *Duurzame veehouderijketens* (2013) een voorbeeld door woorden van Katrien Termeer cum suis uit de bundel *Zorgvuldige veehouderij* (2010: 17) met instemming te citeren: “het kennen en erkennen van de verschillende belevingswerelden [van bevolkingsgroepen] is essentieel voor het bouwen van vertrouwen, verwerven van maatschappelijke steun en creëren van draagvlak voor ontwikkelingen in de veehouderij” (Swinkels, 2013: 34-35).

Wanneer we deze opinie als een gedeelde mogen kwalificeren, dan is dit te zien als een hoopvol teken dat de ‘paradigmablindheid’ voor de meningen van mensen en voor maatschappelijke discussie over de vee- en varkenshouderij aan het afnemen is. Dit zou betekenen dat na de goede aanzetten die er zijn geweest sinds de eindjaren 90 er meer licht gaat vallen op de blinde vlek voor de buitenwereld doordat het gevoel van urgentie toeneemt om attentie te geven aan de maatschappelijke omgeving van de vee- en varkenshouderij.

Fijngevoelige antennes

Langs de maatschappelijke maatlat gelegd zal voor de varkenshouderij meer in het bijzonder betekenen dat nadrukkelijker en openlijker de sociale kwetsbaarheid aan de orde komt. Kortweg, de varkenshouderij als *sociaal* probleem. Dan zal het enerzijds gaan over verlamming en verzet onder varkensboeren als resultante van zich onbegrepen voelen dan wel sociaal buitengesloten worden. Het gaat hier om zaken die vaak minder tastbaar zijn dan markt cijfers over de economische sterkte en zwakte van de sector, maar daarmee niet noodzakelijkerwijs om aspecten met minder impact. Dan zal het anderzijds gaan over verontwaardigde burgers en buitenlui die vijandig en wantrouwig tegenover varkenshouders staan. En dan gaat het in dit geval om minderheden die zich relatief gemakkelijk laten peilen en begrijpen. In de polemiek laat men zich kennen. Minder eenvoudig is dit als we het hebben over de ‘stille’ meerderheid met een gebrekkige binding, betrokkenheid en bekendheid met de varkenshouderij. Uit meerdere onderzoeken die hierboven zijn aangehaald, is een beeld te destilleren van burgers voor wie de sector ver van het bed is waar ze tamelijk onverschillig over zijn, al dan niet aangelengd met een dosis welwillendheid dan wel scepsis. Het is deze ‘*silent majority*’; het zijn deze ‘passieve observanten’, die zich moeilijker laten doorgronden.

Niet in de laatste plaats als het gaat om vertrouwen. Immers, vertrouwen is gestoeld op gunstige verwachtingen. Als mensen weinig zeker en uitgesproken zijn over hun verwachtingen ten aanzien van de varkenshouderij, dan is de maatschappelijke vertrouwensbasis broos en brisant; dan is de uitkomst ongewis – en daarmee problematisch. Het verschil tussen vertrouwen en wantrouwen is dan snel heel subtiel en klein. Wispelturigheid lijkt toch al steeds sterker een wezenskenmerk van de moderne maatschappij te zijn, zoals de snelle wisselingen in het politieke veld door de verkiezingen in de afgelopen tien jaar illustreren.

Onderzoeksrapporten vormen de spil van het bovenstaande betoog. Dit rechtvaardigt te eindigen met enkele onderzoeksgelateerde slotwoorden en de verleiding te weerstaan andersoortige conclusies te trekken, die aan de Managementsamenvatting toebehoren. De zojuist benadrukte aanwezigheid van een wankele vertrouwensbasis onder grote groepen in de

samenleving geeft reden te meer om ervoor te pleiten serieus werk te maken van signaleringsstudies die maatschappelijke gevoeligheden peilen, monitoren en duiden. Dit past ook bij een sector die waarde hecht aan vraagsturing en ketenomkering. Belangrijk voor zulke sociale signaleringsstudies ('*social intelligence studies*') is dat fijngevoelige antennes worden ontwikkeld. De SCP-studies leren ons dat voor de varkenssector relevante maatschappelijke gevolgen onder de radar blijven als de monitoringssystematiek te algemeen is. De 'besmetting' van de varkenssector door de Q-koorts leert ons dat veeziekten, schandalen of zwendel elders (zoals de paardenvleesaffaire bijvoorbeeld) mogelijk onverwachte doorwerking kunnen hebben op de vertrouwensrelatie tussen sector en samenleving.

Literatuur

- Aarts, M.N.C., H.M. te Velde & C.M.J. van Woerkum, 2001. *Eten, maar niet willen weten: Veehouders en consumenten over de omgang met dieren in de veehouderij*. In: M.N.C. Aarts & C. Hanning et al., *Hoe oordelen we over de veehouderij?* Den Haag: Rathenau instituut, pp. 21-114.
- Alders, H., 2011. *Van mega naar beter: Rapportage van de maatschappelijke dialoog over schaalgrootte en toekomst van de veehouderij*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie.
- Berg, J. ter, J. Fransen & D. Verhue, 2003. *Burgeroordelen over de veehouderij: Uitkomsten burgerpanels*. Amsterdam: Veldkamp.
- Bergstra, T.J., H. Hogeveen & E. Stassen, 2012. *Zorgen over zorg: Maatschappelijke zorgen over de varkenshouderij in Nederland*. Wageningen: Leerstoelgroep Bedrijfseconomie Wageningen UR.
- Bokma-Bakker, M.H., E. de Bakker, B. Bremmer, M.A.M. Commandeur, C.C. de Lauwere, J. van Os, V. Beekman, A. van den Ham & T. Selnes, 2011. *Maatschappelijke acceptatie van (grootschalige) veehouderij in LOG's: Over de houding van burgers en boeren en rollen van overheden*. Wageningen: Livestock Research/LEI/Alterra Wageningen UR.
- Boogaard, B.K., 2009. *The socio-cultural sustainability of animal farming: An inquiry into social perceptions of dairy farming in the Netherlands and Norway*. Wageningen: dissertatie Wageningen University.
- Boogaard, B.K., 2010. *Met burgers de boer op: Input voor een maatschappelijk debat over een gewaardeerde duurzame veehouderij*. Wageningen: Wageningen University.
- Boogaard, B.K., B.B. Bock, S.J. Oosting, J.S.C. Wiskerke & A.J. van der Zijpp, 2010. Social acceptance of dairy farming: The ambivalence between the two faces of modernity. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 24, pp. 259-282.
- Cock Buning, T. de, V. Pompe, H. Hopster & C. de Brauw, 2012. *Denken over dieren: Dieren en ding, zegen en zorg*. Amsterdam: Athena Instituut VU Amsterdam.
- Commandeur, M.A.M., 2011. *Vragen over ruimte voor veehouderij: Advies aan het ministerie van EL&I ter ondersteuning van zijn heroriëntatie op de rol van de overheid in kwesties over ruimtelijke ordening en omgeving*. Wageningen: Alterra Wageningen UR.
- Commissie Van Doorn, 2011. *Al het vlees duurzaam: Een doorbraak naar een gezonde, veilige en gewaardeerde veehouderij in 2020*. 's-Hertogenbosch: Commissie van Doorn.
- Consumentenplatform, 2010. *Schaalvergroting, een waarde(n)volle ontwikkeling?: Het wegen van waarden bij schaalvergroting in de veehouderij*. Den Haag, 10 december.
- Eecen, A. & J. Sonke, 2005. *Reputatie en imago varkenshouderij 2005: Onderzoek onder 1083 burgers*. Amsterdam: TNS NIPO.
- Eijk, O.N.M. van, C.C. de Lauwere, H.J.E. van Weeghel, L.M.T.E. Kaal-Lansbergen, A.M. Miedema, W.W. Ursinus, A.P.H.M. Janssen, J.M.R. Cornelissen & J.J. Zonderland, 2010. *Varkansen: Springplank naar een duurzame veehouderij*. Wageningen/Lelystad: Wageningen UR.

- Eijsackers, H. & M. Scholten (eindredactie) 2010. *Over zorgvuldige veehouderij: Veel instrumenten, één concert*. Wageningen: Wageningen UR.
- Ettema, 2007. *Publieksonderzoek toekomstvisie GLB*. Amsterdam: TNS NIPO.
- Frouws, J., 2000. Ontwikkelingen in de intensieve veehouderij. In: *Ontwikkelingen in de Nederlandse veehouderij: Een verkenning van beleid, markt, technologie en actoren*. Den Haag: Rathenau Instituut, pp. 11-81.
- Hanning, C. & G.C.J. Sminck, 2001. Afwegingen in de veehouderij: Debatten met burgers. In: M.N.C. Aarts & C. Hanning et al., *Hoe oordelen we over de veehouderij?* Den Haag: Rathenau instituut, pp. 117-173.
- Horlings, I. & B. Boogaard, 2010. Agroparken en maatschappelijke waarden: Essay ten behoeve van het kennisatelier. Tilburg, 8 december.
- Horlings, L.G. & J.P.P. Hinssen, 2010. Sustainable innovation in intensive animal husbandry in the Netherlands: Putting your money where your mouth is. Paper for the conference Scaling and Governance. Wageningen, 10-12 november.
- Lauwere, C.C. de & S. Vellema, 2011. The reconstruction of livestock farming in the Netherlands. In: S. Vellema (ed.), *Transformation and sustainability in agriculture: connecting practice with social theory*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers, pp. 113-126.
- Rathenau-special, 2003. Burgeroordelen over dierenwelzijn in de veehouderij. Den Haag, november.
- Sijtsema, S.J., S.T. Goddijn, C.W.G. Wolf, N.A. Aarts, G.M.L. Tacken & J.A.A.M. Verstegen, 2009. *Groot, groter, ... duurzaamst!?: Percepties van burgers ten aanzien van schaalgrootte en schaalvergroting in de agrarische sector*. Den Haag: LEI Wageningen UR.
- Simon, C., L. Vermeij & A. Steenbekkers, 2007. *Het beste van twee werelden: Plattelanders over hun leven op het platteland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sommer, M., 2013. Eén en één is drie. *de Volkskrant*, 11 mei, p. 33.
- Steenbekkers, A., C. Simon & V. Veldheer (red.), 2006. *Thuis op het platteland: De leefsituatie van stad en platteland vergeleken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Steenbekkers, A. & L. Vermeij, 2013. *De dorpenmonitor: Ontwikkelingen in de leefsituatie van dorpsbewoners*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sterrenberg L. & N. van de Poll, 2001. Hoe oordelen we over de veehouderij? In: M.N.C. Aarts & C. Hanning et al., *Hoe oordelen we over de veehouderij?* Den Haag: Rathenau instituut, pp. 9-19.
- Swinkels, H., 2013. *Duurzame veehouderijketens: Verbonden vernieuwen*. 's-Hertogenbosch: HAS Hogeschool.
- Termeer, C.J.A.M., W.D. Pot, G.E. Breeman & M. van Lieshout, 2009. Trust, knowledge and democracy: The public debate about Dutch mega-stables. Paper RMNO Conference, Leiden, 25-27 augustus.
- Termeer, C.J.A.M., G.E. Breeman & M. van Lieshout, 2010. Zorgvuldig vertrouwen! In: H. Eijsackers & M. Scholten (eindredactie), *Over zorgvuldige veehouderij: Veel instrumenten, één concert*. Wageningen: Wageningen UR, pp. 14-25.
- Veeneklaas, F.R., 2010. *Anticiperend landschapsbeleid: Katern 3 Landbouw*. Wageningen: Alterra Wageningen UR.
- Vellema, S. (ed.), 2011. *Transformation and sustainability in agriculture: Connecting practice with social theory*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Verheggen, P.P., H. Boerboom & C. Gomes, 2007. *Welke perceptie heeft de Nederlandse consument van de melkveehouderij*. Amsterdam: Motivaction.
- Verhue, D. & D. Verzijden, 2003. *Burgeroordelen over de veehouderij: Uitkomsten publieksonderzoek*. Amsterdam: Veldkamp.
- Verhue, D., V. Vieira, B. Koenen & R. van Kalmthout, 2011. *Opvattingen over megastallen: Een onderzoek naar het maatschappelijk draagvlak voor megastallen en de opvattingen hierover*. Amsterdam: Veldkamp.
- Wageningen UR Projectteam Houden van Hennen 2004. *Houden van hennen: Op naar gelukkige kippen, trotse boeren en tevreden burgers*. Wageningen/Lelystad: Wageningen UR.

- Weele, C. van der, 2013. *Willen weten: wel/geen vlees/kweekvlees*. Wageningen: oratie Wageningen University.
- Wijffels, H.H.F. et al., 2001. *Toekomst voor de veehouderij: Agenda voor een herontwerp van de sector*. Den Haag: Denkgroep Wijffels.
- Zeijts, H. van, M.M. van Eerd, W.J. Willems, G.A. Rood, A.C. den Boer & D.S. Nijdam, 2010. *Op weg naar een duurzame veehouderij: Ontwikkelingen tussen 2000 en 2010*. Den Haag/Bilthoven: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Ziel, T. van der, 2006. *Leven zonder drukte: Wat stedelingen waarderen in het platteland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Maatschappelijk vertrouwen in de varkenshouderij

Deel 4 – Interviewanalyse

Interviewkandidaten geven aan dat de maatschappelijke waardering van de varkenshouderijsector, zowel in de lokale context als op landelijk niveau, laag is. Hoe heeft deze situatie kunnen ontstaan? Een uitgebreide analyse van de interviewtranscripten schetsen een beeld van vier dominante karakteriseringen van de varkenshouderijsector die hebben bijgedragen aan de huidige situatie. Deze vier karakteriseringen zijn: (a) Een traditie van issues niet integraal benaderen – waardoor er naar technische oplossingen wordt gegrepen die negatieve bijeffecten met zich mee kunnen brengen (v.b. zijn de luchtwassers en de uitloopbox); (b) Het continue werken aan een efficiëntere en kosten effectievere sector - waardoor de afhankelijkheid tussen de specifieke onderdelen hoog is en er weinig flexibiliteit is. (c) Naar binnen gericht en zwijgzaam - waardoor signalen van buitenstaanders onvoldoende worden opgepikt en in sommige situaties zelfs niet serieus worden genomen. (d) Het missen van een collectieve aanjager met wenkend perspectief – waardoor het lastig is de gehele varkenshouderijsector in beweging te krijgen.

Naast het hierboven geschetste pessimistisch beeld vertelde de geïnterviewden ook over positieve ontwikkelingen. Een deel van de gesprekken ging over kantelingen, herijkingen, doorbroken taboes en initiatieven die ambiëren een transitie te bewerkstelligen. Voorbeelden van taboes die lijken te zijn doorbroken zijn, het aanspreken van varkenshouders die achterblijven (onvoldoende presteren), het bespreken van sanering en het verminderen van het aantal dieren in (delen van) Nederland. Maar ook de positie van de omwonende burger en de positie van de boer zijn steeds vaker onderwerp van gesprek. Initiatieven die nu worden ondernomen om de varkenshouderijsector in beweging te krijgen zijn, boeren met de burens (participatieve aanpak op lokale schaal), het Verbond van Den Bosch (waarbij de retail de leveringsvoorwaarde opschroeft) en de Uitvoeringsagenda Duurzame Veehouderij (waarbij radicale innovatieve projecten ondersteuning krijgen).

Een bloemlezing over de varkenshouderijsector in Noord-Brabant

Een analyse van interviews en (semi)publieke bijeenkomsten

Anne-Charlotte Hoes (LEI Wageningen UR)

Uit de gesprekken met vertegenwoordigers van de varkenshouderijsector en een literatuurstudie blijkt dat er vertrouwenskwesaties spelen in de varkenshouderijsector. Vooral in Noord-Brabant is hier sprake van. Het is van belang om meer inzicht te krijgen in de huidige dynamiek van vertrouwen en wantrouwen in de varkenshouderijsector (diagnostisch onderzoek) om vervolgens een bijdrage te kunnen leveren aan het formuleren van interventiestrategieën om de huidige situatie te veranderen.

Dit rapport beschrijft en analyseert de perspectieven van diverse belanghebbenden met betrekking tot de maatschappelijke (non)waardering van de varkenshouderijsector in Noord-Brabant. Voor dit rapport zijn 19 personen geïnterviewd (zie bijlage 1) en twee (semi)publieke bijeenkomsten over de varkenshouderijsector in Noord-Brabant bijgewoond (in de periode december 2012 tot en met maart 2013). Zo zijn er diepte-interviews gehouden met vertegenwoordigers van ABAB Accountants en Adviseurs, Brabants Dagblad, de Brabantse Milieufederatie, de GGD Hart voor Brabant, HAS den Bosch, het ministerie van EZ, de Provincie Noord-Brabant, de Rabobank, Stichting Mens Dier en Peel, VION, de VU, Wageningen UR, ZLTO en een varkenshouder en een wethouder in Noord-Brabant. Daarnaast is het 'Symposium verduurzaming veehouderij: Pootafdrukken in het zand' van de Brabantse Milieufederatie op 2 februari 2013 in Deurne en de Erfbetreders-bijeenkomst van ZLTO op 28 maart 2013 in Den Bosch geobserveerd/bijgewoond.

De interviews en aantekeningen van de bijeenkomsten zijn uitgewerkt en vervolgens kwalitatief geanalyseerd met ondersteuning van het computerprogramma ATLAS TI (een kwalitatieve analyse) waarbij gebruik is gemaakt van open codering. Voorafgaand aan deze uitgebreide kwalitatieve analyse zijn alle interviewverslagen gelezen door alle projectleden en zijn de initiële beschouwingen/bevindingen bediscussieerd tijdens twee werksessies.

Dit rapport is opgedeeld in 3 delen - de aanleiding, de diagnose en de toekomst – en richt zich op de situatie in Noord-Brabant. We hebben ervoor gekozen om in dit rapport veel aandacht te schenken aan de bewoordingen van de geïnterviewden om op deze manier zo precies mogelijk weer te geven hoe verschillende betrokkenen en belanghebbenden van de varkenshouderijsector tegen de huidige situatie aankijken. Na een algemene analyse van de interviewverslagen zijn exemplarische uitspraken geselecteerd en geclusterd. Deze citaten staan weergegeven in de tekstkaders aan de rechterkant van elke pagina. De uitspraken van de geïnterviewden zijn geparafraseerd om ze vrijstaand te kunnen lezen. Daarnaast geven we beschouwingen op de uitspraken van de geïnterviewden. Deze staan in de tekst rond de tekstkaders. Verwijzingen naar theoretische beschouwingen zijn grijs gemarkeerd.

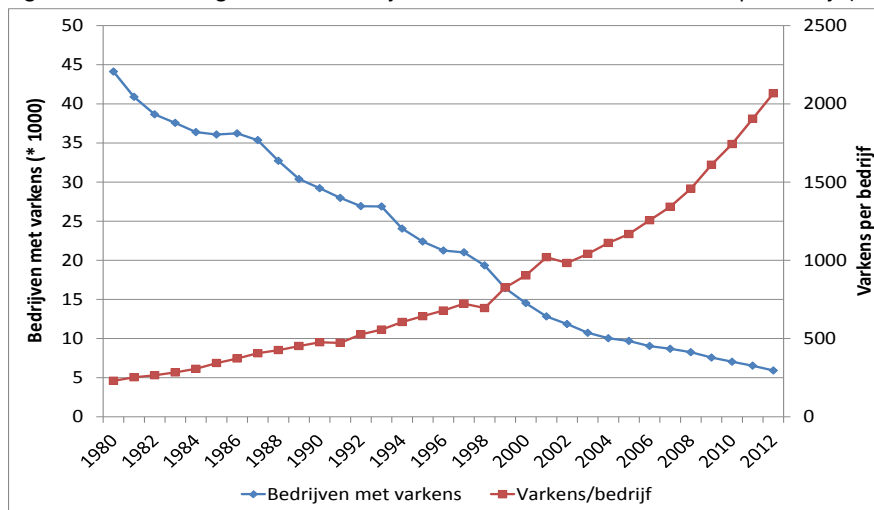
DEEL I - de aanleiding

De relatie tussen de Noord-Brabantse varkenshouderijsector en de belanghebbenden

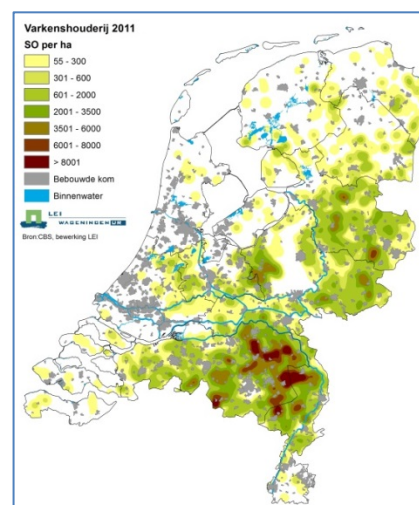
In Nederland worden ongeveer 12.000.000 varkens gehouden (in 2013). Dit aantal is al jaren stabiel omdat er een plafond is aan het aantal varkens dat gehouden mag worden in Nederland (de zogenoemde 'dierenrechten'). Wat wel sterkert verandert is het aantal varkenshouderijbedrijven. In 2011 tellen we ongeveer 6.500 varkenshouderijbedrijven in Nederland terwijl dit er nog ruim 44.000 waren in 1980 (CBS, 2013). Figuur 1 illustreert de trend van opschaling die de varkenshouderijsector karakteriseert. Figuur 2 geeft weer dat de meeste bedrijven zich in Noord-Brabant, Noord-Limburg en Gelderland bevinden. Dit zijn zogenoemde 'voedingsarme' zandgronden waar akkerbouw en melkveehouderij niet goed gedijen.

In dit deel van het rapport schetsen we in hoeverre geïnterviewden ervaren dat de lokale gemeenschap en de stedelijke burger de varkenshouderijsector waarderen (anno 2013). Uitspraken die gingen over maatschappelijke waardering zijn geselecteerd. Uit een initiële clustering kwam de opdeling lokaal en landelijk naar voren. Vervolgens zijn specifieke thema's geïdentificeerd die geclusterd staan weergegeven in de verschillende tekstboxen (van meest genoemd naar minder genoemd).

Figuur 1: Ontwikkeling van aantal bedrijven met varkens en aantal varkens per bedrijf (CBS, 2013)

Figuur 2: Standaard opbrengst varkenshouderij per ha 2011 (LEI, 2013)

Lokaal

De geïnterviewden schetsen een beeld van de lokale gemeenschap in Noord-Brabant die fel ageert tegen de varkenshouderijsector. Zo geeft men aan dat de relatie tussen de varkenshouders en omwonenden in de jaren 60 goed was. Vervolgens kwamen met name 'nieuwe bewoners van het buitengebied' in weerstand tegen varkenshouderijbedrijven. Vooral vanwege de overlast. Onderhand verzetten burens en omwonenden in de omgeving zich vaak tegen uitbreidingsplannen van varkenshouderijbedrijven. Zelfs ex-varkenshouders komen in weerstand wanneer omliggende bedrijven willen uitbreiden. Een geïnterviewde stelt dat de 'sociale code' van het *aanvaarden* van de varkenshouderijsector in Noord-Brabant is doorbroken.

Veel geïnterviewden vragen zich af hoe het zover heeft kunnen komen dat de lokale gemeenschap zo veel wantrouwen heeft tegenover de varkenshouderijsector. Veel geïnterviewden verwijzen naar de risico's voor de

“De leefbaarheid op het platteland is een van de grotere thema's in Noord-Brabant.”

“Vroeger leefde de boer en de burger samen in het dorp. Er was toen geen issue. Op een bepaald moment is daar een blokkade ontstaan. Ik ben zelf nog op zoek naar: hoe is dat gebeurd? En waarom zijn boeren in hun schulp gekropen?”

“De sector moet erkennen dat de maat mede wordt bepaald door de omgeving. Als je burens van je vervreemden heb je een probleem. En in Nederland hebben we een concurrentie van functies in het buitengebied.”

“Hoe komt het dat burgers, die vroeger zelf boer waren, zo fanatiek zijn ten aanzien van hun bedrijfsburens? Hoe kan zo iets nu zijn ontstaan?”

“Het grootste taboe dat is doorbroken is de sociale code om te zwijgen over de overlast die je hebt van je boerenburens. Jarenlang waren het de menschen die naar het buitengebied waren verhuisd die bezwaar maakten. Nu zie ik dat bewoners die al jarenlang in het buitengebied wonen zeggen: 'Ik ben het beu! Dit klopt niet en ik heb er last van!' Dat is mij echt opgevallen.”

“In Noord-Brabant krijgt de sector het niet meer gedraaid met die burger. De maatschappelijke acceptatie van de sector staat of valt met het bereiken van een soort consensus in het buitengebied.”

“Boeren vertellen dat vriendinnetjes niet meer komen op verjaardagsfeestjes van hun kinderen omdat ze niet mogen van de ouders (gezondheid). Dan ben je op het bot gekomen.”

“De weerstand heeft te maken met de bedreiging van de volksgezondheid. Dat is een kernbegrip. De Q-koorts heeft er enorm ingehakt in Noord-Brabant.”

volksgezondheid die de veehouderij met zich meebrengt. Deze dreiging zal gezorgd hebben voor escalatie van achterdocht.

“Er zijn mensen die nooit meer genezen van de Q-koorts. Dat heeft een geweldige impact. De Q-koorts heeft een belangrijke rol gespeeld bij Megastallen Nee.”

“In hoeverre mogen agrariërs experimenteren als dit ten koste gaat van de gezondheid en het leefklimaat van de burger.”

Ook geven geïnterviewden aan dat overlast zoals stank, toename van het vrachtverkeer en vervuiling van het uitzicht bijdragen aan een negatieve waardering van de varkensveehouderijsector. Sommige geïnterviewden insinueren dat dergelijke lokale hinder in het verleden werden gebagatelliseerd door betrokkenen in de varkenshouderijsector en bij de lokale overheid. Er lijkt een kanteling gaande waarbij lokale overlast steeds meer wordt erkend als valide hinder.

“Er wordt geen rekening gehouden met hoe de burger de stank ervaart. Stank duidt intuïtief op gevaar. Wat betekent dat?”

“We moeten weten wat lokaal de showstoppers zijn. Misschien is geuroverlast belangrijker dan we dachten. Als dat het geval is moeten we sterker inzetten op het verminderen van geuroverlast.”

“Je komt in conflict als je zegt: ‘Ik hoor bij het platteland en ik wil een industriële uitstraling’.”

Een geïnterviewde geeft aan dat de varkenshouderij weinig nuttigs biedt aan de lokale gemeenschap. De combinatie van overlast en afwezigheid van toegevoegde waarde (op lokaal niveau) brengt de ‘licence to operate’ naar een minimum.

“Aan grote veehouders heb ik gevraagd, wat breng je de gemeenschap? Wat breng je naast stank en vervoer? Toen was het behoorlijk stil. Ik zeg tegen de varkenshouders en de VION: ‘Doe ook iets leuks voor de gemeenschap. Geef iets terug. Zorg ervoor dat de wethouder een leuk voorbeeld kan geven aan zijn B&W.’”

Landelijk

Naast de relatie tussen de varkenshouderijsector en de omwonenden is er ook gesproken over de relatie tussen de varkenshouderijsector en de stedelijke bewoners. De

“Eigenlijk is er geen sprake van maatschappelijk en/of landschappelijke inpassingen.”

“Vanwege allerlei overwegingen en met de beste bedoelingen hebben we de varkensbedrijven potdicht gemaakt. Niemand kan de dieren meer zien! En de koe houdt de sympathie van de burger omdat we de

geïnterviewden geven aan dat deze relatie ook ondermaats is. Ook al ondervinden stedelijke bewoners geen directe hinder van de varkenshouderijsector, de waardering van de varkenshouderijsector is laag. Een geïnterviewde merkt op dat de beelden die de burger waarneemt van de sector niet aansluiten bij de belevingswereld en waarde van de burger.

Verder is er een maatschappelijke trend gaande waarbij dierenwelzijn steeds belangrijker wordt beschouwd. Deze trend beïnvloedt de mate van waardering van de varkensveehouderij.

koe in de wei kunnen zien. Bij de varkens zie je alleen een geblindeerd gebouw. Dat er allerlei verhalen ontstaan over 'wat daarbinnen allemaal gebeurt' is niet zo verwonderlijk."

"Als ik een varkensstal in ga, dan moet ik een witte jas aan, een pet op en van die schoenohulsels aan. Ik begrijp waarom we deze maatregelen nemen. En ik begrijp waarom we liever geen contact hebben tussen varkens en mensen. Maar deze situatie helpt niet voor het imago van de sector. Want witte pakken betekent voor de meeste mensen de hoogste alarmfase. Code rood. En als je dan als burger ook iets hoort over het thema antibiotica, dan ontstaan er vanzelf verhalen."

"Dierrechten en mensenrechten komen steeds meer op hetzelfde niveau te staan."

"Vlees geeft een unheimisch gevoel omdat we een dier doden."

De bovenstaande citaten illustreren dat de maatschappelijke waardering voor - en het maatschappelijk vertrouwen in - de varkenshouderijsector laag is. Men spreekt van vertrouwen wanneer een persoon positieve en consistente verwachtingen heeft ten aanzien van een persoon, organisatie of object (Breeman, 2012). Wantrouwen is het tegenovergestelde van vertrouwen - men heeft negatieve verwachtingen. Vertrouwen en wantrouwen zijn altijd gericht (O'Neill, 2002) maar kunnen zowel betrekking hebben op iets specifiek (bijvoorbeeld een varkenshouder) als op iets abstracts (bijvoorbeeld de sector).

Wanneer we het lokale wantrouwen beschouwen, verwachten we dat deze in eerste instantie gericht is op de **stal** en op de **cowboy-varkenshouders**. Met 'cowboys' worden varkenshouders bedoeld die weinig oog hebben voor de omgeving en niet bij hun bedrijf wonen (zogenoemde satellietbedrijven). Verder laten studies zien dat in situaties waar lokale weerstand tegen varkenshouderijbedrijven zijn geëscaleerd (conflict) het wantrouwen zich ook richt op abstractere entiteiten zoals **de sector, de gemeente, de varkenshouders, de provincie en de overheid**. We verwachten dat het wantrouwen van de stedeling direct gericht is op abstracte entiteiten omdat deze niet in aanraking komen met de stal en varkenshouders.

In de volgende sectie (deel 2) presenteren we een verdiepende diagnose over de karakterisering van de Noord-Brabantse varkenshouderijsector die heeft bijgedragen aan de huidige situatie.

DEEL II - de diagnose

Een beschouwing op de Noord-Brabantse sector, varkenshouder, omwonende, het beleid en de techniek

Deel I van dit rapport illustreert dat de geïnterviewden ervaren dat de maatschappelijke waardering van de varkenshouderijsector, zowel in de lokale context als op landelijk niveau, laag is. Hoe heeft deze situatie kunnen ontstaan? Met deze vraag in het achterhoofd zijn alle interviews geanalyseerd en zijn de relevante stukken tekst geselecteerd. Deze teksten zijn vervolgens geclusterd in thema's. Via deze inductieve analyse kwamen de volgende thema's naar voren: de sector, de varkenshouder, de omwonende, het beleid en de techniek. Hieronder beschrijven we de beschouwingen van de geïnterviewden rond deze thema's in de context van de Noord-Brabantse varkenshouderijsector om een verdiepende diagnose te kunnen geven over de dynamiek die heeft bijgedragen aan de huidige situatie.

De sector

Veel geïnterviewden geven aan dat de varkenshouderijsector naar binnen gericht is en slecht interacteert/communiqueert met de buitenwereld. Organisatorische kenmerken, zoals een 'eigen onderwijskolom', versterken de geslotenheid van de sector.

Verder merken respondenten op dat het dominante wereldbeeld dat heerst in de sector gericht is op economische groei en efficiëntie. In de sector zijn er maar weinig personen die een ander geluid ventileren.

“Als sector communiceren wij slecht.”

“De geslotenheid van de sector is mij opgevallen. Ik noem het de cocon. Je kunt vanaf je wieg, via de hele onderwijskolom, tot en met de universiteit aan toe, continu in de agrarische kring doorbrengen als je dat wilt.”

“In het agrarisch onderwijs moeten ze aandacht besteden aan Public Affairs. Af en toe moet je verkopen wat je doet. Dat is in het verleden niet gebeurd. Er zijn bijvoorbeeld tijden geweest dat de landbouw ten opzichte van de industrie vooroefde met milieumaatregelen. De burger had echter het beeld dat de boer helemaal niets deed aan maatregelen.”

“De sector is groot geworden in de OVO-tijd. In die tijd waren het volgersmodel, het productiviteitsdenken en technische oplossingen dominant. Men innoveerde niet continu maar optimaliseerde bestaande productiesystemen. Economisch rendement werd gerealiseerd door meer eenheden bij elkaar te zetten. Zo ontstonden er schaa sprongen. Niemand stelde vragen want iedereen was blij.

Een dergelijke gesloten configuratie (voor verdere uitleg zie de tekst onder aan deel 2) kan ervoor zorgen dat kritische geluiden over de huidige gang van zaken (zoals antibioticagebruik) te weinig geadresseerd wordt waardoor kwesties kunnen escaleren.

Daarnaast uitten geïnterviewden dat er niet een actor of institutie is aan te wijzen die 'het voor het zeggen heeft' in de varkenshouderij-sector. Dit maakt het moeilijk om een georganiseerde collectieve beweging naar een meer sociaal gewaardeerde bedrijfsvoering in gang te zetten.

De varkenshouder

Een geïnterviewde illustreert dat varkenshouders in het verleden te weinig rekening hielden met de gevolgen van hun bedrijf voor de omwonenden.

Geïnterviewden schetsen een beeld van varkenshouders die vastzitten in een businessmodel dat gericht is op efficiëntie en kostenreductie. Daarnaast kenmerkt de bedrijfsvoering zich met hoge in- en uitstapkosten. Deze eigenschappen maken het

Echter, de marges werden minder en de externe werd groter. Opeens waren zaken als luchtwassers nodig. Nu is het lastig een ander pad in te slaan. Om een zoektocht naar een ander waardemodel te faciliteren (organiseren). Men vindt het lastig omdat men het niet is gewend en er niet op is ingericht.”

“Antibiotica is in het verleden niet herkend en erkend door de sector. Antibiotica werden niet als probleem maar als dagelijkse gang van zaken beschouwd. Het is erin gesloten omdat het kon. Vervolgens loopt het uit de hand: tot diep rood aan toe.”

“We zouden iemand of een organisatie in de sector moeten hebben die erbovenop zit. Zo een rol missen we in de sector.”

“Soms is de relatie tussen de ondernemer en de burens moeizaam. Dit komt omdat je je bedrijf ontwikkelt op jouw manier en daarbij hou je onvoldoende rekening met inpassing van het bedrijf en hoe de omwonenden het bedrijf ervaren. Een ambtenaar zei eens passend: 'Mensen ruiken wat ze zien en horen wat ze zien.' Als varkenshouderij moeten we rekening houden met de inpassing van de bedrijven. We moeten als sector kritisch kijken of op alle plekken grote bedrijven passend zijn. Of het kan. Of de maatschappij dat gaat accepteren.”

“Varkenshouders concurreren alleen maar op prijs. Dat werkt schaalvergroting in de hand.”

“Varkensboeren hebben in het verleden de kostenkaart getrokken. Ze zeiden: 'We produceren meer zodat we dat voor lagere kosten kunnen doen.' Ik geloof niet dat ze het daarmee gaan redden op de lange termijn.”

lastig om nieuwe paden te bewandelen (met andere woorden: te experimenteren met nieuwe businessmodellen). Dergelijke mechanismen staan beschreven in de theorie over 'pad-afhankelijkheid'. Pad-afhankelijkheid betekent dat keuzemogelijkheden worden beperkt door keuzes die in het verleden zijn gemaakt. Pad-afhankelijkheid is een belangrijke barrière bij innovaties.

Niet alleen externe factoren beletten de varkenshouders in beweging te komen. Geïnterviewden benoemen eigenschappen die volgens hen vaak voorkomen bij varkenshouders die ondernemend gedrag in de weg staan, zoals traditioneel, klagend en conflictmijdend.

Tijdens een bijeenkomst merkt een aanwezige op dat varkenshouders authentiek zijn en vertrouwenwekkend. De spreker stelt dat deze eigenschappen meer benut zouden moeten worden om via deze weg de relatie met de stedelijke burger en de omwonende te

“Hoe kan een varkenshouderij überhaupt nog functioneren op een marge van 2 cent per kilo? Daar word ik helemaal koud van.”

“Ondernemers stippelen een bepaalde koers uit voor hun bedrijf. Die koers kun je niet zomaar omgooien. Daar is onder andere de financiële ruimte niet voor.”

“Elke keer hoor je hetzelfde verhaal van een ondernemer: 'Ik kan niet inzetten op een nicheproduct want dan moet ik voldoen aan al die eisen en dat kan ik niet betaald krijgen.'”

“Veel ondernemers denken redelijk traditioneel. Zij willen op dezelfde manier produceren als een boer in Oost-Europa.”

“Het algemene beeld van de varkenssector is dat men klaagt en altijd in de problemen zit. Ik zeg altijd: 'Klagers zijn geen winnaars en winnaars zijn geen klagers.'”

“Je hoort verhalen over een paar varkenshouders die hun luchtwassers uitzetten om zo energie te sparen. Dan vraag ik aan de varkenshouders: 'Spreken jullie elkaar daarop aan?'”

“Dan hebben we afspraken gemaakt met de sector en dan is de deadline daar en dan heeft bijvoorbeeld 25% van de varkenshouders zich niet gehouden aan die afspraken. Dan wil je optreden en dan roept de hele landbouw, inclusief de 75% van de varkenshouders die zich wel aan de regels hebben gehouden: 'Handen af!'”

“Boeren zijn authentiek. In potentie kunnen ze vertrouwenwekkend zijn. Ze zijn namelijk echt: nee is nee en ja is ja. Maar ze zitten in een moeilijke positie waardoor ze hulp nodig hebben om die authenticiteit te laten zien.”

“We richtten ons te veel op varkens houden in plaats van vlees produceren. Daardoor vergeten we het

verbeteren. De huidige sociale positie en de afwezige ervaring van de varkenshouders beletten hen om hier actief op in te zetten.

Voortbordurend op de sociale positie van varkenshouders: meerdere geïnterviewden benoemen deze als zorgwekkend. Men beschrijft voorbeelden waarbij varkenshouders worden buitengesloten. Meerdere keren komt het voorbeeld van de kinderfeestjes voorbij - waarbij vanwege verwachte gezondheidsrisico's ouders de kinderen mijden bij een partijtje bij het gezin van de varkenshouderij.

Geïnterviewden uitten dat er kantelingen gaande zijn en dat varkenshouderijsector-configuraties zich aan het openen zijn. Dit onderwerp komt uitgebreid aan bod in deel

verhaal rond het product te vertellen.”

“Vaak gebruiken boeren rationele argumenten. Terwijl de kwesties vaak gaan over emotie. Zolang je zakelijk blijft op emotionele argumenten, dan komt je er niet uit.”

“Volgens mij durven niet alle varkenshouders te zeggen dat ze varkenshouders zijn. De trots mist nu. Er zit een beetje een gevoel van schaamte. Men blijft nu in de luwte.”

“De intensieve veehouderij is in een sociaal isolement terechtgekomen. Men zegt dan dat varkenshouders rationele wezens zijn met een harde huid. Maar ondertussen is het toch ontzettend vervelend als vriendjes van je kinderen niet meer bij jou thuis mogen spelen omdat je een varkenshouderijbedrijf hebt. Ouders zeggen dat het niet meer veilig is. En je hoort verhalen over dorpen waar carnavalsverenigingen niet meer bij elkaar komen. Dat soort dingen gebeuren in het zuiden.”

“We hebben nu te weinig bedrijfsopvolgers. Als de conflicten in het buitengebied zo doorgaan, wie wil er dan nog varkensboer worden? Want er staat hier een gigantisch kapitaal aan stallen, slachterijen enzovoort dat anders verdampt.”

“Ik ben het niet eens met een boer maar ik snap hem ook wel. Zolang we vlees eten zijn er boeren. Als je dat bedenkt dan krijgen de boeren wel veel gezeik over zich heen. Terwijl de meeste burgers vlees eten. Ik voel wel empathie voor die varkenshouder, puur omdat ik zie dat ze veel te verduren krijgen. Het ligt ook aan mensen die vlees kopen. En die blijven nu buiten schot.”

“Boeren vertellen dat vriendinnetjes niet meer komen op verjaardagsfeestjes van hun kinderen omdat ze niet mogen van de ouders (gezondheid). Dan ben je op het bot gekomen.”

“Sommige varkenshouders zijn aan het omdenken. Maar ze bewegen niet mee want ze zien door de bomen het bos niet meer. Sommige individuele boeren durven stappen te nemen. Dit zijn de innovators. Daarnaast heb je afhakers en de grote grijze massa. Die grote grijze massa moet je op gang

3 van dit rapport.

De omwonende

De meeste personen uitten bezwaar op het moment dat veranderingen dichtbij komen (met andere woorden: zichtbaar worden) en impact hebben op hun (dagelijks) leven. Voortbordurend op deze observatie beschrijft Collingridge (1980) dat het lastig is om 'het juiste moment te vinden' om potentiële belanghebbende te betrekken. Als je burens vroeg betrekt bij uitbreidingsplannen, kunnen suggesties van burens makkelijker meegenomen worden omdat de plannen nog niet vastomlijnd zijn. Er is daarentegen een grote kans dat de betrokkenheid van de burens laag is omdat de verandering ver van hun bed staat ('het zal mijn tijd wel duren'). Als je burens later bij plannen betrekt, zal hun betrokkenheid hoger zijn omdat je met een concreet plan komt. Echter, uitgewerkte plannen kun je moeilijker aanpassen waardoor het lastiger wordt om suggesties van burens mee te nemen.

De overheid

Geïnterviewden geven aan dat ze weinig betrokkenheid ondervinden van de landelijke overheid met betrekking tot de problematiek van de varkenshouderijsector in Noord-

krijgen om een echte beweging voor elkaar te krijgen.”

“De nieuwe generatie boeren snapt het. Je moet geen overlast veroorzaken en je moet continu met je buurtbewoners in gesprek blijven.”

“De opstand is begonnen toen burgers geconfronteerd werden met vergunningen voor megastallen. Het begint pas te leven op het moment dat de gemeente een vergunning voor een megastal verleent.”

“In 2005 was in ons dorp een voorlichtingsavond over de reconstructie. Toen dacht ik: ‘Dat is niet zo gek.’ Het plan zag er mooi uit. Twee jaar later stond er in de lokale krant dat ze 800 eiken gingen kappen. Men wilde vanwege het LOG alle plattelandswegen breder maken en daarvoor moesten de bomen weg. Toen zijn we met mensen bij elkaar gaan zitten. En hebben we een initiatief opgericht.”

“In Den Haag weet men schrikbarend weinig van wat er op het platteland gebeurt.”

“De Q-koorts heeft er enorm ingehakt in Noord-Brabant. En de overheid heeft daarbij laten zien dat men

Brabant.

niet in staat is om zo'n probleem te tackelen. Jaren laat men het voortsukkelen ..."

Daarnaast uitten geïnterviewden dat er in het verleden te weinig is 'doorgepakt' door de overheid (en de varkenshouderijsector) waardoor kwesties niet daadkrachtig zijn opgepakt en doorsluimerden. Een voorbeeld hiervan is het 'streekplan' uit 1992.

"Als het Streekplan van 1992 strikt genoeg was geweest dan waren de problemen aan de randzones van de natuurgebieden en de dorpen niet zo groot geweest. In de uitwerking heeft het Streekplan van 1992, waarin een beperking van de uitbreiding van varkensbedrijven was opgenomen, niks betekend. De uitbreidingen gingen gewoon door omdat de provincie het allemaal goedkeurde. Er was toen een soort algemene norm dat elk bedrijf met 20% kon uitbreiden. In elk bestemmingsplan zat die uitbreidingsruimte. Ook dicht bij die natuurgebieden. Vandaar dat men na al die jaren met de reconstructie is gekomen. Want het is uit de hand gelopen aan de rand van die natuurgebieden, en dus moesten de bedrijven dan maar worden verplaatst. En uitbreiding kan in deze tijd nog. Op basis van oude rechten."

Verder vertelde een aantal geïnterviewden dat ze vinden dat de overheid te weinig duidelijkheid geeft over haar visie en haar voorwaarden voor de varkenshouderijsector.

"Er is onvoldoende een beleidskader van bovenaf. En op lokaal niveau zeggen ze: 'We hebben afspraken gemaakt en die moeten we nakomen anders kost het ons geld.'"

"Er is behoefte aan een toekomstvisie. Ik roep de overheid op om eens eerlijk te zeggen wat ze wil. Niet A zeggen omdat je B wil. De overheid moet zich tonen als een betrouwbare partner. Ik vergelijk de situatie in de varkenssector met de hypotheekrenteaftrek. Mensen investeren niet meer omdat er grote onzekerheid is over de toekomst. Het is beter als de overheid duidelijk aangeeft wat ze willen en daar consistent in zijn. Iedereen begrijpt dat een ondernemer niet kan investeren als de overheid bijvoorbeeld vandaag zegt dat we houten kozijnen moeten hebben en morgen dat het kunststofkozijnen moeten zijn. Kortom, het is nu te onzeker."

"Als de overheid maar duidelijk met de sector een stipje aan de horizon zet, dan kun je daar vervolgens met elkaar naartoe werken."

Ook beschrijft een geïnterviewde een situatie waarbij omwonenden zo weinig vertrouwen

"Hoe kunnen we het zo uit de hand hebben laten lopen dat de gemeentelijke organisatie van van alles

hebben in de varkenshouderijsector en de overheid dat er complottheorieën ontstaan.

en nog wat wordt beticht? Zo insinueren sommigen dat we 'een pact sluiten met de agrariërs, de Rabobank, VION en ZLTO,' en dat we het leven van mensen zuur maken. Hoe heeft het kunnen gebeuren dat de voelsprietten niet hebben gewerkt en dat we hebben gemist dat het zo uit de hand is gelopen?"

De techniek

Uit de gesprekken met de geïnterviewden ontstaat een beeld waarbij de sector frequent naar technische oplossingen heeft gegrepen om specifieke problemen te ondervangen. Deze techniekstrategie heeft een aantal negatieve neveneffecten met zich meegebracht (zie het mechanisme pad-afhankelijkheid dat hierboven is beschreven). Ten tweede zijn problemen in isolatie bekeken, in plaats van een integrale scope te hanteren, waardoor oplossingen soms nieuwe problemen veroorzaakten.

"De sector grijpt steeds naar technische oplossingen. Men heeft moeite met grote stallen en wij reageren daarop door bomen eromheen te plaatsen. Men heeft last van de uitstoot van de stallen en wij proberen dat op te lossen door luchtwassers te installeren. Dit werkt onvoldoende. Cees Veerman zei al: 'Jullie proberen met techniek de emotionele bezwaren van de consument op te lossen. Dat werkt niet op die manier.' We moeten emotie met emotie oplossen in plaats van emotie met techniek. Het spotje van FrieslandCampina is een goed voorbeeld. Zo'n beeld doet iets met je."

"Vanwege allerlei overwegingen en met de beste bedoelingen hebben we de varkensbedrijven potdicht gemaakt. Niemand kan de dieren meer zien! En de koe houdt de sympathie van de burger omdat we de koe in de wei kunnen zien. Bij de varkens zie ik alleen een geblindeerd gebouw. Dat er allerlei verhalen ontstaan bij de burgers over 'wat daarbinnen allemaal gebeurt' is niet zo verwonderlijk."

Een voorbeeld van de hierboven genoemde dynamiek is het gebruik van luchtwassers.

"De milieudruk moest afnemen. Tot nu toe was het idee: 'We bouwen emissiearme stallen met luchtwassers erop en dan komt het allemaal wel goed.' Maar dat is te simpel gedacht."

"Luchtwassers hebben ons niet geholpen want daardoor gingen we stallen van 1980 bouwen. Zo groot mogelijk om zo weinig mogelijk luchtwassers te hoeven bouwen om de kosten te drukken. Die grote stallen zorgen echter weer voor meer stank."

Een tweede voorbeeld van de hierboven genoemde dynamiek is de uitrol van de

"Ik heb me enorm geërgerd aan de uitrol van de uitloopbox. Het is zo'n beperkt

uitloopbox.

groepshuisvestingsstalsysteem! Eigenlijk is het gewoon hetzelfde als wat we gewend zijn: een traditionele box en daar plakken we dan maar wat bij. Tot mijn verbazing is de uitloopbox het gangbare stalsysteem geworden. Financieel komt de uitloopbox eigenlijk helemaal niet uit en de dieren blijven binnen zitten. De hele periferie adviseerde het uitloopboxsysteem. Men dacht dat we daarmee wegkwamen. Je ziet echter dat de maatschappelijke beweging een andere kant opgaat. De burger heeft een heel ander beeld bij groepshuisvesting dan een uitloopbox."

"Uiteindelijk heeft de uitrol van de uitloopbox de hele sector op achterstand gezet. Een vergelijkbare dynamiek zie je bij de luchtwassers. Men denkt: 'We plakken er gewoon een luchtwasser tegenaan en daarmee lossen we het probleem op.' Maar het is geen echte innovatie. Een echte innovatie is zodanig vernieuwend dat je leidend wordt en je eigen toekomst bepaalt."

Uit de bovenstaande citaten destilleren we vier dominante karakteriseringen van de varkenshouderijsector die hebben bijgedragen aan de huidige situatie. Ter verificatie zijn de onderstaande karakteriseringen voorgelegd aan tien insiders uit de varkenshouderijsector. Zij gaven aan deze duiding te herkennen. Deze vier karakteriseringen zijn:

- 1) Een traditie van knelpunten in isolatie oplossen
 - Problemen worden niet integraal benaderd waardoor technische oplossingen worden aangedragen die een deel van de bezwaren ondervangen maar ook negatieve bijeffecten met zich mee kunnen brengen (bijvoorbeeld de luchtwassers en de uitloopbox).
- 2) Continu werken aan een efficiëntere en kosteneffectievere sector
 - De varkenshouderijsector is een geoliede machine die niet flexibel is. De afhankelijkheid tussen de specifieke onderdelen is hoog waardoor het moeilijk is om praktijken aan te passen en in te spelen op nieuwe behoeften. Deze strategie heeft, in combinatie met meer aanbod dan vraag, bijgedragen aan een situatie van minimale winstmarges. Zodoende is er minimaal kapitaal beschikbaar om te investeren in innovatie en experimenteren.
- 3) Naar binnen gericht en zwijgzaam
 - Varkenshouders en andere actoren in de varkenshouderijsector zijn intern gericht en delen vaak dezelfde opvattingen en waarden. Zodoende is er weinig diversiteit in de varkenshouderijsector waardoor signalen van buitenstaanders onvoldoende worden opgepikt en in sommige situaties zelfs niet serieus worden genomen. Daarnaast typeren veel varkenshouders zich als zwijgzaam. Op individueel niveau heeft deze zwijgzaamheid varkenshouders geen windeieren gelegd. Geïnterviewden schetsen dat varkenshouders voordeel ondervinden als

ze dierenziekten niet melden. Een tweede voorbeeld is dat in het verleden zwijgende varkenshouders, die jaar op jaar mondjesmaat uitbreiden, onder de radar bleven van de lokale gemeenschap en zodoende met minimale toezicht konden uitbreiden.

- 4) Het missen van een collectieve aanjager met wenkend perspectief
 - o Tijdens interviews stelden we de vraag 'wie heeft het voor het zeggen in de varkenshouderijsector?' Meestal bleef een antwoord op deze vraag uit. Er is niet een collectieve entiteit die de regie heeft over de sector. Daarnaast is een trend gaande waarbij collectieve agrarische organisaties een kleinere rol op zich nemen (bijvoorbeeld ZLTO) of zelfs verdwijnen (Productschap Vlees, Vee en Eieren).

Wanneer we de bovenstaande analyse relateren aan diverse sociaalwetenschappelijke studies, dan stuiten we op twee concepten die een mechanisme beschrijven die vergelijkingen vertonen met de situatie in de varkenshouderijsector. Deze twee concepten zijn *ongetemd vraagstuk* (wicked problems (Rittel and Webber, 1973)) en *fixaties in configuraties* (Termeer, 1993).

Ongetemde vraagstukken zijn persistent en niet eenduidig, waardoor ze niet te definiëren zijn. Daarnaast zijn ze niet simpelweg op te lossen en veranderen ze continu. Een ongetemd vraagstuk is uniek, waardoor beperkt gevaren kan worden op eerdere ervaringen. De bovenstaande typering betekent niet dat je machteloos bent tegenover ongetemde vraagstukken. Het vraagt echter een andere aanpak dan het oplossen van gestructureerde problemen. In de literatuur suggereert men dat je in dergelijke situaties beter kan werken aan suboptimale oplossingen (clumsy solutions) die breed geaccepteerd zijn (Hartmann, 2012).

Fixaties in configuraties kunnen ontstaan wanneer mensen niet langer willen of kunnen reflecteren op de eigen frames. In een dergelijke situatie staan mensen onvoldoende open voor alternatieve denkwijze maar zoeken vooral naar bevestiging van hun beelden over 'hoe het zit' (inhoudelijk), 'wie te vertrouwen is' (relationeel) en 'hoe het hoort' (procedureel). Wanneer mensen vooral praten met gelijkgestemden kan het mechanisme optreden dat de interne homogeniteit toeneemt, de buitengrenzen verhardend en andere waarden, betekenissen en relaties worden buitengesloten. Gelukkig zijn mensen veelal betrokken in meerdere configuraties. Dat betekent dat ze bijvoorbeeld als betrokkene bij de plaatselijke ondernemersconfiguratie heel anders over de varkenshouderij kunnen praten dan als betrokkene bij de buurtconfiguratie. Het feit dat mensen betrokken zijn bij meerdere configuraties en dat er interacties plaatsvinden tussen configuraties is een belangrijke bron voor dynamiek en zorgt ervoor dat fixaties worden doorbroken (Termeer, 1993).

DEEL III - de toekomst

De transitie in de Noord-Brabantse en landelijke varkenshouderijsector

Deel I en deel II van dit rapport schetsen een pessimistisch beeld met betrekking tot de ervaren maatschappelijke waardering van de varkenshouderijsector en de huidige typering van de varkenshouderijsector. Geïnterviewden uitten ook veel positieve ontwikkelingen; zo ging een deel van de gesprekken over kantelingen, herijkingen en doorbroken taboes. En men vertelde over initiatieven die ambiëren een transitie te bewerkstelligen in de varkenshouderij. Ook opperden geïnterviewden voorstellen om de huidige situatie te verbeteren. In dit deel van het rapport richtten we ons op deze transitie in de varkenshouderijsector. Door stukken tekst te selecteren en te clusteren die gaan over de kantelingen, de toekomst, lopende initiatieven en voorstellen voor de varkenshouderijsector ontstaat het onderstaande beeld.

Kanteling varkenshouderijsector

Tijdens de interviews wordt vaak aangegeven dat de Noord-Brabantse varkenshouderijsector zich heroriënteert. Deze beweging wordt door de geïnterviewden omarmd omdat doorgaan op de oude voet als onwenselijk wordt beschouwd.

“Je ziet een verschuiving.”

“Ik heb met allerlei personen van binnen de sector en daarbuiten gesproken en er was niemand die zei: ‘Zoals we het nu doen, zo moeten we het blijven doen.’ Helemaal niemand.”

“Het is een beweging richting verduurzaming die niet meer om te keren is.”

“Het is geen gelopen race. Maar er is geen alternatief meer.”

“Groei, qua omvang, zit er niet meer in voor de varkenshouderijsector.”

“Kwaliteit is de toekomst! Ik denk dat de Chinezen over 10 tot 15 jaar veel beter de bulkproductie kunnen doen. Dus we moeten ons echt gaan onderscheiden. Het is mooi om te zien dat er ondernemers zijn die daarin kansen zien.”

“Varkensboeren hebben in het verleden de kostenkaart getrokken. Ze zeiden: ‘We produceren meer zodat we dat voor lagere kosten kunnen doen.’ Ik geloof niet dat ze het daarmee gaan redden op de

Sommige geïnterviewden hebben lage verwachtingen ten aanzien van de uitgesproken heroriëntatie van de varkenshouderijsector. Ze funderen deze gedachte op de ervaringen dat de varkenshouderijsector in het verleden ook niet in staat is geweest om complexe problemen op te lossen.

Veranderingen gaan niet zonder slag of stoot. Een belemmering die geïnterviewden aangeven, is dat koplopers initieel niet worden beloond voor hun inzet (en lef) door collega-varkenshouders. Innovatiewetenschappen beschrijven dat gevestigde partijen zich vaak verzetten tegen heroriëntaties omdat veranderingen in de status quo een negatieve impact kunnen hebben op hun status en werkwijze.

Ondanks de hindernissen met betrekking tot heroriëntatie geven vele geïnterviewden aan dat recent taboes in de configuratie van de varkenshouderijsector zijn doorbroken. De configuratietheorie beschrijft dat fixaties in configuraties openbreken op het moment dat taboes bespreekbaar worden.

Niet alleen taboes zijn doorbroken maar ook bepaalde gewoontes. Zo zeggen geïnter-

lange termijn. Je voelt de maatschappelijke druk. Linksom of rechtsom moet je wat doen.”

“Niet zolang geleden waren we op kasteel in Utrecht. Vertegenwoordigers van de varkenshouderijsector zaten daar samen met NGO’s. Ik dacht: ‘We zitten hier nogmaals.’ Er waren goede onderzoekers aanwezig die aangaven dat mensen de ondernemerschap van boeren waarderen. Ondertussen is de boosheid en frustratie weer weggemasseed.”

“Er is een mentaal conflict gaande tussen het traditionele productiedenken en het kwaliteitsdenken. Die conflictlijn is elke keer terug te voeren naar de basale vraag: betekent groei groter worden of inzetten op kwaliteit? Traditioneel is er veel minder geredeneerd vanuit de kans om je als niche te profileren, om op kwaliteit in te zetten.”

“Toen de Hoeve begon met verdoofd castreren zei iedereen: ‘Waar zijn jullie nu mee bezig?’ Sterker nog, het werd gewoon afgekraakt door de VION’s en dergelijke. Maar op een gegeven moment zie je dat ze allemaal omgaan.”

“Er zijn geen taboes maar wrijvingen. Wel kan het moeilijk zijn om over dingen te praten. Of je wilt niet omdat het nadelig voor je is. Maar echte taboes zijn er niet.”

“Ondernemers spreken elkaar nu meer aan als een collega niet voldoet aan de eisen. Het is onhoudbaar

viewden dat de traditie van 'de hand boven het hoofd houden' lijkt te kantelen.

geworden. Ondernemers beginnen het als oneerlijk te ervaren dat een ander de kantjes er vanaf loopt.”

“Men is scherper geworden. De Commissie Van Doorn geeft bijvoorbeeld aan, of je doet mee of je hoort er niet meer bij.”

“De sector moet eraan moeten wennen dat ze hun eigen boontjes moeten gaan doppen.”

“We moeten stoppen met het doorschuiven van verantwoordelijkheden”

Niet alleen varkenshouders doorbreken gewoontes. Ook op bestuurlijk vlak ontstaan nieuwe praktijken. Een geïnterviewde beschrijft dat de 3e 'veehouderijconferentie' koos voor een andere werkwijze.

“De conferentie is nu voor de 3e keer bijeen. Noord-Brabant heeft een besluitvormingstraditie waarbij van te voren verschillende partijen worden geconsulteerd. Vervolgens wordt een gedragen plan ontwikkeld welke wordt voorgelegd aan de Provinciale Staten. Bij het reconstructieplan (Cork 2000) ging dat heel soepeltjes - appeltje-eitje. Toen bestonden de burgerinitiatieven nog niet. De succesfactor van de conferentie in Cork was dat de Brabantse Milieufederatie en de ZLTO een deal hadden gesloten - de reconstructie. Bij de tweede conferentie ging het wringen. En bij de 3e conferentie wordt het anders ingestoken. Meer vanuit 'de democratie van de participatie'. Wat ik hiermee bedoel is dat men niet meer werkt vanuit het principe 'wat willen en wie hebben we daarvoor nodig'. Maar men werkt nu vanuit het principe 'wie moet erbij zijn? En laten we vervolgens hopen dat er wat uitkomt.' Ik ben benieuwd.”

Kantelingen bij instituties

Niet alleen de varkenshouderijsector is in beweging. Geïnterviewden geven aan dat zowel ZLTO als de overheid, de bank, de maatschappelijke organisaties en actiegroepen in beweging zijn.

“Op 19 maart 2010 was het grote Megastallen Nee-debat. Dit was het moment dat ook de belangenbehartiging veranderde. Vroeger zette ZLTO vooral in op een ruimere regelgeving zodat alle varkenshouders mee konden komen. Daardoor was er weinig druk richting de varkenshouders om te vernieuwen.”

Zo wil ZLTO varkenshouders ondersteunen in het verbeteren van hun relatie met de omgeving.

“Verschillende koepelorganisaties zijn aan het omdenken. Er is iets aan het kiemen. Zoals de ZLTO: de klassieke rol was een windscherm voor de boeren. Nu zijn ze hun achterban bewust aan het maken van 'de storm' die eraan komt.”

En de overheid wil dat het bedrijfsleven de richting van de onderzoeks- en innovatieagenda bepaalt.

“Tegenwoordig is het motto dat het bedrijfsleven in de lead is. Het bedrijfsleven heeft de agenda in handen en is de trekker. En de rijksoverheid faciliteert en ondersteunt dat.”

Net als ZLTO zet de bank ook in op het verbeteren van de relatie tussen varkenshouders en omwonenden.

“De Bank heeft ervoor gekozen om een faciliterende rol te spelen in de maatschappelijke discussie rond de varkenshouderij. De Bank faciliteert de dialoog tussen de ondernemer en de omwonende.”

“De Bank heeft een marktaandeel van 92%. Dan kun je je niet onttrekken. Je hebt een bepaalde verantwoordelijkheid.”

“De particuliere klant heeft net zoveel waarde voor de Bank als de veehouders.”

Een andere kanteling is dat maatschappelijke organisaties zich nu meer richten op het belang van de burger. In het verleden kwamen veel maatschappelijke organisaties vooral op voor de belangen van de natuur en het milieu.

“In het verleden heeft de milieubeweging te veel naar de plantjes en de natuur gekeken en te weinig ook naar de burgers.”

“De reconstructie heeft eraan bijgedragen dat de veehouderij en de natuur en milieuorganisaties meer met elkaar in gesprek zijn. Dat wil niet zeggen dat de burger daarmee gekend is. We kiezen ervoor meer in te zetten op burgerinitiatieven in plaats van gebiedsprocessen.”

Daarnaast ontstaan er burgerinitiatieven. Participanten van deze initiatieven bestuderen, met behulp van onder andere ICT, de huidige situatie. Daarnaast communiceren ze, onder andere via sociale media, met een breed publiek.

“Overall in het buitengebied ontstaan burgergroepen. Niet alleen in de Peel maar ook in andere delen van Noord-Brabant, Limburg en de Gelderland. Het burgerinitiatief en het verzet is best groot.”

“Ze betichten ons ervan dat we vanuit onze onderbuik reageren. Daarom willen we onze uitspraken baseren op goede gegevens die we vinden in onder andere onderzoeksrapporten. Die halen we bijvoorbeeld bij het LEI of Alterra.”

Interventies

Uit de interviews en de literatuuranalyse komt naar voren dat er momenteel op drie innovatiestrategieën wordt ingezet:

- Bottom-up via boeren met de burens
- Top-down via de Commissie Van Doorn
- Koplopers / niches via de UDV

Geïnterviewden omarmen de 'boeren met de burens'-aanpak. Men vraagt zich niet af *of* dit wel de juiste strategie is maar *hoe* de strategie het beste uitgevoerd kan worden.

Sprekend over de 'boeren met de burens'-aanpak verwijzen veel geïnterviewden naar de ervaringen in Huigevoort. De een ziet dit als een succesverhaal en de ander is kritisch.

Studies over interactief beleid tonen aan dat het in de wind slaan van kwesties die belanghebbenden inbrengen op jouw verzoek (ofwel non-participatie) schadelijker kan zijn voor een de relatie dan het niet in gesprek gaan met belanghebbenden (ofwel geen participatie).

"De nieuwe strategie van ZLTO is: als je het lokaal met elkaar eens kan worden, zowel boeren en burgers, dan is het goed. Eigenlijk een soort poldermodel op lokale schaal."

"Je kunt niet zomaar tegen de boer zeggen; ga jij maar even met je buur praten. Zo simpel is het niet. Het is een vak. Wie zit er wel bij? En wie niet? Je ziet daar wat leerervaringen komen."

"In Huigevoort spreken de boeren en burgers elkaar regelmatig zodat je afspraken kunt maken en de sfeer goed houdt. Het Huigevoort-model wil men ook in de rest van Noord-Brabant uitvoeren."

"Uiteindelijk moeten uitbreidingsplannen door de lokale mensen worden gefiatteerd. NGO's, burgers en boeren moeten er samen uitkomen aan de keukentafel. En dat wordt vervolgens gefiatteerd door de gemeenteraden en provinciale staten. Dat is een beetje het Huigevoort-model."

"En je hebt de stuurgroep 'lokale inpassing' van het Verbond van Den Bosch."

"Piet Machielsen heeft gedurfd om het probleem bij de kop te pakken. Een aanpak waarbij de gemeente duidelijk een nieuwe rol inneemt. Wat ze niet hebben gedaan is een paar miljoen verstoken om een saneringsslag door te voeren en vervolgens op de oude voet verder te gaan. Nee. Piet Machielsen ontwikkelt een instrumentarium om het proces transparant te maken."

"Na Huigevoort dacht ik 'Wacht eens even, wat ligt er nou daadwerkelijk op tafel?' Er wordt daar 2,6 miljoen euro gemeenschapsgeld geïnvesteerd om een boer te verplaatsen uit het buurtschap. Dan vraag ik me af: 2,6 miljoen euro, dat is een hoop geld. Als we dat bij ieder conflict tussen boeren en burgers in Noord-Brabant gaan doen dan gaat de maatschappelijke rekening behoorlijk oplopen."

"Er zijn veel initiatieven die gaan over het voeren van dialogen. ZLTO en de provincie Noord-Brabant en Limburg zetten erop in. Deze initiatieven zijn echter slecht met elkaar verbonden."

De Commissie Van Doorn zet in op de verduurzaming van de productie van Nederlands varkensvlees. Uit de Commissie Van Doorn vloeide het Verbond van Den Bosch: een initiatief dat het visiestuk 'Al het vlees duurzaam in 2020' omarmt en waar vele Retailorganisaties en sectororganisaties zich bij aan hebben gesloten.

De meeste geïnterviewden zijn positief over de visie van de Commissie Van Doorn en de activiteiten die daaruit voortvloeien. Wel vraagt een participant van de erfbetredersbijeenkomst zich af of 'de retail strategie' haalbaar is om de duurzaamheidsdoelen te bereiken. (In hoeverre is de retail probleemeigenaar? In hoeverre heeft de retail 'het voor het zeggen' in de varkenshouderijsector?). En een geïnterviewde merkt op dat varkenshouders koel reageren op het visiestuk van de Commissie Van Doorn

Verder zijn twee geïnterviewden kritisch over het Verbond van Den Bosch.

"Citaat uit rapportage Commissie Van Doorn: 'In het traject naar 'Al het vlees duurzaam in 2020' is een cruciale rol weggelegd voor de retail, zowel voor de supermarkt als de foodservice. Zij zijn de ketenpartij die als enige direct contact onderhoudt met de consument, de uiteindelijke koper van vleesproducten voortgekomen uit een zorgvuldige veehouderij."

"De Commissie Van Doorn werkt de vermindering van antibioticagebruik. Daar ben ik blij mee."

"Ik vind het een belangrijk rapport omdat Van Doorn zegt dat we moeten ophouden met het pampere van de sector en dat we als sector duidelijk moeten zijn over wat niet kan. Bijvoorbeeld free riders die zich niks aantrekken van mensen in hun omgeving en alleen maar denken aan maximale winst. En de manier waarop Van Doorn dat ook uitdraagt vind ik interessant."

"Men is scherper geworden. De Commissie Van Doorn geeft bijvoorbeeld aan: of je doet mee of je hoort er niet meer bij."

"De visie van de Commissie Van Doorn: iedereen in de groep omarmt dat stuk."

"De Commissie Van Doorn, daar was ik erg blij mee. De Commissie dacht reëel aan echte oplossingen."

"We moeten voorzichtig zijn met alleen naar de Jumbo en de AH kijken. Uiteindelijk is de Retail een handelshuis. Het is een moeizaam proces geweest om het beter leven kenmerk op te zetten."

"Je merkt dat varkenshouders gelaten reageren op het rapport van de Commissie Van Doorn. Ze denken: 'Weer een rapport.' En dan? Wat gaan we ermee doen?"

"De commissie Van Doorn werkt aan drie thema's: ketenaanpak, lokale inpassing en kringlopen. Op het thema kringlopen gebeurt er bijna niets. Wethouders zeggen achter gesloten deuren: 'Kringlopen is een romantisch geneuzel. Een geitenwollensokkenverhaal.' Aan lokale inpassing wordt wel gewerkt. Het blijft echter heel mager."

Ten derde investeert men in het programma Uitvoeringsagenda Duurzame Veehouderij in het ondersteunen van radicalere innovaties om zodoende een vernieuwingsimpuls te geven aan de sector.

Kortom, verschillende initiatieven lopen. Een geïnterviewde merkt echter op dat maar een klein deel van de varkenshouders actief deelneemt aan de 'kanteling' en de 'heroriëntatie' waar veel geïnterviewden over spreken.

Daarnaast geven diverse geïnterviewden aan dat het steeds 'dezelfde mensen' zijn die werken aan de vernieuwing in varkenshouderijsector. Het is de vraag of het verstandig is vernieuwing te realiseren met mensen die al decennia een relatie hebben met de varkenshouderijsector.

"Commissie Van Doorn is erop gericht op de sector boven water te houden."

"Uitvoeringsagenda Duurzame Veehouderij zet in op 2 sporen om de veehouderij te verduurzamen via vernieuwen. Ten eerste ondersteunen we innovatoren door ervoor te zorgen dat zij zich kunnen ontplooiën en ontwikkelen. Ten tweede werken we eraan dat wat de innovatoren ontwikkelen op een goede manier landt bij de bredere groep ondernemers. Dat betekent niet dat je eenvoudig die innovaties van die voorloper kan presenteren aan de grote groep want dat zijn gewoon weer een ander type veehouders."

"Er zijn ongeveer 200, laten we zeggen 300, varkenshouders die dergelijke initiatieven oppakken. Dit zijn de voorlopers. Maar dan heb je het ook echt gehad. De innovatieve varkenshouders zijn ook niet bang voor een dialoog of voor extra eisen. Want ze doen toch al extra. Echter, op een groep van 7.000 ga je dat niet redden met die 200."

"En de achterblijvers, tja ... die bereik je toch niet. Je kunt daar niks mee doen. Wat we wel doen is tegen de varkenshouders zeggen; spreken jullie je collega's wel aan als ze zich niet aan de regels houden?! Maar verder moeten ze het vooral zelf gaan doen."

"Vooral in het Noord-Brabantse zie ik steeds dezelfde personen. 'Het old-boys netwerk komt weer bij elkaar en maakt een documentje en duwt dat naar beneden.' Dat werkt niet. Je hebt de nieuwe spelers van morgen nodig."

Voorstel

Verder uitten geïnterviewden ideeën/voorstellen die een bijdrage kunnen leveren aan het doorbreken van de huidige situatie. Een strategie die vaak besproken werd was 'het houden van minder dieren' en 'sanering'.

Verder oppert een aantal geïnterviewden om een heldere visie voor de varkenshouderij-sector te ontwikkelen die aansluit bij het streefbeeld van de overheid.

“Ik wil graag een discussie de draagkracht van Noord-Brabant. Hoeveel dieren passen daarbij? En wat voor een manier van veehouden?”

“In ons gebied is er maar 1 oplossing en dat is minder dieren houden. Al het andere is pappen en nathouden.”

“Het is triest en hard. Steeds vaker lenen varkenshouders geld om hun bedrijven overeind te houden. Als je ziet uit de cijfers dat een groot deel van de bedrijven geen opvolging heeft en dat een deel van de bedrijven een marginaal bestaan hebben: dan komt er vanzelf een sanering aan. Dat kan koud of warm gaan. Koud geeft ongeluk en zorgt voor verpaupering van het landschap. Als je voor warme sanering kiest, dan is het de vraag: hoe organiseer je dat?”

“Het is een sta-in-de-weg van de vernieuwing als we niet aan sanering doen. Want een deel van de bedrijven is niet in staat om te investeren.”

“Volgens mij moeten we langs de lijn van de stoppers de blijvers helpen en ruimte geven om waardevolle initiatieven te ontwikkelen. Sommige varkenshouders moet je ondersteunen met de beëindiging van hun bedrijf.”

“Als de overheid maar duidelijk met de sector een stipje aan de horizon zet dan kun je daar vervolgens met elkaar naartoe werken.”

“Als je praat over een stip aan de horizon dan kom je automatisch uit bij de overheid.”

“Er is behoefte aan een toekomstvisie. Ik roep de overheid op om eens eerlijk te zeggen wat ze wil. Niet A zeggen omdat je B wilt. De overheid moet zich tonen als een betrouwbare partner. Ik vergelijk de situatie in de varkenssector met de hypotheekrenteaftrek. Mensen investeren niet meer omdat er grote onzekerheid is over de toekomst. Het is beter als de overheid duidelijk aangeeft wat ze willen en daar consistent in zijn. Iedereen begrijpt dat een ondernemer niet kan investeren als de overheid

bijvoorbeeld vandaag zegt dat we houten kozijnen moeten hebben en morgen dat het kunststofkozijnen moeten zijn. Kortom, het is nu te onzeker.”

“We moeten de problematiek leefbaarheid van het platteland verbinden aan de discussie van varkenssector. Anders krijg je alleen technische oplossingen.”

Ook wordt er voorgesteld door geïnterviewden om een productiewijze te ontwikkelen waar varkenshouders trotser op zijn.

“We moeten meer inzetten op de ontwikkeling van concepten waar partijen trots op zijn. Zoals het Beter Leven-kenmerk. Ik hoor boeren dan zeggen: ‘Wij maken sterretjes vlees voor AH!’ Die trots is ontzettend belangrijk om met zelfvertrouwen naar buiten te treden. Wat vervolgens weer helpt om de communicatie met de buitenwereld te verbeteren.”

“Waarom zetten we niet een AH-vlag bij een bedrijf dat een beter leven-boer is?”

Een geïnterviewde stelt voor om *collectief* de mestproblematiek aan te pakken.

“Als we nou allemaal een heffing betalen bij de afzet van mest en dat potje investeren in mestverwerking. Zo kunnen we samen het probleem oplossen en de mestverwerking op gang brengen. Een andere strategie is bewust koersen op minder dieren in Nederland. In dat geval zouden we met dat gespaarde potje geld dierenrechten uit de markt kunnen halen. Door consequent dierenrechten op te kopen kunnen we gecontroleerd naar een kleinere sector toe. Dat zal dan niet alleen voor varkens moeten gelden maar ook voor koeien, kippen en geiten. Want anders wordt het dweilen met de kraan open. Op die manier zouden we het mestdossier eindelijk kunnen sluiten.”

Een ander suggereert om het contact tussen varkens en mensen te herstellen om zo de resistentie op te bouwen.

“Mensen zouden meer in contact moeten komen met dieren omdat je op die manier antistoffen opbouwt.”

Het structureel monitoren van het functioneren van de varkenshouderijbedrijven is meerdere malen genoemd als mogelijke interventie. Het idee is dat monitoring kan bijdragen aan het opbouwen van vertrouwen tussen de varkenshouder en de omwonenden.

Daarnaast stelt een geïnterviewde voor om 'het zwijgen rond incidenten van dierenziekte' te doorbreken. Een compensatieovereenkomst, waarbij varkenshouders die melding maken van ziekte op hun bedrijf een vergoeding van hun schade krijgen, kan bijdragen aan het doorbreken van het zwijgen rond dierenziekte.

Ook geeft een geïnterviewde aan dat het wenselijk is als varkenshouders meerwaarde ondervinden van de 'heroriëntatie'.

"Het monitoren van de bedrijfsvoering, vooral op het gebied van gezondheid, geeft vertrouwen aan burgers."

"Als we integrale duurzame ontwikkeling willen, dan moeten we concreet maken wat dat is. En een instrumentarium ontwikkelen waarmee we duurzaamheid kunnen meten om dit vervolgens vast te leggen in systemen. Anders gebeurt er niks."

"Ik hoorde dat er een gadget is waarmee mensen kunnen zien of een luchtwasser aan staat of niet. Misschien moeten we zo iets wel verplicht gaan stellen. Negen van de 10 veehouders schieten me dood als ik zo iets zeg. Maar nu verpest een kleine minderheid het voor de rest. En er gaan ook onterechte verhalen rond over varkenshouders die hun luchtwassers zouden uitzetten."

"We moeten transparanter worden over dierenziekte. Als je open bent over infecties, dan kan je beter bestrijden. Dat geldt ook voor bijvoorbeeld SOA."

"We zouden een klokkenluidersregeling moeten hebben. Zodat er voor bedrijven die, ondanks het nette werken, geconfronteerd worden met een ziekte een vergoeding wordt gegeven voor de geleden schade. Dat zorgt ervoor dat veehouders eerder geneigd zijn een ziekte te melden. Nu wordt je beloond als je het onder de pet houdt."

"Op dit moment krijgen varkenshouders die meedoen aan het sterrenconcept de stijging in de kostprijs vergoed. Dat vind ik eigenlijk een gemiste kans. Varkenshouders zouden hiervoor eigenlijk een bonus moeten krijgen. Dan wordt de ondernemer pas echt beloond en worden dergelijke concepten ook waardevol voor de varkenshouder."

Een geïnterviewde noemt een trend waar de varkenshouderij op inhaakt: een toename van het respect voor vakmanschap. Daarnaast merkt een ander op dat in principe vaak de 1-op-1-relatie tussen consument en varkenshouder goed is. Deze beschouwingen bieden een wenkend perspectief voor de varkenshouderijsector.

“Er is een trend gaande waarbij men weer meer respect heeft voor vakmanschap.”

“Ik ervaar dat de 1-op-1-relatie tussen consument en veehouder eigenlijk altijd goed is. Hoewel, een deel van de consumenten wil niet geconfronteerd worden met de productie van vlees. Zij vertonen Strategic Ignorance.”

De bovenstaande citaten illustreren dat de interviewkandidaten onderkennen dat de huidige situatie in de varkenshouderijsector onwenselijk is en dat er een hoge urgentie is om te veranderen. Zo uitten ze de behoefte om de varkenshouderijsector te transformeren. Daarnaast geven ze voorbeelden van kantelingen die plaatsvinden, zowel in de interactie tussen varkenshouders (onderwerpen die opeens wel bespreekbaar worden) evenals op institutioneel niveau (veranderende rol banken, ZLTO, VION, ministerie). Verder is het opvallend dat geïnterviewden aangeven dat een aantal taboes zijn doorbroken. Een symptoom van fixaties zijn taboes (voor een verdere uitleg over fixaties lees laatste alinea van deel II). En het doorbreken van taboes kan een indicatie zijn dat de varkenshouderijsector zich aan het openstellen is aan geluiden van andere groeperingen. Voorbeelden van taboes die lijken te zijn doorbroken zijn: (a) het aanspreken van varkenshouders die achterblijven (onvoldoende presteren), (b) het bespreken van sanering, (c) het bespreken van het verminderen van het aantal dieren in (delen van) Nederland, (d) de positie van de omwonende burger en (e) de positie van de boer.

Daarnaast noemen geïnterviewden de volgende interventies die worden ingezet ten behoeve van het ondersteunen van veranderingen in de varkenshouderijsector om zodoende de maatschappelijke waardering te verbeteren. Deze interventies zijn: (1) boeren met de burens, (2) retail in de lead en (3) het ondersteunen van radicale innovaties. Deze interventies geven geen volledig beeld van de activiteiten die worden ingezet. Zo werkt de provincie Noord-Brabant aan een maatlat voor verantwoordelijke veehouderij en werken gemeente aan diverse lokale initiatieven. Deze activiteiten zijn buiten beschouwing gehouden omdat deze niet aan de orde zijn geweest tijdens de interviews. Hieronder plaatsen we een aantal kanttekeningen bij de interventies die wel uitgebreid besproken zijn tijdens de interviews.

Boeren met de burens is een interactieve/participatieve aanpak. Studies over interactief beleid en participatie tonen aan dat een dergelijke aanpak niet per definitie succesvol is. Zo tonen studies naar interactief beleid aan dat ‘non-participatie’ schadelijker is voor de onderlinge relaties dan geen participatie. Met non-participatie (Arnstein, 1969) bedoelen we dat veehouders wel in gesprek gaan met burens maar uiteindelijk niets doen met de bezwaren die burens naar voren brengen. Non-participatie kan een negatievere impact hebben op de relatie tussen veehouders en omwonenden dan niet in gesprek treden omdat de gesprekken verwachtingen wekken bij de burens. Een tweede uitdaging die wordt beschreven in studies over participatieve aanpakken is het dilemma van

'timing'. Collingridge (1981) beschrijft dat als je vroeg in de ideevorming buren betreft dat dit positief is voor de mogelijkheid om voorstellen van buren te integreren in je bedrijfsplan maar dat het lastig is in dit prille stadium mensen warm te maken voor dergelijke gesprekken. Daarnaast is het lastig voor omwonenden om met voorstellen/bewaren te komen als er niets 'ligt' om op te reageren. Aan de andere kant, als je bewoners laat reageren op concrete plannen, dan is het lastiger om voorstellen/bewaren te integreren in het plan.

Verder overweegt de provincie Noord-Brabant om de interactieve aanpak verplicht te stellen bij uitbreidingsplannen van veehouders. Echter, Elberse (2012) merkt terecht op dat bij institutionalisering van interactieve aanpakken het risico ontstaat dat interactie met de omgeving 'een afvinkactiviteit' wordt (dat zou leiden tot een hoog percentage van non-participatietrajecten). Als laatste merken we op dat 'boeren met de buren' nu gericht is op gevallen waarbij sprake is van verbouwingsplannen en uit de hand gelopen situaties. Het is aan te raden om interacties tussen boeren en omwonenden ook te stimuleren in situaties van 'vredestijd' om zo een goede relatie op te bouwen.

Als we de tweede interventie beschouwen (de aanpak van de Commissie Van Doorn) valt op dat de retail een cruciale rol speelt. Je kunt je afvragen in hoeverre je kunt verwachten dat de retail prioriteit geeft aan het werken aan verandering bij de varkenshouderijsector. Daarnaast maakt deze strategie het moeilijk om zelf de lead te nemen in het maken van keuzes met betrekking tot doelen en randvoorwaarden.

Daarnaast viel ons op dat er geen interventie is gericht op de 'grote groep varkenshouders'. Momenteel zijn interventies gericht op varkenshouders die radicaal willen innoveren (UDV) en varkenshouders die willen uitbreiden/verhuizen (boeren met de buren).

Referenties

Arnstein (1969). A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Planning Association*, Vol. 35, No. 4.

Breeman, G. (2012). Hermeneutic Methods in Trust Research. In F. Lyon, G. Möllering & M. N. K. Saunders (Eds.), *Handbook of Research Methods on Trust*. Cheltenham: Edward Elgar.

Collingridge, D. (1981). *The Social Control of Technology*. Milton Keynes, UK: Open University Press.

Elberse (2012). *Changing the health research system. Patient participation in health research*. Proefschrift, VU Amsterdam. Uitgever Boexpress.

Hartmann (2012). Wicked problems and clumsy solutions: Planning as expectation management. *Planning theory*, Vol 11, No. 3

O'Neill, O. (2002). *A Question of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rittel and Webber (1973). Dilemmas in a General Theory of Planning. *Policy Sciences*, Vol. 4.

Termeer, C.J.A.M. (1993). Dynamiek en inertie rondom mestbeleid. Een studie naar veranderingsprocessen in het varkenshouderijnetwerk. (Dynamics and stagnation in manure policy. A study on the processes of change in the agricultural network). VUGA, Den Haag.

Bijlage 1: Interviewkandidaten

Elies Lemkens, ZLTO

Frank Steenbreker, ABAB Accountants en Adviseurs

Han Swinkels, HAS den Bosch

Hans Alders

Henk van de Elsen, varkenshouder

Jeannet Stoks, Stichting Mens, Dier en Peel

Joep Kok, Rabobank Bernheze Maasland

Jos van de Sande, GGD

Maarten Leseman, ZLTO

Marianne Bernard, PhD Vrije Universiteit Amsterdam

Paul Jansen, VION

Peter de Groot, Rabobank Bernheze Maasland

Piet Mageelse, Wethouder Oirschot

Piet Rombouts, Brabantse Milieufederatie

Rianne van Zanten, Rabobank Bernheze Maasland

Robert Hoste, WUR

Ron Lodewijks, Brabants Dagblad

Ton Cornelissen, Provincie Noord-Brabant & de Commissie Van Doorn

Willem Roeterdink, EZ